

Саидамир АМИНОВ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8

Ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми
Ҷумҳурии Қазоқистон ба чоп тавсия кардааст

**Алматы
“Жазушы”
2014**

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тәж-922
А 52

Аминов С.

А 52 **Забони тоҷикӣ:** *(оқу китабы)*. Жалпы білім беретін мектептің 8-сыныбына арналған тәжік тіліндегі оқулық.– Алматы: Жазушы, 2014.– 204 с.

ISBN 978-601-200-400-7

УДК 373.167.1 (075.3)
ББК 81.2 Тәж-922

ISBN 978-601-200-400-7

© Аминов С., 2014
© «Жазушы» баспасы, 2014

ЗАБОН ВА СУХАН

1. Хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки кадом нуқта порчаҳоро муттаҳид сохтааст.

Думбура

Дилам орад ба шавку завк созад,
Яқин, омехта хунам ба ин соз.
Ҳам он меҳри рафиқи нуктапардоз,
Ба гаҳвора садоят хоб меод.
Дар он ҳастии ман, завку сурудам,
Ту меорӣ ҳама авлод бар ёд.
Ба сози форамат дар шавк будам,
Ба ту, эй думбура, бо туст пайванд
Дили чӯшони ман, айшу нишотам,
Ҳамеша бо ту мебошад дилбанд.

Халиҷан Бекхожин

Шунидам, ки бошад забони сухан,
Чу алмоси буррону теғи куҳан.
Сухан бифканад минбару дорро,
Зи сӯроҳ берун кашад морро.

Абӯшақури Балхӣ

Суханҳо, ки ҷонро бувад судманд
В-аз он марди беарз гардад баланд.
Ва он ганҷи гӯё нагирад камӣ,
Шунидам бувад мардро хуррамай.

Абулқосими Фирдавсӣ

Бирав, бо халқ хушгӯ бошу хушхӯ,
Ки хун аз тарбият шуд мушки хушбӯ.

Носири Хусрав

2. Байтҳоро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Хулосаи худро номи мувофиқ гузошта, мухтасар нависед.

Замона гуфт маро: Хашми хеш дор нигоҳ,
Киро забон на ба банд аст, пой дар банд аст.

Абӯабдуллои Рӯдакӣ

Забоне, ки андар сараш мағз нест,
Агар дур биборад, ҳамон нағз нест.

Абулқосими Фирдавсӣ

Сухан гарчи бошад чу оби зулол,
Зи такрор хезад ғубори малол.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Дар сухан вочиб аст ҳусни баён,
Ҳақ аз он гуфт раталил қуръон.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Луғат

раталил – Қуръонро равшан баён кун

3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Ба навиштаҳои адиб пурра ҳамфикред ё не? Чаро? Андешаҳои худро дар ин хусус мухтасар нависед.

Олитарин зухурот ва нишони мавҷудияти ҳар як миллат забон аст. Миллат бо ҳама шукӯҳу шаҳомат, урфу анъана, маърифату фарҳанг, ахлоқ, биниш ва ғайра дар забони зиндаи худ аксандозӣ мекунад. Аз ин аст, ки забони халқро надониста, ӯро шиноختан душвор аст. Донистани ҳар як забон барои инсон дорулфунунест, ки ҳамто надорад.

Муҳаббат ба забони модарӣ як чузъи муҳаббати Ватан аст ва касоне, ки забонро пушти по мезананд ва ба он ҳурмат надоранд ва наомӯхтаанд, ба халқу Ватан эҳтироми бардурӯғ доранду бас.

Баҳром Фирӯз

Боз चुнинхо ҳам ҳастанд, ки ҳеҷ пинакашонро вайрон намекунанд. Аз хулосаҳояшон мӯйи кас сих мешавад. “Охир, ҳеҷ кас аз चुнин сахв намурдааст-ку!– хитоб менамоянд онҳо.– Фалониҳоро бинед, чӣ корҳое накардаанд, лекин ҳеҷ гап нашуд, касе намурд-ку. Оё гуноҳи маро бо ҷинояти онҳо муқоиса кардан мумкин аст? Баъдан ман охир сабаб доштам...”.

Оиди ин одамон чӣ гуфтан мебояд? Дар суханони онҳо аз ҳаё магар ному нишоне ҳаст? Агар инро ба қатори хичолатмандӣ дарорем, пас ба навиштаҳои муқаддас ва суханони хирадмандон чӣ кор кунем? Онҳо дурустанд ё харфҳои ин мардум? Ва оё онҳо баъди ин ба Парвардигор бовар мекарда бошанд?

Абай Қунанбаев

4. Матро хонед ва ҳадафи онро аниқ созед. Ба ҳақиқати ин гуфтаҳои боварӣ доред? Боз кадом шартҳои сухан гуфтанро медонед?

Ва мардумони сухангӯю сухандон, ки ба саломии ту оянд, эшонро ҳурмат дор ва бо эшон эҳсон кун, то бар саломии ту ҳаристар бошанд. Ва нокастарини халқ он бувад, ки бар вай салом накунанд, агарчи бо дониши тамоми бошад. Ва бо мардуми нақўгӯй диҷам мабош, ки мардуми диҷам на нақў бошад, ки мардум агарчи ҳақим бувад, чун диҷамрӯй бувад, ҳикмати вай ба ҳикмат намонад ва сухани вай равнақе надорад. Пас шартӣ сухан гуфтан бидон, чи чун асту чист.

Унсурулмаолии Қайковус

Луғат

эҳсон кардан – нақўй ва лутфу марҳамат кардан
ҳаристар будан – талабгор будан
диҷам набудан – ҳашмгин набудан

ТАКРОР ВА ЧАМЪБАСТИ МАВОДИ СИНФҲОИ V-VII

1. Фонетика (овошиносӣ) ва имло

1. Порчаро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки Ҳангоми талаффузи калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи забонӣ рух дод. Маънои онҳоро пай бурдед ё на? Матнро нависед.

Бачаҳоро дониш додан хуб аст, вале барои он ки ба халқашон нафъ бирасонанд, ба онҳо бояд қабл аз Ҳама забони модарино омӯзонанд.

Одам аз модар оқил ба дунё намеояд. Баъд чун ба сӯхбатҳои мардум гӯш медиҳад, қору рафторашро зехн мемонад, арақи чабин рехта меҳнат мекунад, Ҳамадон мешавад. Вай оҳиста-оҳиста ба баду нек сарфаҳм меравад, агар умри дароз насибаш гардад, албатта бисёр чизро дониста мегирад.

Абай Қунанбаев

Туфанги бетир киро аз по **нишонд** ва паланги **бечанг** киро аз ҷо **фишонд**? Оҳан, то тафта нақунӣ, дар **ҷӯб** наравад ва тир, то оташ надихӣ, аз **тӯб** наҷаҳад. Заминро дона дех, то хирман даравӣ ва тӯтиро шакар дех, то сухан шунавӣ.

Шамсиддин Шоҳин

Савол ва супориш

1. Порчаро кадом ифодаҳо хушоҳанг гардондаанд?
2. Ҳангоми **талаффузи** калимаҳои ишорашуда чӣ ҳодисаи фонетикиро пай бурдед? Шарҳ диҳед.
3. Дар таълифи чунин порчаҳо қувваозмоя кунед.

2. Калимаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чиро пай бурдед? Барои беғалат навиштан чӣ бояд қард? Бо ҳар кадоми калимаҳои зерин ҷумла тартиб диҳед ва нависед.

исбот
тӯбҳо
касб

мағфират
боғча
зоғча

зудтар
кордча

якчоя
рагҳо

3. Хонед ва маънояшонро шарҳ диҳед. Бо калимаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

ало – аъло	тана – таъна
бад – баъд	маданӣ – маъданӣ
шер – шеър	катӣ – қатъӣ
даво – даъво	рад – раъд

Он фасли илми забон, ки овозҳои нутқро меомӯзад, фонетика (овошиносӣ) ном дорад.

4. Порчаро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки кадом мисраъ ба унвони шеър мувофиқ аст.

Агар бозҷӯӣ хато аз савоб,
Наёбӣ яке ҳамнишин чун китоб.
Нахоҳад зи гетӣ магар коми ту,
На ҳаргиз ба зиштӣ барад номи ту.
Зи кори ҷаҳонат диҳад оғаҳӣ,
Биёмӯзадат роҳу расми беҳӣ.
Бувад сӯйи озодагӣ раҳнамун,
Кунад мардро дину дониш фузун.
Китоб аст оинаи рӯзгор,
Ки бинӣ дар он розҳо ошкор.
Чунин ҳамнишин гар ба даст оварӣ,
Нашояд ки бигзорию бигзарӣ.

Бадеъуззамон Фурӯзонфар

Савол ва супориш

1. Гарзи ба сатри дигар гузаронидани калимаҳои **ҳамнишин**, **раҳнамун**, **кимӣ**, **аҳамият**, **Одина**, **муаззам**-ро шарҳ диҳед.
2. Гӯед, ки кадом ҳиссаи калимаҳо зада намегирад.
3. Дар кадом калимаҳо зада дар ҳиҷои аввал меафтад?
4. Дар калимаи **биёмӯзад** миқдори овоз ва ҳарф баробар аст?

Тартиби таҳлили фонетикӣ

1. Муайян кардани миқдори ҳиҷои калима.
2. Нишон додани овозҳои садонок ва ҳамсадо.
3. Ба ҷарангдор ва бечаранг чудо кардани ҳамсадоҳо.
4. Муқаррар кардани таркиби овозӣ ва ҳарфии калима.

5. Матнро ифоданок хонед ва гӯед, ки ҳадафи асосии он дар чист.

«Фарзанди одам баъд аз гузаронидани айёми хурдсолӣ ҳамаи тарбияи худро бевосита аз Ватан мегирад. Ӯ дар он ҷо зиндагонӣ мекунад, озодона мегардад, кор мекунад дар он ҷо ва аз манбаъҳои маишати вай худро ва наздиқони худро сер мекунад, мехонад, фарзандони худро мехононад, хунар меомӯзад, хулоса, ҳамаи осудагӣ, озодӣ ва шарафи худро дар ватани худ, аз ватани худ меёбад. Бесабаб нест, ки мегӯянд: «Ҳар кас дар ватани худ подшоҳ аст!» Фарзанди одам, ба сабаби он ки ҳамаи муродаш ва озодаш дар ватани худаш ҳосил аст, худро на танҳо граждони оддӣи ватан, балки подшоҳи вай медонад, чунки вай **подшоҳвор** озодона зиндагонӣ мекунад.

Ватан ҳам монанди модар аз фарзанди худ дар муқобили он тарбияҳое, ки ӯро кардааст ва муносиби он ёриҳое, ки ба ӯ расонидааст, дар ҳаққи худ ҳимоят, хидмат ва фармонбардорӣ талаб мекунад. Ба ин сабаб ҳар фарзанди одам, ки сифати инсонии худро барҳам наводааст, ватани худро монанди модари худ, ҳатто аз вай ҳам **зиёдтар** дӯст медорад, ӯро ҳимоят ва мудофия мекунад ва ба ӯ хидмат менамояд ва дар роҳи ӯ аз фидо кардани ҷони худ ҳам бознамеистад. Чунки ӯ ҳамаи чиз, ҳатто ҳастии худро аз ватани худ ёфтааст...»

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Бо андешаҳои нависанда розӣ ҳастед? Чиро илова карданӣ? Чаро?
2. Қарзи шахрвандиро дар чӣ мебинед?
3. Ҷойи задаро дар калимаҳои **Ватан, фарзанд, ҳама** муайян кунед.

4. Калимаҳои ишорашударо бори дигар талаффуз карда, хулосагонро баён кунед.

2. Калима

1. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва маънидод кунед. Муайян созед, ки дар он калимаҳои дорои маънои луғавӣ бештар истифода шудаанд ва ё маънои луғавӣ надоста.

Чу ёбӣ дӯсте, сахташ ниғаҳ дор,
Ба сустӣ доманаш аз даст магзор.
Бибояд қарн кардан зиндагонӣ,
Ки сарду гарми касро боздонӣ...
Ба роҳат аз даҳоқин мурғу мӯранд,
Ҳама гар одамию гар сутуранд.
Ба коранду ҳама мардони коранд,
Арақ резанду кути халқ коранд.

Калиди ризқу қисмат сахт дар мушт,
Чароғи дилфурӯзӣ дар даҳ ангушт.

Носири Хусрав

Луғат

қарн – давр, аср

сарду гарм – неку бад

даҳоқин – чамъи деҳқон, кишоварз, молики замин

сутур – асп, шутур, хачир, ин чо ба маънии ҳайвон

Достони

“Қутадғу билик”

Дар муқаддимаи насрии асар зикр гардидааст, ки достон чаҳор масъалаи асосиро фаро мегирад ва онҳо дар образҳои маҷозӣ таҷассум меёбанд. Дар он гуфта шудааст, ки китоб дар боби адл, давлат, ақл ва қаноат баҳс мекунад. Ба ҳар кадоми масъалаҳо номҳои туркӣ гузошта шудааст: ба адл – **Қутуғдӣ** ном ниҳода, ҳамчун шоҳ тасвир намудааст, давлат – **Ойтӯлдӣ** ном дошта, ҳамчун вазир омадааст, ақро **Ўгдулмуш** (оқил, доно) номида, ҳамчун фарзанди вазир ба қалам додааст. Қаноат, ки **Ўдғурмиш** (хушёр, далер) ном дорад, гӯё аз ақрабӣ (хе-

шони) вазир будааст. Дар байни қахрамонҳои номбурда суолу ҷавоб, мунозираҳо баргузор шуда, суханони бисёре эҷод мешавад. Бинобар ин дар суҷаи дoston ҳаракати амал камтар буда, ҳамаи масъалаҳо дар сухан ифода меёбанд. Муқаддимаи дoston ёздаҳ боби асарро ташкил медиҳад. Дар он баробари санои анъанавӣ ба Худову расул тасвири манзараҳои баҳор, мадҳи Бӯғраҳон, доир ба ҳафт сайёраву дувоздаҳ бурчи фалак, одоби муоширату ғасоҳати суханварӣ гуфта шудааст. Қисми асосии дoston аз боби 12 бо ситоиши Қунтуғдӣ ном ҳукмдоре оғоз меёбад....

Юсуф Хос Ҳоҷиби Баласағунӣ

Савол ва супориш

1. Кадом байтҳо бароятон писанд омаданд ва чаро?
2. Дар мисраи ҳафтум «коранд» тақрор шудааст, фарқи онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар талаффузи калимаҳои ишорашуда чиро пай буред?

2. Порчаро хонед ва маънои луғавии калимаро аз маънои грамматикӣ фарқ кунед.

Калимаҳои забон аз рӯйи маънои грамматикӣ ва луғавиашон ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Масалан, калимаи **дарахт** номи нисбат ба намудҳои дарахт умумигардида мебошад, маънои луғавӣ дорад. Калимаи тоҷикӣ ва серистеъмолу дар калимасозӣ сермаҳсул аст. Маънои грамматикӣ **дарахт** чунин аст: исм, танҳо (ҷамъ ҳам буда метавонад – дарахтон, дарахтҳо), исми ҷинс, моддӣ (конкрет) ва сода мебошад.

Мардон Муҳаммадиев

Савол ва супориш

1. Маънои луғавӣ ва грамматикӣ **китоб-ро** шарҳ диҳед.
2. Калимаҳои забон ба чанд гурӯҳ ҷудо мешудаанд?
3. Порча ба кадом услуб мансуб аст?

Маҷмӯи овозҳои ба ҳам алоқаманд, ки маънои луғавӣ доранд, калима ном дорад.

6. Байтхоро хонед ва маънидод кунед. Калимаҳои ишорашударо дар забон чӣ меноманд? Байтхоро нависед.

Нишаста ба чоҳ андарун май ба **чанг**,
Дилу гӯш дода ба овози **чанг**.

Абулқосими Фирдавӣ

Биё ба сайри гулистон, нигар ба боғу бӯстон,
Намуда шохи гул макон **хазорҳо, хазорҳо**.

Ҳабиб Юсуфӣ

Нутқи мураттаб: Бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом муродифҳои **рӯй** дар матн истифода шудаанд. Он муродифхоро нависед ва хоси кадом услуб будани ҳар яке ро шарҳ диҳед.

Мо ба рӯи суфаи баланд баромада, ба меҳмонхона нигоҳ кардем, дар шифти хона лампаҳои чилум медурахшиданд, дар гирдогирди хона ҳама одамони яккачин нишаста буданд, бештари онҳоро, ки бой ва бойбачагонии Бухоро буданд, мо мешинохтем. Аммо дар пешгоҳи меҳмонхона як одами паканаи сиёҳчехраи хушлибос чорзону нишаста буд, ки мо ўро нашинохтем ва ҳамаи аҳли маҷлис ба тарафи ў бо эҳтиром нигоҳ мекарданд, суханони ўро даст пеш гирифта ва сар ҳам карда тасдиқкунон мешуниданд. Дар пушти он одам дар токи меҳмонхона як дона дутор ҳам буд.

– Бояд ана ҳамон шахс Ҳоҷӣ Абдулазиз бошад, – гуфта рафикам **ба тумшуки** худ ба тарафи он одами пешгоҳнишин ишора кард. Намедонам, ба чӣ сабаб бошад, қиёфа ва симои он одам дар дили ман нишаст: рӯи борики хурд, чехраи сиёҳтоб, пешонаи турш ва чашмони танги шубҳаомез дошт он одам ва бисёр **мутакаббирона** менишаст.

Агар Ҳоҷӣ Абдулазиз ҳамин одам бошад, ба қавли Саъдии Шерозӣ, «Атои ўро ба лиқои ў мебахшем» – гуфтам ман дар дили худ ва пешхизмати бойро, ки аз рӯи суфа намадхоро **меғундошт**, бо ишора ба пеши худ чегзада аз ў пурсидам:

– Магар Ҳоҷӣ Абдулазизи Самарқандӣ ҳамон одам аст? – гӯён он шахси пешгоҳнишинро нишон дода пурсидам.

– Не-е, – гуфт пешхизмат бо оҳанге, ки гӯё маро ба сабаби ин ғалатфаҳмиам **истеҳзо мекард** ва илова намуда гуфт:

– Ин кас Муҳаммад Раҳимтойча ном бойи машхури самарқандианд, ки меҳмони азизи хўчаини мо мебошанд.

Монанди касе, ки хоби парешон дида бедор шуда бошад, дар дили худ шуқр кардам, ки ҳарчи ин одами бадбашара Ҳоҷӣ Абдулазиз шуда набаромад. Ин башара ба он шўҳрате, ки дар ҳаққи Муҳаммад Раҳимтойча мешунидед, хеле мувофиқ меомад.

Садриддин Айни

Луғатшиносӣ (лексиология) як қисми илми забоншиносӣ буда, таркиби луғавии забон ва маънои калимаҳоро меомӯзад.

7. Порчаи шеърро хонед ва антоним (мутақод)-ҳои дар он бударо ёфта шарҳ диҳед. Сипас байтҳои антонимдорро нависед.

Дарди шоҳон аст дарди бедаво,
Аз чӣ бахшидам ба нодоне шифо!
Ман сабабгори ҳамин маҳшар шудам,
Зидди шар будам, зи аҳли шар шудам.
Ман ки будам дар набарди неку бад,
Дар набарди нуру зулмат то абад.
Рӯ ба рӯ гаштам ба зулматпешае,
Чун кунам дар чанги ӯ?... Андешае...
Ҳайфи ин дониш, ки ғофилгир шавам,
Равшаниро аввалу охир шавам.
Разми мо боқист бо назму куҳан,
Дастӣ мо болост аз ғӯру кафан...

Муъмин Қаноат

Луғат

маҳшар – ҷойи ҷамъомади мардум дар рӯзи киёмат

шар – бадӣ

набард – муҳориба, ҷанг

3. Таркиби калима

1. Матро хонда, ҳадафи нависандаро шарҳ диҳед. Калимаҳои ишорашударо навишта, асос ва бандакҳои онҳоро муайян кунед.

Дар Қарияи Миршикорон Воҳид ном марди ширинкору базлагӯ, аскияҷӣ ва латифадоне мезист. Ӯ дар тӯю маъракаҳо гули сари сабад буд. Мардум **эхтиромаш** мекарданд. Шомгоҳон, баъди кор сокинони қария, ба хусус чавонон, то ӯро **набинанду** литифае аз ӯ нашунаванд, ба хона намерафтанд. Вай марде буд бағоят лоғарандом. Агар **ношиносе** бори аввал ӯро медид, мепиндошт, ки нав аз бистари **беморӣ** бархостааст. Вале, баръакс, вай марди чобуку пуртавон ва коргару **заҳматқарин** буд. **Чашмони** хушёру айёр, овози маҳин дошт, тез-тез ва бурро ҳарф мезад. Ба одамони хушфеълу ростқавл, санъаткорону хунармандон ихлос дошт.

Ҳанноту раммол, муллотарош, афсунгар, ҳарису ҳасис ва ҳамин қабил афродро тоби дидан надошт.

Собир Зокирзода

2. Калимаҳои зеринро дар асоси нақшаи намуна аз рӯйи таркиб таҳлил намоед.

намуна:

Асос			
пешванд	реша	пасванд	бандак
бо	хирад-	-и	-яш

Бетаҳир, ҳамроҳӣ, баргашт, бармаҳал, беситора, барнагаштанд, харобӣ, дуредгарӣ, сарбаландона, ноҳонда, намеомадааст, гуфтушунид.

4. Морфология (сарф)

1. Ҳикояро бодикқат хонед ва ҳикмати онро шарҳ диҳед. Калимаҳои ҳикояро ба ҳиссаҳои нутқ чудо кунед ва нависед.

Марде аз надимони Нӯшервон дар маҷлис чоми заррини мурассаъ ба ҷавохир бидуздид. Ва Нӯшервон бидид, шаробдор талаб кард, наёфт. Овоз дод, ки ё аҳли маҷлис, чоми заррини ба гавҳар ораста гум шуд, як тан аз ин ҷо берун маравед, то боз диҳед. Нӯшервон ўро гуфт: «Раҳо кун, то бираванд, ки он ки ҷом дуздид, боз надихад ва он ки бидид, ғаммозӣ накунад».

Ва ҳар кучо саховату ҳиммат аст, роҳат он ҷост, валекин мардуми носипоси нокас асли худ пинҳон натавон кард, чунон ки ба ҳикоят омадааст.

Муҳаммад Ғазолӣ

Луғат

ғаммозӣ – хабаркашӣ

мурассаъ – бо ҷавохирот ороиш додашуда

Савол ва супориш

1. Кадом пешвандҳои шаклсоз дар матн бештар истифода шудаанд ва онҳо ба феълҳо чӣ тобише додаанд?

2. Ҷавҳар дуруст ё гавҳар?

3. Дар ифодаи **ба ҳикоят омадааст ба** кадом ҳиссаи нутқ аст? Онро бо кадом пешоянд иваз кардан мумкин?

2. Порчаро хонед, исму сифат ва феълҳои онро дар се сунун нависед ва тарзи сохта шуданашонро шарҳ диҳед.

Падарам дар Соктаре баъд аз фориг шуданаш аз кори деҳқонӣ ҳамеша ба бофандагӣ машғул шуд. Аз ҳама бештар карбос бофт, ў як қисми вайро ба шуштагар дода, шитта кунонда ба худ курта – лозимӣ дўзонид, дигарашро абраастари кўрпаву кўрпача, болиш, дастурхон ва дигар чизҳои даркорию хона дўзонда, ба читгар дода ранг кунонда гирифт. (Читгарҳо одатан ҳар чизро мувофиқи ҳудаш нақш ва ранг мекарданд. Бинобар ин аввал дўхта, баъд аз он ба ранг додан даркор буд.)

Қаламӣ монда ба мо курта – лозимӣ ва ба худаш, ҳам ба мо яктаҳ дӯзонид. Алоча монда худаш ва ҳамаамонро бо ҷомаҳои таҳпӯш ва рӯпӯшӣ таъмин кард.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Калимаҳои дигари дар бофандагӣ истифодашавандаро номбар кунед.

2. Феълҳои бевосита ва бавоситаи матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

3. Лозимӣ ё лозима? Кадоме аз инҳо дуруст?

3. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Пайвандаку пешояндҳои дар он бударо ёфта нависед ва бо истифода аз онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Бипарҳез, эй бародар, аз лаимон,
Бино кун хона дар кӯи каримон...
Аз ин бедонишон бигсал ҳарифӣ,
Зарифонро талаб кун, гар зарифӣ.
Бувад бо зиракон зиндон гулистон,
Чу зиндон аст бо ноаҳл бӯстон.
Агар доно бувад хасми ту беҳтар,
Ки бо нодон шавӣ ёру бародар...
Наёяд душманӣ аз марди оқил,
Нашояд дӯстиро марди ҷохил.
Касеро марди оқил дӯст хонад,
Ки дар неку бадиҳо дӯст монад.

Носири Хусрав

Луғат

лаимон – нокасон, хасисон

каримон – саховатмандон, ҷавонмардон

бигсал – дур шав, қатъ кун

ҳарифӣ – ҳамсӯҳбатӣ, ҳамнишинӣ

зарифон – хуштабъон, зиракон, тезфаҳмон

Савол ва супориш

1. Ба фикрҳои шоир розиед ё на? Чаро?

2. Бо кӣ ҳамнишину ҳамсӯҳбат будан мехоҳед?

3. **Ба ноаҳл аз бо ноаҳл** чӣ фарқ дорад? Шарҳ диҳед.

4. Матнро хонед, феъли ҳол ва сифатҳои феълияшро нависед ва тарзи сохта шудану имлояшонро шарҳ диҳед.

Темурмалик аз аввал медонист, ки як душмани хунхори пурзӯри монанди Чингизро Хучанд ба танҳои шикаст дода, нест карда наметавонад. Лекин вичдони ватандӯсти ӯро маҷбур мекард, ки то дар бадан ҷон ва аз ҷон рамаке дорад, адо намояд, то ки дар пеши модари азиз – Ватан хоин ва оқимодар ба шумор наравад ва дар таърих номи ӯ бо лаънат ва нафрат ёд нашавад. Ӯ ин нуктаро бо хубӣ медонист, ки агар ватан аз даст рафта поймоли суму аспони душман шавад, ӯ зинда намемонад ва агар зинда монад ҳам, бономусона ва қахрамонона дар сафи ҷанги мудофиаи ватан кушта шудан ҳазор бор аз он гуна зиндагонии сарпастана, асирона ва беномусона беҳтар аст. Бинобар ин, ӯ қарор дод, ки ба ҳар роҳе ки бошад, ба қадри қувват ва имкон дар мудофиаи ватан кӯшиш намояд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар мавзӯи **Ватан** – модар иншое навишта, эҳсоси ватандӯстии худро баён созед.

2. Зери мафҳуми **Ватан** чиро мефаҳмед? Андешаи шахсиатонро баён намоед.

3. Чаро **Ватан** бо ҳарфи калон навишта шудааст?

5. Ҳикояро хонед ва маънидод кунед. Феълҳои содаи онро аниқ сохта шарҳ диҳед.

Дар «Таърихи мулуки Ачам» мастур аст, ки чун Гуштосп ба Рум афтод ва дар Қустантания ҳеч аз дунявӣ надошт ва ҳиммати баландаш ризо намедод, ки дасти суол пеши касе дароз кардӣ.

Чунон иттифоқ афтода буд, ки дар вақти сабӣ дар сарои падари худ оҳангаре дида буд, ки кордҳо ва теғҳо ва рикобҳо сохтӣ. Ӯ бо ҳавас ҳар вақт биёмадӣ, пеши эшон бинишастӣ, магар дар толеи ӯ ин санъат афтода буд ва хотири ӯ бад – он мусомаҳат намуда.

Чун дармонд ва ҳеч ҳилате надошт, ба наздики оҳангарон рафт ва гуфт: «Ман ин санъат медонам».

Ўро ба муздурӣ гирифтанд ва рӯзе чанд, ки он чо буд, аз он кути рӯзӣ ҳосил мекард ва ба кас мӯхтоҷ набуд. Чун ба вилояти худ омад ва бар тахти подшоҳӣ нишаст, фармуд, то чумла мӯхташамон фарзандони худро хирфат даромӯхтанд ва дар Ачам ин расми мустамир шуд ва ҳеҷ мӯхташаме набудӣ, ки пеша надонистӣ, агарчи бадон мӯхч набудӣ ва гӯянд: «Ал -хирфа амон мин-ал фақр». Байт:

Пеша омӯз, эй писар, ки туро
Пеша бошад амон зи дарвешӣ.

Муҳаммад Авфӣ

Луғат

мастур – навишта, сабтшуда

сабӣ – кӯдакӣ, бачагӣ

муздурӣ – мардикорӣ

мустамир – доимӣ, устувор

мусомахат – кореро осон пиндоштан, аҳамият надодан

Савол ва супориш

1. Шаклҳои ҳозираи феълҳои **биёмадӣ** ва **бинишастӣ**- ро ёбед.

2. Магар пеша касро аз фақирӣ мераҳонад? Андешаи шумо?

3. Дар бораи пешаи дӯстдоштаатон накли мухтасаре нависед.

6. Порчаро хонед, феъл, феъли ҳол ва сифатҳои феъли-ашро муайян кунед ва баъд нависед. Барои бағайрату кордон шудан боз чӣ кор бояд кард? Дар мавзӯи **Одами бекор хор гардад** иншое нависед.

Бобои пир ва қариб барҷомондашуда падарамро дуо ва миннатдорӣ карда гусел намуд ва дар вақти ба роҳ даромадани мо Қурбонниёз тағоиям ба модарам гуфт:

– Язнамулло! Ман шумо барин бағайрат шуданро мехоҳам.

Агар хоҳӣ, ман баринок не, аз ман зиёдтар бағайрат, коркун ва кордон шуда метавонӣ, хама гап дар хоستان ва хоҳиши худро ба кор даровардан аст. Агар танбалон

ва танпарварон медонистанд, ки кор чӣ гуна бадани касро сахт мекунад ва дили касро хузур медиҳад, ҳеч гоҳ дар сояи бекорӣ намехобиданд.

Садриддин Айни

7. Чумлаҳоро нависед ва фразеологизмҳои ишорашударо шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо дар чумлаҳо ба чӣ вазифа омадаанд.

1. Аз суҳанони пур аз таҳсин ва ҳайратангез мо ҳамчун одамони мамлақати хеш **курта-курта гӯшт гирифтем** ва **сарамон ба осмон расид**. (М.Т.)

2. Қорӣ Ишқамба бо шунидани ин пешниҳод **ба пӯшташ намеғунҷид**. (С.А.)

3. Агар аз баъзе таъсирҳои чузъии забони бегона **чашм пӯшем**, содатарин ва софтарини лаҳҷаҳои форсӣ забони тоҷикӣ аст. (С.А.)

4. Дар ин миён гург ҳам набуд, маълум аст, ки инҳоро **гурғони дуно рабудаанд**. (С.А.)

8. Бо истифода аз фразеологизмҳои зер чумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Дарди сар, араки чабин, ду мағзи як бодом, коҳи кӯҳнаро бод додан, чамш дӯхтан, панҷ панҷааш ҳунар, дилу бедилон, аз худ рафтан.

9. Байтҳоро хонед ва фразеологизмҳоро муайян сохта маънидод кунед.

Одамон дар кӯҳ симу ганҷ чустучӯ кунанд,
Ҷон ба каф бигзошта бо абру борон хӯ кунанд.

* * *

Сарзаминат, дӯстам, озода маскан будааст,
Дар дили кӯҳи ту назму шеър маъдан будааст.

* * *

Аз дили шаб то саҳар меҳмоннавозӣ менамуд,
Шоири тоҷикро, ки бо шумо ҳамроҳ буд.

Мирзо Турсунзода

10. Ба ҷои нуқтаҳои фразеологизмҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳои нависед.

1. Аз қиёфааш маълум буд, ки ӯ каме шарманда, як андоза.... (С.А.)

2. Падарам аз хурсандӣ... (С. А.)

3. Ман барои пурра ва пухта дидани рӯи ӯ чашмакро ба ӯ..(С.А.)

4. Акаам ба ин савол ҷавоб ёфта натавониста... шуд. .
(С.А.)

5. Баъд аз он ки ман шашмақомхонири, маро ҳамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (С.А.)

6. Ман ду моҳи дароз... дар ҳавлии Латифҷон маҳдум истодам. (С.А.)

(об карда хӯрдан, дандон ба дандон мондан, дар куртааш нағунҷидан, суп-сурх шудан, чашм дӯхтан, худро гум кардан).

11. Матнро хонед ва ҳиссаҳои онро ёфта, ба кадом навъ тааллуқ доштани онҳоро шарҳ диҳед.

Дар деҳа ҳар як чашма исми хоси худро дорад. Чашмаҳои сарғаҳи деҳаи мо низ бо номҳои Чашмаи холдор, Чашмаи дамгирак, Чашмаи бедзор, Чашмаи тармағал, Чашмаи мазор, Чашмаи юнучка ва амсоли инҳо маълуманд. Оби баъзеи ин чашмаҳо шӯру баъзеашон ширин аст. Ана ҳамин чашмаҳо ба ҳам даромехта ҷӯйро ташкил медиҳанд ва пайдост, ки таъми обаш низ тағйир меёбад.

Дере нагузашта мушкили усто осон гардид...

Мо харсавор рафтем ва барои нишон додани роҳи он Абдуситро низ ҳамроҳ бурдем. Ду машкро аз оби ширину мусаффо пур карда, ба дӯкони усто овардем.

Усто машкро кушоду косаро пур кард ва шубҳаомез онро ба лабаш бурд, як-ду қулт об хӯрд ва филфавр чехрааш офтоби сахарӣ барин якбора кушода ва лабонаш пуртабассум гардиданд.

Ўхӯ, ин айнан оби дарёи мо барин – ку! -гуфта изхори шодмонӣ кард ва зуд қумғонро аз об пур карда, болои лахчаи сурх гузошт.

Собир Зукирзода

Савол ва супориш

1. Нақли мухтасар навишта, чашмаи дар маҳаллаатон буда ва ё дидаатонро тасвир кунед.

2. Чашмаҳо чӯйро ташкил медиҳанд чӣ маъно дорад?

3. Чаро баъзе чашмаҳо шӯранду баъзеашон ширин? Магар хамин тавр аст?

12. Матнро ифоданок хонед ва нақши ҳиссачаҳоро дар баён шарҳ диҳед. Чумлаҳои ҳиссачадорро нависед.

Абӯалӣ аз назди писарбачаи доруфурӯш мегузарад. Бача ҳанӯз бо садои чирросӣ дод мезад:

Ана, шарбати дарахти шабшаби мисрӣ! Ана кирмҳои шифобахшдарди дандонро макида мегиранд!... Мана каждумҳои хушконидашуда!... Абӯалӣ аз нади чавохирфурӯше гузашт, ки хосиятҳои мӯъҷизавии чавохироташро бо лофу газоф тавсиф мекард:

Ана зумуррад! Агар мор ба ин нигоҳ кунад, чашмаш об шуда мерезад!... Ақиқи Яман – давои дарди чигар!... Мана лаъли сиёҳ, ки борон меорад!

Бар болои тахтасуфа зангӯлаи калоне овехта шуда буд, аз таги он андак дуд печида мебаромад ва поҳои касе, ки ба ҳарак нишастааст, баромада меистоданд. Соҳиби ин «корхона» зарфҳои даҳонмаҳками дар пешаш бударо бо чӯбаҳо нағоравор зада, бо овози баланд:

– Ана, ҳавои шаҳри Макка! – мегуфт.

– Бӯй кашед, камари мардро маҳкам, ҳусни занро зиёд мекунад!...

Абӯалӣ, китоби ғафсе дар бағал, аз байни растаю бозорҳо тез – тез қадам партофта мерафт...

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Дар ин матн кадом ҳиссача бештар истифода шудааст ва чаро?

2. Дар кадом услуб одатан аз хиссачаҳо бештар истифода мекунанд?

3. Ба имлои зумуррад диққат диҳед. Зумрат ё зумуррад?

13. Ҳиссачаҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва нависед.

Магар, оё, хуб, бале, оре, мана, ана, танҳо, не.

14. Ҳиссачаҳоро аз рӯи маъно ва вазифа ба ҳелҳо ҷудо карда шарҳ диҳед.

Мана, -ку, -дия, э, магар, оё, навод ки, ҳатто, ҳам, на.... на, бале, оре, хуб, не, на, танҳо, фақат.

15. Ҷумлаҳоро нависед ва тарзи ташкили калимаҳои тақлиди ро шарҳ диҳед.

1. Аз тарафи бозори хиёбон даранг – даранг овози доира омадан гирифт. (С.А.)

2. Шалап – шалап садои пой шунида мешуд. (Ҳ.К.)

3. Зарраҳои вай ялт – ялт ҷило медоданд. (Ф.Н.)

4. Дар берун ханӯз шитир – шитир борон меборид.

16. Калимаҳои тақлидии зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва хусусиятҳои онҳоро маънидор кунед.

Шар – шар, гулдур – гулдур, ғуввос, шабар – шабар, шилдирос, ширр – ширр, ак – ак, ялт – ялт, милт – милт, лап – лап, чарсос, лаппи, фарри.

Морфология (сарф) як қисми илми забон буда, хиссачаҳои нутқ, шакли калимаҳо ва маъноӣ грамматикӣ онҳоро меомӯзад.

Услубҳои нутқ

Дар забони адабии тоҷик якчанд тарзи баён мавҷуд аст, ки онро услубҳои нутқ меноманд. Услубҳои нутқ гуфтугӯӣ ва китобӣ буда, дар навбати худ услуби китобӣ ба чор навъ: илмӣ, публитсистӣ, бадеӣ ва расмӣ коргузори ҷудо мешавад. Ҳар як навъи услуби

китобӣ махсусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ доранд, ки аз ҳам фарқ мекунанд.

1. Порчаро хонед ва гӯед, ки он ба кадом услуб мансуб аст.

Эргаш акаам ба ман гуфт:

– Ту ба падару модарат савғой намебарӣ?

– Аз ёбони регзор чӣ гуна савғой бурда мешавад? –

Ман таачҷубкунон аз ӯ пурсидам.

Эргаш боз пурсид:

– Ту занбӯруғ хӯрдаӣ?

– Не, нахӯрдаам, агар хӯрда бошам ҳам, дар ёдам намондааст?

– Бо таъсири борони дирӯза дар регзор чунон бисёр занбӯруғ рӯидааст, ки чувол – чувол чидан мумкин аст. Ман барои хонаи худҳома як халта чидам. Агар хоҳӣ, барои ту ҳам чида медиҳам.

– Майлаш, – гуфтам ман дар ҷавоби ин таклифи ӯ. Эргаш чӯбдасти подабонии худро ба даст гирифт ва ҳар ду аз хонаи пастаки рег гузаштем, дар хонаи сеюм, ҳар гоҳ ӯ ҷои дамидагии регро медид, бо нӯги чӯбдасташ он ҷоро мекофт ва аз таги пардаи тунуки рег занбӯруғҳо намудор мешуданд. Ман ба чидан сар кардам ва қариб доманамро пур карда будам, ки Эргаш ба ман гуфт:

– Доманатро кушо, бинам, ки ту чихо чидаӣ?

– Ман кушодам, ӯ ба занбӯруғҳо як нигоҳ карда:

– Ба замин рез! – гуфт. Ман рехтам, ӯ занбӯруғҳои рехташударо ба ду қисм ҷудо кард... Эргаш қисми калон – калони онҳоро, ки хеле кам буданд, ба ман нишон дода:

– Ана инҳо хӯрдашуданӣ ва бомазаанд, – гуфт ва гарданборикхоро нишон дода, сухани худро давом куноид:

– Инҳо талх ва захрдоранд, инҳоро хӯрдан мумкин нест.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. **Хома** ба кадом маъно омадааст ва боз чӣ маъноҳо дорад?

2. **Занбӯруғро** медонед ва дар ҷои шумо чӣ ном дорад?

3. Хулосаи матн дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?

2. Матнро хонед ва гӯед, ки мазмуни он дар шакли тасвир баён шудааст ва ё муҳокима.

Ман ба ёбон баромадам. Ёбон аз рӯидаричаи мо ва-сеъ ва хушхавотар буд, боди сабуке мевазид ва ба димоғи кас бӯи хуши нозукеро меовард. Майсаҳои ҷаву гандуми тирамоҳ кишташуда замини сиёхро пӯшонида сабзу хурам карда буданд. Сабза ва себарғаҳои лаби ҷӯй ва дигар алафҳои хурӯ ба назари кас ҳим – ҳим тофта, чашми одамро мебурданд. Ҳаво на сард буду на гарм ва бағоят форам буд. Дехқонбачагон дар кашшукҳо ба харҷошон нури бор карда оварда, вайҳоро дар заминҳои кишта шудани мерехтанд.

Ман рост ба лаби рӯд рафтам, ки дарахтҳои канори вай аз пеши ҳавлии мо намуда меистод. Дар ин тараф – дар тарафи ҷануби рӯд касе набуд, фақат бар шоҳҳои дарахтони бед, ки нав сабзимадон баста буданд, фароштурукон ва гунчишкон нишаста хониш мекарданд ва хониши онҳо ҳам монанди ҳавои он ҷо ба кас мефорид.

Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пастаки рег ҷӯпонбачагон бо ҳам гӯштингири мекарданд. Ман бар лаби рӯд гӯштингирии онҳоро тамошо карда нишастам. Азбаски дар рӯд об буд, аз гузаштан тарсидам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Сифатҳои ҷумлаи дуюму сеюмро ёбед ва аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

2. Барои аз оби рӯд натарсидан чӣ бояд кард?

3. Нақле нависед ва таассуроти худро аз кори деҳқонӣ баён кунед.

3. Порчаро хонда муайян кунед, ки он ба кадом услуб мансуб аст ва онро аз ҷиҳати фаҳмидед.

Овоз ва маҷмӯи овозҳои ба ҳамдигар алоқаманд, ки маънои луғавӣ дошта, чун воҳидҳои лексикӣ мустақил дар нутқ ва хат истеъмол мешаванд, калима мебошанд. Аммо дар забон ба ғайр аз калимаҳои маънодори мустақил

истеъмолшаванда калимаҳое низ ҳастанд, ки шакли лексикӣ дошта, маъноро ифода намеkunанд ва маънои онҳо танҳо дар матн, дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар ошкор мешавад. Масалан, пешояндҳо, пайвандакҳо аз ҳамин қабиланд.

Ба ҳамин сабаб, калимаҳои забон ба ду гурӯҳ чудо мешаванд:

1. Калимаҳое, ки маънои луғавӣ доранд.

2. Калимаҳое, ки маънои луғавӣ надоранд ва танҳо дар алоқамандӣ бо калимаҳои дигар маъноеро ифода карда метавонанд, ё ин ки маънои грамматикӣ доранд.

Калимаҳои гурӯҳи дуюм аз ҷиҳати вазифа ба суффикс (пасванд) ва префикс (пешванд) наздиканд. Бо ҳамин сабаб онҳоро дар забоншиносӣ калимаҳои ёридиҳанда меноманд.

Мардон Муҳаммадиев

Маҷмӯи ҷумлаҳое, ки аз ҷиҳати маъно ба ҳам алоқаманд буда, тавассути қонуниятҳои грамматикӣ ба ҳам робита доранд, матн ном дорад. Матнҳо аз ҷиҳати ҳаҷм, фарогирии мавзӯ ва сохт гуногун мешаванд.

Баъзе матнҳо дорои мазмуни тасвирий, қисми дигарашон нақлӣ ва гурӯҳи сеюм муҳокимавианд. Матнҳое ҳам ҳастанд, ки дар онҳо ин ҳарсера дидан мумкин аст.

Дар як гурӯҳи матнҳо ҷумлаҳо бо роҳи муттасил пайваस्तшавӣ алоқаманд шудаанд. Дар ин сурат калимаҳои мустақили ҷумлаи аввал дар ҷумлаҳои минбаъда бо ҷонишин ва муродифҳои онҳо иваз карда мешаванд. Масалан: Айнӣ аз ҳучраи танг ба кӯҷаи торик баромад. Кӯҷаҳо хилват буданд. Бо вучуди ин вай рӯй панаҳ мекард – бо эҳтиёт роҳ мерафт, ки мабодо ба нохалафе вохӯрад... (У. Кӯҳзод)

Дар матнҳои дигар ҷумлаҳои дохили он мустақиланд, вале онҳо бо ҳамдигар мувофиқати мавзӯӣ доранд. Масалан: Зали калони орастаи Институти педагогӣ. Мулоқоти зиёиёни шаҳр бо Айнӣ. Муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунон.. чамъ омаданд. Зал ҳамаро намегунҷонад, як қисми омадагон дар пойгаҳи зал, дар таги дарҳо, дар роҳравҳо рост меистоданд. (С. Улуғзода)

Ғайр аз ин, барои ба ҳамдигар алоқаманд гардидани ҷумлаҳои дохили матн пайвандакҳо, ҳиссачаҳо, калима ва ибораҳои туфайлӣ ва воситаҳои дигар ёрӣ мерасонанд.

Сохта тавонистани матнҳои гуногун ба донишҷӯ забон вобаста аст.

4. Матнро хонед, онро ба сархатҳо ҷудо карда, сабабашро шарҳ диҳед.

Бачагон пода ва рамаҳои худро ба тарафи деҳа ронданд, молҳо, гӯё ки онҳоро гург пеш карда бошад, бо як ҳароси ваҳшиёна ба тарафи деҳа медаванд. Ман ҳам як каллапӯш занбӯруғро ба сари синаам маҳкам часпонда, роҳи хонаро пеш гирифтаам. Заминаи киштзор монанди регзор ғежонак набуд ва шамол ҳам аз дунбол – аз тарафи пушт мевазид. Бинобар ин ба тарафи хона рафта он қадар душворӣ намекард. Лекин дар замин ва ҳаво аз он таровате, ки ман дар вақти ба сайругашт баромаданам дида будам, асар намонда буд, майса ва сабзаҳо дар зери гарду ғубори рег монда пажмурда шуда буданд. Ман ба хона расидам, падарам ханӯз ба кофтани сӯроҳҳои чархи осӣ машғул буд. Ў чунон машғул буд, ки ҳатто аз ман ҷиҳоро тамошо кардӣ, то кучоҳо рафтӣ гуфта напурсид. Ман баъд аз қадаре ба кори падарам нигоҳ карда истодан ба пеши модарам рафтаам ва занбӯруғҳоро ба ӯ дода хоҳиш кардам, ки зудтар пухта диҳад, чунки бисёр гурусна монда будам.

Садрӣддин Айнӣ

Савол ва супориш

- 1.** Дар порча дар бораи кадом ҳодисаи табиат сухан меравад ва онро аз кадом ҷумла фаҳмидед?
- 2.** Мазмуни матн муҳокимавист ва ё тасвирӣ?
- 3.** Пажмурда шуда буд аз ҷиҳати сохт чӣ гуна феъл аст?

5. Матнро хонда, чои аломатҳои китобатро аниқ созед ва ба ду сархат чудо карда нависед.

Айём сипарӣ мегардид хомҳо пухтаву сабзҳо хушк мегардиданд усто низ рӯз ба рӯзу моҳ ба моҳ пешаашро такмил меодасбобҳои нав ба нав сохта ба дарди рӯзгори мардум дармон мебахшид. Ва бо ин амалаш беш аз пеш ба дили хочатмандон роҳ ёфта, азизу гиромии мардум мегардид, усто Ҷӯрабой бо мурури вақт аз байни мардум мухлисон шогирдон ва пайравони хешро пайдо карда ба чанде аз ҷавонон нозуқиҳои касбаш аз ҷумла усули тайёр кардани лахча наългарӣ қадоқгарӣ тарзи обутоб додани филузотро омӯхт ва бо чунин ҳиммати баландаш ҳамчун устои воломақом ва марди соҳибэҳтиром дар хотири шогирдон нақш баст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Ҷумлаи аввалро чӣ тавр мефаҳмед?
2. Олими беамал – занбӯри беасал ба мазмуни матн чӣ робита дорад?
3. Пешаашро такмил меод, яъне чӣ? Касбҳои, ки дар матн номбар шудаанд, чӣ аҳамият доранд?
6. Ба расм диққат дода ном гузored ва мазмуни онро хуб мулоҳиза кунед. Иншое нависед, ки мазмуни расмро пурра фаро бигирад.

Синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобат

Калимаҳо аз рӯи қоидаи муайян ба ҳамдигар алоқаманд шуда, ибора ва ҷумларо ташкил медиҳанд.

Синтаксис (наҳв) яке аз қисмҳои грамматика буда, сохтани ибора ва ҷумлаҳо меомӯзад.

Морфология (сарф) ва синтаксис бо ҳам алоқаи мустақам ва канданашаванда дошта, дар якҷоягӣ грамматикаро ташкил медиҳанд.

Дар нутқи хаттӣ барои дуруст баён кардани фикр аломатҳои гуногуни китобат истифода мешаванд. Маҷмӯи қоидаҳо дар бораи истифодаи аломатҳои китобат пунктуатсия ном дорад.

ИБОРА ВА ҶУМЛА

5. Маълумот дар бораи ибора

1. Аз ибораҳои зер калимаҳои асосӣ ва тобеъро муайян кунед. Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онҳо шарҳ диҳед.

1) кишти тирамоҳӣ, дарахти тут, ҳалвои собунӣ; 2) хеле калон, сурхи баланд, талхи шифобахш; 3) китоб хондан, барвақт хестан, тозон рафтан.

2. Калима ва ибораҳоро муқоиса кунед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо номи предмет ва амал аниқтар баён шудааст.

қалам	қалами сурх, қалами сурхи бародарам
навиштан	тез навиштан, боэҳтиётона навиштан, бо шавқу завқ навиштан

Ду ва зиёда калимаҳои мустақил, ки яке ба дигаре тобеъ шуда, нисбат ба калима маъноӣ мураккабтарро ифода мекунад, ибора ном дорад. Ибора аз калимаи асосӣ ва тобеъ ташкил меёбад: мурғи хонагӣ, ниҳол шинондан. Ибора дар баробари предмет ягон хусусияти онро номбар мекунад, вале муайянтару равшан-

тар. Муқоиса кунед: ҳаво- ҳавои соф; синф- синфи
ҳаштум; *шинондан-ниҳол шинондан.*

3. Ибораҳои тартиб диҳед ва нависед, ки калимаҳои зерин асосӣ бошанд.

Гул, хона, дӯст, шунидан, омадан, рафтани, ҷавон.

4. Порчаро хонед ва маънидод кунед. Сипас ибораҳои ишорашударо нависед ва калимаҳои асосиашонро шарҳ диҳед.

Дусаду панҷоҳ таноб (ҳар таноб ба чоряк гектар) тоқзори дар пушти завод паҳншударафта **алафи ғафсе** паҳш карда буд. Тоқҳо мисли беморон дар зери кӯрпаи сиёҳ, гиёҳи хушки порсола **ёзида мехобиданд**. Тирамоҳи порсол онҳоро дар хок гӯр накарда, **ба сармои зимистон** вогузошта буданд. Падарам, ҳар гоҳе ки он тоқзори харобро мездид, бо таассуф сар чунбонида «бай-бай» гуфта мемонд: вай деҳқон буд ва **дидани тоқзори** нобуд шудани истода ё, эҳтимол, аллакай нобудшуда, барояш гарон меомад. Вай ҳам шуда, ягон тоқро оҳиста аз байни алафҳо мебардошт ва нӯги шохашро шикаста нигоҳ мекард, ки хунук задаст ё не. Агар бинад, ки хунук назадааст, шод мешуд.

– Алаф мадад кардааст, – мегуфт вай. – Алаф тоқро печонда гирифта, аз хунукӣ нигоҳ доштааст.

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Чаро тоқро тирамоҳ гӯр мекунанд?

2. Барои чӣ падар афсӯс мехӯрд?

3. Тоқҳо ҳам нигоҳубин мехоҳанд, чаро?

5. Мувофиқи нақшаи поён ибораҳои тартиб диҳед ва нависед.

исм + исм

исм + сифат

исм + шумора

исм + ҳонишин

шумора + исм

сифат + исм

шумора + исм

ҳонишин + сифат

зарф + феъл

феъли ҳол + феъл

6. Фарқи ибора аз калима, таркиб ва чумла

1. Аз калимаҳои ҳар ду сутун ибораҳо созад. Ҳангоми иборасозӣ калимаҳои тобеъро дуруст интиҳоб намоед.

давлат	ба Ватан
садоқат	сафолин
коса	нав
китоб	соҳибистиқлол

2. Хонед ва фарқи калимаро аз ибора шарҳ, диҳед.

дарахт	дарахти мевадор
китоб	китоби дарсӣ
рафтан	тез рафтан
тирамоҳ	тирамоҳи заррин

3. Нақшаро бодикқат аз назар гузаронед. Гӯед, ки ибора аз таркиб чӣ фарқ дорад.

таркиб	ибора
аз хона ба мактаб кор кардан даъват шудан доду фарёди	хонаи дуошёна мактаби мо аз пагоҳӣ кор кардан ба чашн даъват шудан доду фарёди бачагон

4. Нақшаро бодикқат хонед ва фарқи ибораро аз чумла шарҳ диҳед.

фарқ	ибора	чумла
сохти мах- сус доштан	мавҷуд будани ка- лимаи асосӣ ва то- беъ: кишти тирамоҳӣ нағз хондан	мавҷуд будани асосҳои грамма- тикӣ: Зайнаб ба боғчаи бачагон рафт. (Р.Ҷ.)

аҳамият	предмету амалро равшантар баён мекунад: китоб – китоби дарсӣ навиштан – мактуб навиштан	Ахборро баён мекунад: Восеъ аспи худро дӯст медошт. (С.У.) Дар кучо истиқомат карданӣ хастӣ? (С.У.)
таъинот	барои алоқаи калима	воситаи муомилаю муносибат
оҳанг (дар нутқи шифоҳӣ)	дорои оҳанги махсуси талаффуз нест	оҳанги махсус ва анҷоми кореро ифода мекунад

5. Хонед ва аниқ созед, ки кадоме аз ифодаҳо ибора ва кадомӣ фразеологизманд. Сипас ибораҳоро дар сутуни аввал ва фразеологизмҳо (таъбирҳо)-ро дар сутуни дуюм нависед.

Даст ба бинӣ омадан, сандуқи оҳанин, дасту по гум кардан, ҳаракати оромона, девори намкаш, кабутари дубома, меваи хӯрданӣ, калонтарин шаҳр, об карда хӯрдан, муҳаббат ба Ватан, баланд паридан, офтоби лаби бом, давида омадан.

7. Алоқаи калимаҳо дар ибора

1. Ба ибораҳо диққат дода, калимаи асосӣ ва тобеъро аниқ созед. Гӯед, ки калимаҳои тобеъ ба кадом ҳиссаи нутқ мансубанд.

Лолаи сурх, дашти васеъ, ҳавои хуш, гул барин зебо, мубориза барои сулҳ, хеле оромона, меҳмони ду рӯз пеш рафтагӣ, аз оҳан сохтан, хонданро дӯст доштан.

2. Ибораҳоро нависед ва муайн кунед, ки калимаҳои ибораҳо чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд.

Дашти беоб, пухтани меваҳо, омадани баҳор, шиша барин шаффоф, бо ҳамсинфон рафтан, оҳиста гуфтан, дируз омадан, тозон омадан.

Дар ибора се роҳи алоқии калимаҳо мавҷуд аст: изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

Дар **алоқии изофӣ** калимаҳои тобеи таркиби ибора ба воситаи бандики изофӣ (и) алоқаманд мешаванд: **талабаи хушзеҳн, хондани китоб.**

Дар **алоқии вобастагӣ** калимаҳои тобеъ ба худ пешоянд ва ё пасоянд мегиранд. Дар ин навъи алоқа одатан калимаи асосӣ баъди тобеъшаванда меояд: **оҳу барин чолок, бо қалам навиштан.**

Дар **алоқии ҳамроҳӣ** робитаи байни калимаҳои таркиби ибора танҳо аз рӯи маъно ва бо ёрии тартиби калима сураат мегирад. Дар ин навъи алоқа пешоянду пасоянд истифода намешаванд: **оҳиста рафтан, баландтарин қулла.**

3. Ибораҳоро хонда, роҳҳои алоқии онҳоро номбар кунед. Кадом ҳиссаҳои нутқ ба сифати калимаи тобеъ омадаанд?

Калонтарин шаҳр, ҳафт коргар, чой нӯшидан, ларзида хестан, нақлҳо оид ба Рӯдакӣ, даҳони пиёла барин калон, коре бузург, порчае аз шиша, шоир Рӯдакӣ, калимаи дуруст, мактубро хондан.

4. Матро хонед ва моҳияти онро гӯед. Ибораҳои ишорашударо навишта, ба кадом навъ тааллуқ доштанишонро шарҳ диҳед.

Ин танбеҳи падарам барои ман як танбеҳи бисёр **фондаман**д шуд, ки дар ҳаётим таъсири калон кард ва маро ба диққаткорӣ тарбия намуд, фаромӯш накардани гапҳо, ходисаҳо, чизҳо ва одамҳоро ба ман ёд дод. Ман шеърҳоро харчанд махсусан ёд кунам ҳам, зуд аз ёд мебарорам, ҳатто **шеърҳои худамро** ҳам дар **рӯзи дуҷуми** гуфта шу-

дани онҳо фаромӯш мекунам. Аммо гапҳо, ходисаҳо, хотираҳоеро, ки ба ман каму беш таъсир карда бошанд, аз ёд набаровардам. Ҳарчанд дар 10-12 соли охири **қувваи ҳофизаам** хеле суст шуда, гапҳо ва чизҳоро зуд фаромӯш мекардагӣ шуда бошам ҳам, аммо **хотираҳои пештара** қариб ҳамагӣ дар ёдам нақш баста мондаанд. Ин натиҷаи ҳамон танбеҳи падар аст, ки ман дар паси вай ба идмони (тренировкаи) хотира ва ҳофиза машғулӣ намудам.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Оё дар зиндагӣ танбеҳи касе бароятон таъсир кардааст?
2. Барои **идмони хотира** чӣ бояд кард? **Идмон**-ро бо кадом калима ифода кардан мумкин аст?

5. Нутқи мураттаб. Матнро хонед ва гӯед, ки чӣ таассуроте гирифтед. Онро чӣ ном муносиб аст. Чамъомадеро, ки барои рӯзҳои таҷлили ҷашни мардумӣ доир гаштаанд, ба ёд оварда дар иншое (нақле) тасвир кунед.

Расми суғдиён буд, ки ҳар сол рӯзи якуми моҳи Навсард, ки сари соли суғдӣ – Наврӯз буд ва оғози тобистон ҳисоб меёфт, нахустпахлавони Суғд муқаррар мегардид, бо ин тариқ ки он рӯз барои паҳлавон суфраи таому шароб густурда мешуд, ҳар кӣ аз он таом ва шароб хӯраду нӯшад, бо ҳамин худро рақибии паҳлавон эълон карда, ўро ба майдони мубориза меҳонд. Агар дар майдон бар вай ғолиб ояд, ҳудаш паҳлавони якуми Суғд мешуд. Мағлуб ба дасти ғолиб қушта мегардид.

Боре Виркан аз бозори Самарқанд ба Ревдод баргашта, уштурони аз бори ангишт холишударо дар дашт раҳо карду ба хонашон омада, падарашро дар боғчаашон машғули тоқбури ёфт. Дуяшон дар лаби ҷӯй барои дамгирӣ нишастанд.

Виркан гуфт:

– Падар, Наврӯз наздик аст.

– Наздик, – тасдиқ кард пирмард ва пурсид: – Чаро ту ёди Наврӯз кардӣ?

– Ман бо Ёдхишетақ набард кардан мехоҳам.

Ёдхишетақ номи паҳлавони Суғд буд. Ревахшиён хайрон шуд, бодикқат ба писараш нигаристу гуфт:

– Туро чӣ шуд? Магар дар кони ангишт бо Шимну дучор шудӣ ва ӯ туро гумроҳ кард?

– Не, падар, Шимнуро ман надидам. Даме ки ин хаёл дар ман пайдо шуд, дилам бо худоёни бузургамон Зарвон, Бағ, Митра буд, ин хаёлро ба дили ман онҳо андохтаанд.

– Охир ба Ёдхишетақ агар даст наёбӣ, кушта хоҳӣ шуд! Чӣ, магар аз ҷонат сер шудӣ?

– Хоҳу маҳоҳ рӯзе ҷон маро тарк мекунад, пас чӣ фарқ дорад, ки андак пештар ё андак дертар. Аммо агар худоён маро мададгор шаванду бар паҳлавони Суғд даст ёбам, ҳароина сарфарозӣ ёфтаам...

– Ба занат гуфтӣ?

– Ҳанӯз не. Вай, албатта, розӣ намешавад, мешӯрад. Келинат даст задани маро ба ҳеч як коре, ки андак хатаре дар вай бошад, намехоҳад.

– Зеро ҳар хатаре, ки ба сари ту ояд, ба сари вай ва фарзанди ояндаи шумоён ҳам омадааст.

– Агар ту маро манъ накунӣ, ман ба Наниманча мегӯям, ки падарам ин корро раво донист ва иҷозатам дод.

Ревахшиён ба сукут рафт ва сипас гуфт:

– Ман туро аз оқибати ин кор огоҳ кардам. Ту кӯдак нестӣ, марди рашид ва хушмандӣ, худат хуб бияндеш. Аммо агар ба набарди Ёдхишетақ ҷазм кунӣ, аввал ба вағн бирав, назр бикун, аз мағупат дуо бигир.

Худи Ревахшиён бе ин ки аввал ба парастиишгоҳ бираваду аз пешвоёни мазҳаб дуо бигирад, ба ҳеч кори муҳим ибтидо намекард, марди солеҳ ва тақводоре буд. Дар ризояти ӯ ба набарди писараш бо паҳлавони Суғд низ сухани Виркан, ки гуфт ин хаёлро худоён ба дили вай андохтаанд, бетаъсир набуд.

Сотим Улуғзода

Луғат

Шимну – дев, аҳриман, иблис

вағн – парастиишгоҳ, оташкада

Мағупат – муғи калон, нигоҳдорандаи оташи муқаддас

Маънои ибораҳо ба таркиби онҳо вобаста мебошад. Баъзе аз ибораҳо аз рӯи маъно предмет, аломат ва амали онро ифода мекунанд. Масалан, **китоби бадеӣ, дӯсти бовафо, хикояи шавқовар** сохтори ягона доранд ва маънои грамматикиашон умумианд: предмет ва аломати онро нишон медиҳанд.

Ибораҳои рафтани Фаррух, сохтани хона, дубора хондан ва ғайра ҳам сохтори яхела доранд ва ҳам маънои грамматикиашон ба амалҳо ва предмет ишора мекунанд.

6. Ибораҳои зеринро хонед ва калимаҳои асосиашро муайян сохта, маънои луғавӣ ва грамматикии онҳоро шарҳ диҳед.

Талабаи аълоҷӣ, калонтарин кӯча, синфи ҳаштум, дидани падар, шабона омадан, шуморо дидан, (мехмони) аз шаҳр омада, сӯхбаткунон рафтан.

8. Хелҳои асосии ибора

1. Мувофиқи тартиби зерин ибораҳо созад ва нависед.

исм + исм

исм + ҷонишин

исм + сифат

зарф + феъл

исм + шумора

феъли ҳол + феъл

2. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки дар ҷӣ хусус гап меравад. Ибораҳои матнро аниқ созад ва нависед.

– Мирзочон, – ба гап ҳамроҳ шуд Боқӣ Раҳимзода, ки оҳиста мавҷ задани кӯлро тамошо дошт, – Искандари Зулқарнайн то ба ҳамин ҷо ҳам омадааст, ки кӯлро ба номи мубораки ӯ гузоштаанд?

– Не, Боқичон, – гуфтанд устод, – ин ҷо саҳв ҳаст. Шақлан қаробат доштани ду калима ба чунин як саҳв сабаб шудааст. Суми аспӣ Искандар ба ин мавзеъ нарасидааст. Номи аслиаш бояд Искандакӯл бошад. Шундаам, ки калимаи суғдии «исканда» маънии баландро ифода мекунад, яъне Баландкӯл аст. Искандаву Искандари наздик ин гуна як номро ба вучуд овардаанд.

– Гапат чон дорад, Мирзочон.

– Маънидоди устод маънии солиме дорад,– гуфт Ёр-муроди Ғиёс, – ман ҳам аз баъзе касони забондон пурсидам, ҳамин хел мегӯянд.

Убайду Раҷаб

Савол ва супориш

1. Шумо ҳам аз ягон кас шарҳи калимаеро шунидаед?

2. Донистани таърихи пайдоиши калима чӣ аҳамият дорад?

3. Агар доир ба таърихи калимае маълумот дошта бошед, дар миён гузored.

Дар ибора кадом қиссаи нутқ асосӣ бошад, ибора ҳамон номро мегирад. Масалан, агар калимаи асосии ибора исм бошад, онро иборайи исмӣ, сифат бошад, иборайи сифатӣ, феъл бошад, иборайи феълӣ меноманд: **одами доно** иборайи исмист, зеро калимаи асосии он исм (одам) буда, калимаи тобеъ (доно) сифат мебошад.

Ҳамин тавр, ибораҳо аз рӯй маъно ва вобаста ба кадом қиссаи нутқ тааллуқ доштани калимаҳои асосӣ йсмӣ, феълӣ, зарфӣ...мешаванд: **ранги сабз, бинои аз ҳама баланд, одами дирӯз омадагӣ, аз шаҳр омадан, ба китобхона рафтан, гирякунон омадан, андаке сусттар ва ғайра.**

3. Иборахоро нависед ва аз рӯйи маъно аниқ созед, ки кадом қиссаи калима асосӣ ҳисоб мешавад.

Хонаи калон, муқаббат ба Ватан, ин масвала; хеле баланд, шер барин нотарс, аз санг вазнин; нағз хондан, ба Хучанд рафтан, китоб хондан, аз дарё гузаштан, имрӯз омадагӣ, ба девор такякунон; дар корхона кор кардан, дар дафтар навиштан.

4. Ба нақша бодикқат нигаред ва сутуни холиро бо ибораҳои сохтаатон пур кунед. Вобаста ба калимаи асосӣ навъи ибораро низ муайян созед.

сохтори ибора	мисолҳо	навъи ибора
Исм + исм		

Исм + сифат		
Исм шумора		
Исм + чонишин		
Исм + зарф		
Феъл(масдар) + исм		
Феъл + чонишин		
Феъл + зарф		
Феъл + феъли ҳол		

5. Матнро хонед ва гӯед, ки аз он кадом хислатҳои Айниро барои худ кашф кардед. Ибораҳои ишорашударо нависед ва аз рӯи маъно шарҳ диҳед.

Дар соатҳои дамгирӣ дар вагон Айнӣ бо мо **сӯхбатҳои шавқовар** мекунад. Ҳофизаи устод ҳазинаи пурганҷест. **Тамошои шаҳри бузург** ва ҷойҳои гуногун, ки як қисми умри бачагӣ ва ҷавонии Айнӣ дар он ҷойҳо гузаштааст, воқеаҳо ва саргузаштҳои аҷоибро дар хотири вай зинда мегардонад: вай **китоби хотироташро** варақ зада, завқовартарин ё ибратбахштарини он воқеа ва саргузаштҳо ба ҳикоя қардан мебарояд. Монанди қиссаи «Ҳазору як шаб» саргузаштҳои Айнӣ ҳам печ дар печ аст, ки аз ҳар ҳикоя ҳикояҳои дигар сар мезананд. Ҳикояҳо ҳама бо тафсил: бо тасвири макон, шароит, қиёфаи одамон, тарзи гуфтор ва рафтори онҳо нақл карда мешаванд. Баъдҳо мо он ҳикояҳоро дар «Ёддоштҳо»-и устод хонда, мусоҳибаҳои дар тобистони соли 1949 дар вагон кардаамонро ба хотир меовардем...

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Завқовартарин хотирот-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?

2. Оё дар сӯхбати фозиле ё адибе ширкат доштаед? Чӣ натиҷа бардоштед? Мухтасар нависед.

6. Дар ҷойҳои лозима аломатҳои китобатро гузошта, матро нависед. Ибораҳои ду ҷумлаи аввалро муайян сохта маънидод кунед.

Баъди шунидани суханони усто пардаи роз кушода шуд. Дониستم ки ӯ ба Қаратоғ кӯчиданист. Нигоҳи Абдусит басо маҳзунона буд. Маълум ки вай рафтани намехост. Охир худӣ ӯ гуфта буд ки барои бозӣ, ба хусус аспу харсаворӣ, лику қарибозӣ зув-зув тутпхути рустаконбозӣ ва амсоли инҳо дар деҳа майдон фарохтар аст. Ҳамсолонаш дар Қаратоғ аксар косиббача буда ба бозӣ вақти камтар доранд. На дар ҳамаи хонаҳои он ҷо аспу хар ҳаст.

Аз шунидани каломии усто пеш аз ҳама ман ғамгин шудам. Охир ҷӯраи хунарманд хушфеълӣ боодобро аз даст додан осон набуд. Аммо ҷӣ илоҷ ҳаёт қоидаи худ бозии худ қонуну тақозои худро дорад. Аз ҳамаи инҳо зодгоҳ азизтар аст.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Пардаи роз кушода шуд-ро шарҳ дода гӯед, ки онро дар забон ҷӣ мегӯянд.

2. Кадом бозии миллии дар маҳалли шумо мавҷуд аст ва ё зинда шуда?

3. Ҳаёт қоидаи худ, бозии худро дорад, яъне ҷӣ?

4. Чаро зодгоҳ азиз аст? Магар кофист, ки одам фақат маҳалли таваллудро дӯст дорад.

САВОЛҲО БАРОИ ТАКРОР ВА ҶАМЪБАСТ

1. Ибораи чист?

2. Ибора аз калима ва таркиб ҷӣ фарқ дорад?

3. Тафовути ибора аз ҷумла дар чист?

4. Кадом ҳиссаҳои нутқи ҳиссаҳои дигарро ба худ тобеъ мекунанд?

5. Кадом нави ибораҳои медонед?

6. Аз рӯи ҷӣ ибора ба навиҳо ҷудо мешавад?

7. Дар ибораи кадом навиҳо алоқаи вучуд дорад?

Таҳлили синтаксисии ибора. Тартиби таҳлил.

1. Ибораҳои ҷумларо номбар кунед.
2. Калимаи асосӣ ва тобеъро нишон диҳед.
3. Навъи алокаи синтаксисиро муайян созед.
4. Воситаи алокаи ибораро нишон диҳед.

Намунаи таҳлил:

Насими баҳор зулфҳои Гуландомро парешон мекард.

Насими баҳор (изофӣ)

Зулфҳои Гуландом (изофӣ)

Алокаи байни калимаҳои ибора бо бандаки изофии «и» сурат гирифтааст.

Ҷумла

1. Матнро хонед ва ҳар қадам ҷумларо аз рӯи навъ муайян кунед. Дар охири ҷумлаҳо қадам аломатҳо гузошта шудаанд? Чаро?

Касе саволомез ба Ҳофиз ҳамфикр шуд:

– Чаро инҳо аз моли дунё сер намешуда бошанд?

– Ҳофиз ҷавоб дод:

– Шайх Саъдӣ гуфтааст:

...Чашми танги дунёдорро

Ё қаноат пур кунад, ё хоки гӯр!

Шӯҳрати Ҳофиз рӯз ба рӯз меафзуд. Дар ҳама ҷо мардум ғазалҳои Ҳофизро хонда, ҳар мисраи онро мисли ҷавоҳири тобнок дармеёфтанд. Кӯшиши пайдарпай ва омӯхтани ҳамешагӣ ӯро ба ин дараҷа расонида буд...

Аълоҳон Афсаҳзод

Ҷумла воҳиди асосии синтаксис (наҳв) мебошад. Ҷумла аз ибора бо он фарқ мекунад, ки дорои асоси грамматикӣ – сараъзоҳои ҷумла ва ё яке аз онҳо мебошад. Мо фикрамонро ба воситаи ҷумлаҳо баён мекунем. Нутқи мо аз ҷумлаҳо иборат аст: **Мо ба боғи мактаб даромадем. Он хеле хушманзара буд. Бӯи атрулҳои рангоранги атрофи сарҳавзи боғ ба кас**

ҳаловат мебахшид. Мо хеле тамошо кардем. Баъди ин ҳаваси мо ба гулпарварӣ боз ҳам зиёд шуд.

Гуруҳи калимаҳои ба якдигар алоқаманд ва ё калимаи ҷудогонае, ки фикри тамошударо ифода мекунад, ҷумла номида мешавад.

Дар гуфтугӯ тамошудани ҳар як ҷумларо оҳанги талаффуз муқаррар месозад. Ҷумлаҳоро дар навишт аз якдигар аломатҳои китобат ҷудо мекунам.

Калимаи алоҳида асосан дар муколама ва дар матн чун ҷумлаи мустақил истифода мешавад: Даруни қаср. Майдони на чандон калон, вале чун кафи даст ҳамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонҳои пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2. Матро хонед ва ба оҳанги хониши ҷумлаҳо диққат кунед.

Дар пеши дар ғалоғула хест. Абӯалӣ ба сару рӯи чангу хокистаролуд ва чашмони пур аз оташи ҳаяҷон посбонро ба ҳар тараф тела дода, даромада омад. Аз паси ӯ посбонон давида омаданд. Маҳмуд бо ишораи дасташ онҳоро нигоҳ дошт. Абӯалӣ бо шитоб таъзим карда, нафасашро базӯр рост гирифта гуфт:

Амир, ганҷинаи ҳикмат сӯхта истодааст. Ба сарбозҳоятон фармоед, сӯхторро хомӯш кунанд!

– Ту кистӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Табиб Абӯалӣ ибни Сино... Амир, ҳар дақиқа ғанимат аст! Бузурғтарин китобхонаи олам нобуд мешавад!

Маҳмуд бо назари савол ба вазири худ нигоҳ кард.

– Ту ҳамон табибӣ, ки подшоҳи Бухороро табобат кардӣ?

– Бале. Илтиҷо мекунам, таъхир накунед, амир!

– Мо таърифи туро бисёр шунидаем, – гуфт вазир бо нармии маккорона – аммо гумон накарда будам, ки ту ин қадар ҷавон ҳастӣ.

Сотим Улуғзода

Асоси грамматикии чумларо мубтадо ва хабар ташкил медиҳанд. Тобиш ва маъноҳои гуногун гирифтани чумла ба он вобаста аст, ки хабари он бо кадом калима, сифа, дар кадом шаклҳои замон ва намуди феъл, шахсу шумора ифода ёфтааст. Масалан, чумлаи *Солеҳ рубобе-ро навохта истодааст* ахбореро дар бар мегирад, ки амал дар ҳақиқат дар замони ҳозира ба вуқӯъ меояд. Дар чумлаи *Солеҳ рубобаширо менавоخت* ахбор амалеро дар бар мегирад, ки дар замони гузашта ба вуқӯъ пайваستاаст. Ё ин ки агар чумлаи *Солеҳ рубобаширо навохтагист* – эҳтимолро ифода кунад, чумлаи *Солеҳ рубобаширо навоختанӣ* – хоҳишро ва ғайра.

3. Ба чумлаҳо феълҳои мувофиқ илова карда нависед ва вазифаи грамматикии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Баҳром ба хона ... ва ба рӯи дивани кӯҳна
2. Шумо боз аз кадом орзуҳо.....
3. Соҳибхона хомӯш то дари ҳавли онҳоро...
4. Дар шӯъбаи дастнависҳо ... ?
5. Мӯҳсин либосҳояшро ... ба хонаи берун

4. Феълҳои дар қавс бударо истифода бурда, матнро хонед, тобиши маъноии хабарҳоро вобаста ба мазмуни матн шарҳ диҳед.

Рӯзе Абӯалӣ барои коре ба дӯконе (рафтан). Дид, ки кӯдаки хурдсола ба назди соҳиби дӯкон (омадану гуфтан):

– Устодам маро ба назди ту (фиристодан), ки барояш оташ (бибурдан). Бача дар даст барои бурдани оташ чизе (надоштан). Дӯкондор (ҳайрон шудан) ва (пурсидан):

– Оташро чӣ тавр мебарӣ, ки зарфе (надоштан)? Бача ба кафи худ хокистар (рехтан), ба болои он лахчаҳои оташро (гузоштан) ва (равон шудан). Дӯкондор гуфт:

– Эй фарзанд, ту хеле (зирак будан). Агар роҳи донишро (пеш гирифтан), донишманди баландовоза мешавӣ.

Бача (гуфтан):

– Монанди ман дар ин шаҳр бачаҳо (зиёд будан), аммо шароити (тахсил надоштан).

Абӯалӣ аз заковати бача (тааччуб кардан) ва (орзуманд шудан), ки шояд рӯзе (расидан), ки ҳамаи бачагон аз роҳи дониш (бахраманд шудан).

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ҳадафи асосии матн дар чист?
2. Дар ибораи **кӯдаки хурдсол** кадом калима асосист?
3. **Шароити таҳсил** гуфта чиро мефаҳмед?

9. Хелҳои ҷумлаи сода

Гӯянда вобаста ба мақсади худ метавонад бо оҳангҳои гуногун фикрашро баён созад. Аз ин рӯ, ҷумлаҳо аз ҷиҳати ифодаи маънову мақсад ҳикоягӣ (хабарӣ), саволӣ ва амрӣ мешаванд. Ғайр аз ин, ҷумлаҳо метавонанд хитобӣ шаванд, агар эҳсосотеро ифода кунанд. Воситаи асосии ифодаи мақсад ва хитоб оҳанги талаффуз мебошад.

Ҷумлаи ҳикоягӣ

1. Порчаро хонед ва ба оҳанги он диққат диҳед. Гӯед, ки оҳанги хониши ҷумлаҳои ҳикоягӣ чӣ гуна аст?

Айни фикр карда истода мегӯяд: – Асарро аввал як бор аз сар то охир навишта баромадан бехтар аст. Ҳар тавре ки барояд, майлаш. Ана баъд кори асосӣ сар мешавад: «арра» мекунад, «метарошед», «сӯхон» мезанед. Ман асарҳоямро камаш ду бор навишта мебароям: як бор аз сар то по менависам, баъд аз он покнавис мекунам. Дар вақти покнавис кардан тасҳеҳот ва тағйироти даркориро медарорам. Дар аснои ин кор саросема нашудан, пухта фикр кардан лозим аст.

Сотим Улугзода

Савол ва супориш

1. Ба андешаи устод розиед ё на? Чаро?
2. Шумо дар навишт ин таъкидро риоя мекунад?
3. Покнавис чӣ аҳамият дорад?

Дар чумлаи ҳикоягӣ фикр ба таври хабар ё ҳикоя баён мешавад. Гӯянда ба воситаи чумлаҳои ҳикоягӣ ҳодисаю воқеаҳоро нақл, фикрро тасдиқ ё инкор мекунад. Оҳанги гуфтор дар аввали чумлаҳои хабарӣ баланд буда, дар охир паст мегардад. Оҳанги баланд ба калимае меафтад, ки задаи мантиқӣ қабул кардааст. Дар охири чумлаи ҳикоягӣ нуқта гузошта мешавад.

2. Матнро хонед чумлаҳои ҳикоягиро аниқ созед ва нависед.

Офтоби пагоҳӣ ба сари сафедорҳои баланд шилшилаҳои заррин овехт. Нурҳои офтоб ба гирду атроф барқвор паҳн мешуданд ва ҳамаро ҷоннок ва серҳаракат мекарданд.

Нокҳои қоматбаланди сархам гӯё аз чизе шарм дошта бошанд, сурх шуданд. Тумани ширтоби тунук ба анҷом ёфтани умри кӯтоҳи худ боварӣ ҳосил карда, домони худро аз канор ба миёнҷои дарё кашид, вале нурҳои шамшервор тези офтоб зуд ба сари ӯ рафта расиданд ва пас аз лаҳзае аз туман осоре боқӣ намонд.

Насими тоза бархост ва буттаву дарахтон аз кокулҳои худ марворидҳои шаффофи шабнамиро афшонда-афшонда, бо ҳамдигар пичирросзанон сӯҳбат сар карданд, гӯё хобҳои имшабашонро ба якдигар ҳикоя мекарданд.

Пӯлод Толис

3. Порчаро такмил диҳед ва аз чумлаҳои ҳикоягӣ истифода баред.

Баҳор. Ҳама ҷоро либоси сабз пӯшонида буд. Борони маҳин меборид.

4. Матнро хонед ва ба оҳанги хониш диққат диҳед. Гӯед, ки дар он бештар кадом чумлаҳо истифода шудаанд.

Зали калони орастаи Институти педагогӣ

Мулоқоти зиёиёни шаҳр бо Айнӣ, муаллимон, талаба ва толибаҳо, коркунони хизмӣ чамъ омаданд. Зал ҳамаро намегунҷонад, як қисми омадагон дар пойгоҳи зал, дар

таги дархо, дар роҳравҳо рост меистоданд. Чашмони духтарон, ҷавонон бо шавқу шодӣ ба нависандаи куҳансол дӯхта шудааст. Домулло дар президиум, пушташро ба стул тақя дода, ором менишинад. Нутқҳо, табрикҳои гарму ҷӯшон. Ҷавонону духтарон ба вай гулдастаҳои калон меоваранд, рӯи столи президиум аз гулдастаҳо пур шуд, ба тавре ки дигар ҷои ниҳодан намонд. Бухороиён, хусусан ҷавонон, ҳамшаҳрии номдори худро дӯст медоранд.

Сотим Улуғзода

Ҷумлаи саволӣ

1. Ҳикояро ифоданок хонед, аз рӯи ифодаи мақсад ҷумлаҳои саволиро аниқ созед ва нависед.

Султон Маҳмуд рӯзе дар ғазаб буд. Талҳак хост, ки ўро аз он маломат берун орад. Гуфт:

– Эй султон, номи падарат чӣ буд?

Султон биранҷид, рӯй бигардонид. Талҳак боз баробар рафт ва ҳамчунин савол кард.

Султон гуфт:

– Мардаки қалтабони сағ, ту бо он чӣ кор дорӣ?

Гуфт:

– Номи падарат маълум шуд. Номи падари падарат чун буд?

Султон бихандид.

Убайди Зоконӣ

Луғат

маломат – ранҷиш

қалтабон – нокас, нобакор

Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади гӯянда ё нависанда ба тариқи пурсиш ва ё савол баён мегардад, ҷумлаи саволӣ ном дорад. Дар ташкили ҷумлаҳои саволӣ оҳанги талаффуз ва калимаҳои саволӣ (ҷонишинҳо, зарфҳо ва ҳиссаҷаҳои саволӣ) нақши муҳим доранд.

Дар ҷумлаҳои саволӣ баландшавии овоз ба калимаҳои саволӣ, ки ба онҳо зада меафтад, вобаста аст. Дар охири ҷумлаҳои содаи саволӣ аломати савол гузошта мешавад.

2. Ҷумлаҳоро бо риояти оҳанг хонед ва сипас онҳоро навишта, воситаҳои ифодаи ҷумлаҳои саволиро шарҳ диҳед.

1. Ҷаро ӯ ин қадар асабонӣ мешавад? (С.Т.)
2. Хуршед дар мактаб аст?
3. Шумо ҳозир омадед?
4. Оё, Шумо ба ҳуди Зебӣ гап задед? (Ф.Н.)
5. Магар ҳамин ҳам кор аст? (П.Т.)
6. Вай ба ту кӣ мешавад? (П.Т.)

3. Порҷаро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои саволии онро нависед ва шарҳ диҳед.

Ин чӣ рангу рухсор аст? – Гулшани ҷамол аст ин,
Ин чӣ қадду рафтор аст? – Ғояти камол аст ин.
Пеши рӯйи тобонат ҷилваи таҷаллӣ чист?
– Офтобу моҳ аст он, партави ҳилол аст ин...
Аз замин чӣ мечӯӣ? В-аз фалак чӣ мехоҳӣ?
Гунбади тилисм аст он, чодари хаёл аст ин.

Сайидои Насафӣ

Луғат

таҷаллӣ – ҷилва қардан, ошкор шудан, равшан шудан
партав – шуоъ, нур
тилисм – чоду

4. Порҷаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар ташкили ҷумлаҳои саволи кадом воситаҳо нақш доранд.

- Фил, гурусна наместонӣ?
- Ба андаке қаноат дорам.
- Умри дарозат аз чӣ?
- Аз шукронаву оромӣ.
- Аз чӣ ободӣ?
- Аз он ки ватан дорам.

* * *

- Чист ба нотифоқӣ сабабгор?
- Бухл, қибр, маҳалбозӣ, ёркашӣ, шӯҳратҷӯӣ...
- Чӣ кунем?
- Дер шуд. Ба асри даҳ дар куч будӣ?

- Набудам.
- Ҳоло ҳам таваллуд нашудай.
- Чаро?
- Ба ақли камолнаёфта ҳастиву нестӣ яксон аст.

Мусича ба шоҳае нишаста,
Нодида, ки чӯчаҳо гурусна.

Абдулвайси Азиз

Чумлаҳои саволи одатан дар муколама бештар во-
мехӯранд, аз ин рӯ ҳар як саволу ҷавоб бо тире оғоз
меёбад:

- Анбори моро ту сӯзондӣ?
- Ман.
- Кӣ инро ба ту фармон дод?
- Ватан. (А.Л.)

5. Дар мавзӯе муколама тартиб дода, аз чумлаҳои саволи
дуруст истифода баред.

Чумлаи амрӣ

1. Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки амр бо кадом феълҳо ифо-
да ёфтааст.

1. Шумоён ҳам бароед, ба молҳо хӯрок диҳед. (С.А.) 2.
Бирав, аз хонаи Одина хабар гир! (С.А.) 3. Ака Ёрун, ба
мо ҳамроҳ шавед. (С.А.) 4. Далери ман, сазовори падар
бош, Чу шамшери падар соҳибзафар бош! (М.Т.) 5. Ҳозир
ба он чо баргард. (С.У.) 6. Илтимос, хоҳар, як дақиқа сабр
кунед. (Ҳ.К.)

Чумлае, ки амру фармон, хоҳишу илтимосро мефаҳ-
монад, чумлаи амрӣ ном дорад. Вобаста ба вазъияти
нутқ чумлаҳои амрӣ маънои даъват, хоҳиш, илтимос
ва маслиҳатро низ ифода менамоянд: Ту, Давлат, дар
ҳамин чо мон. (Р.Ҷ.) Майлаш, Зайнаб биравад. (Ф.М.)

2. Порчаро нависед ва ба кадом шахсҳо нигаронида шудани ҷумлаҳои амриро шарҳ диҳед.

Ў (Восеъ) аз ҷо бархоста ба ҳамроҳаш:

– Ту дар ҳамин ҷо бош, ман зуд меоям, – гуфту шитобон баромада рафт.

Дар кӯча вай аз як бача ҷойи қассобро пурсид, бача ӯро ба осиебе... бурд. Дар он ҷо қассобе гӯшти гӯсфанди навуштаро мефурӯхт, Восеъ аз ӯ ба як шарт нимча гӯшт харида, дар рӯмолаш печонда, ба каҳдони Гадо баргашт.

– Инро бигиру ба дарун даро, фармуд ӯ ба Каримча. – Ба занҳо бигӯ, даррав як коса шӯрбои тунду серпиез би-пазанд. Агар дошта бошанд, шалғаму сабзӣ ҳам андозанд.

Сотим Улуғзода

3. Порчаро хонед, ҷумлаҳои амриро муайян сохта, маъноҳои онҳоро шарҳ диҳед.

Вай (Фирӯз) оҳиста ба сӯи модараш қадам андохта ва ӯро аз китфаш оғӯш карда, ба амакаш рӯй овард:

– Равед аз ин ҷо. Равед, амак...

Ў ин гапро, чунон ки аз дилаш гузаронида бошад, ниҳоят паст ва оромона гуфт.

– Чӣ?! Ту.. боз ба ман фармон медиҳӣ?!

– Ман ба шумо гуфтам: равед аз ин ҷо! – баногоҳ беҳудона дод зад Фирӯз.

Шарофатхола як қад парида, ба остини ӯ часпид.

– Натарсед, оча. – Ҳоло овози Фирӯз боз мулоим шуда буд. – Биёед, хона дароём.

Вай ба амакаш ... эътибор надода, ҳамроҳи модараш ба хавлӣ даромаду дарвозаро занҷир кард.

Саттор Турсун

4. Аз асарҳои бадеӣ 6 ҷумла нависед, ки амру фармон ва хоҳишро ифода кунанд.

5. Порчаро бо риояи оҳанги дуруст ифоданок хонед. Ҷумлаҳоеро, ки маънои амру супоришдоранд, муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй дил, аз ин сипехри ситамгар вафо маҷӯй!
В-аз ин кабудхулла дами ошно маҷӯй!
Бо захри сабр хӯ кун в- аз ӯ ангубин маҳоҳ!
Ба дарди фақр тан деҳу аз вай даво маҷӯй!
Бар бод деҳ нафоиси умру иваз магир!
Исор кун чавоҳири ашку баҳо маҷӯй!
Бунёди ҳастии ҳама бар бод додааст,
Омода шав, барои фаною бақо маҷӯй!...

Абдулқодирхоҷаи Савдо

Луғат

сипехр – фалак, осмон; гардиши рӯзгор
кабудхулла – кабудчома, киноя аз осмон
хӯ кардан – одат кардан, унс гирифтан
фақр – нодорӣ, камбағалӣ
нафоис – чизи нафиси қимати умр
исор кардан – бахшидан

Савол ва супориш

1. Ба пешниҳоди шоир розиед?
2. Андешаи шумо дар бораи ҳаёт?
3. Барои зиндагии хуш гузаронидан чӣ бояд кард?
4. Аз ҳуқуқҳои хеш огоҳ будан чӣ аҳамият дорад?

Ҷумлаҳои хитобӣ

1. Порча ва байтҳоро хонед, ба оҳанги он диққат кунед.
Гӯед, ки кадом ҷумлаҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро ифода мекунанд.

Эй ситамдидагон, эй рафикон,
Вақти озодии мо расид!
Муждагонӣ дихед, эй фақирон,
Дар ҷаҳон субҳи шодӣ дамид.

С.Айнӣ

Гул кун ба бахти мо, Ватан,
Мисли гулистону чаман!

М. Турсунзода

Бӯи хуш медамад, баҳор, баҳор,
Зуд биштоб, эй баҳори кор!

П. Сулаймонӣ

Чумлае, ки ба воситаи он ҳиссиёту ҳаяҷони гуногун (шодмонию даъват, хашму ғазаб, сарзаниш ва монанди инҳо) ифода меёбанд, чумлаи хитобӣ ном дорад.

Аз ин сабаб чумлаҳои ҳикоягӣ, саволи ва амрӣ ҳангоми бо ҳиссиёти баланд ва оҳанги хитобу нидо талаффуз шудан ба чумлаи хитобӣ табдил меёбанд.

2. Порчаҳоро ифоданок хонед. Гӯед, ки чумлаҳои саволи аз хитобӣ дар талаффуз чӣ фарқ доранд. Офтобо, бартар аз гармои ту ҳаст?

– Оре, гармии забон!

– Оташе муқаддамтар аз нирӯи ту ҳаст?

– Оре, нирӯи забон!

– Биёбоно, бузургтар аз паҳнои ту ҳаст?

– Оре, паҳнои забон!

* * *

Ай чӯяндагони зебӣ! Вақтро бар ҳадар мадихед: зебоиро танҳо аз вожаву ибороти забони модарӣ метавон дарёфт.

* * *

Ай зоғ, оё тавонӣ, ба забони шевотаре бисаройӣ?

– Зинҳор! Лафзи ман худ басо шевост, зеро забони модари ман аст.

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Андешаи худро оид ба ҳар як порча баён кунед.

2. Ҳикмати порчаи севум дар чист? Хулосаатонро мухтасар нависед.

3. Хонед ва тақлидан ба чумлаҳои зерин шиору даъват нависед.

1. Зиндаю поянда бод Тоҷикистони соҳибистиклол!

2. Ҳамду сано бод ба зан!

3. Ёдгори Айниву ин кӯҳсорон зинда бод!

Шеърӣ Турсунзодаву ин обшорон зинда бод!

Лоиқ Шералӣ

4. Порчаро хонед. Чумлаҳои онро аз рӯи оҳанг ва мақсад шарҳ диҳед. Чумлаи охирина матнро чӣ тавр мефаҳмед?

Ҳасрати дарахт

Аввалин нафароне, ки гирди мо чамъ омаданд, кӯдакон буданд. Онҳо шохчаҳои моро буридаю шикаста, чиллаку лоф месохтанд. Ҳар бор ки шохчаи моро мешикастанд, бисёр мехостам, ки аз саҳтии дард фарёд кашам. Вале чӣ кунам, ки забони маро онҳо намефаҳманд. Гӯё чизе рух надода бошад, дар рӯи сабзаҳои навруста марра месохтанду чиллаку лофбозӣ мекарданд. Ёдам ҳаст, боре чиллак ногаҳон ба ангушти яке аз онҳо заду хуншор кард. Охи дардноке кашида, ба гиря даромад. Дарди худро хуб ҳис кард, аммо дарди моро не!

Азим Байзоев

5. Ба оҳанги талаффузи чумлаҳо риоят карда, матнро хонед. Чаро дар чумлаи охир ду аломати китобат гузошта шудааст?

Чағонӣ суханаширо давом дод:

– Аз он ҳама илму дониш ҳар чӣ саломат бошад, дар сандуки ман чамъ шудааст. Фирдавсӣ, вақте ки ба ин ҷо омада буд, ба ман гуфта буд:

– Ту Чағонӣ, ҳамчун муғи охирин, дар оташкада оташи муқаддасро нигоҳ медорӣ! Бале, хазинаи ҳақиқии подшоҳ дар ин ҷост! Агар ман подшоҳи Бухоро мебудам, нисфи лашкарро ба посбонии ин хазина таъин мекардам. Аммо подшоҳи мо...

Ҳайронам, ки ту бо чӣ сеҳру ҷоду худатро ба подшоҳ хуш кардаӣ!?

Сотим Улугзода

6. Ҳикояро ифоданок хонед ва аз рӯи ифодаи мақсад чумлаҳоро муайян карда нависед.

Рӯзе ҳаким Анварӣ дар бозори Балх мегузашт, ҳангомае (чамъомади мардум) дид, пеш рафт ва саре дар миён кард. Марде дид, ки истода ва қасоиди Анварӣ ба номи худ мехонад ва мардум ӯро таҳсин мекарданд.

Анварӣ пеш рафт ва гуфт:

– Эй мард, ин ашъори кист, кӣ мехонӣ?

Гуфт:

– Ашъори Анварӣ.

Гуфт:

– Чӣ мегӯӣ? Анварӣ манам. Анварӣ бихандиду гуфт:

– Шеърдузд шунида будам, аммо шоирдузд надида будам.

Фахриддин Али Сафӣ

7. Ҷумлаҳоро хонед ва хабарҳои онҳоро шарҳ дода, сипас ҷумлаҳои саволиро хитобиро нависед.

1. Ситораҳо ҳам кам – кам ба чашмакзанӣ сар карданд.

2. Турфа шогирде, ки дар хайрат кунад устодро!

3. Шумо маро аз ёд баровардаед?

4. Маъруф ба нуктаи номаълуме чашм дӯхта монд.

5. Онҳо хеле вақт хомӯшона қадам заданд.

6. Рост гӯӣ, чаро имрӯз димоғсӯхта менамоӣ?

8. Порчаро хонед ва ба оҳанги он риоят кунед. Гуед, ки дар он кадом навъи ҷумла (аз рӯи оҳанги гуфтор) бештар истифода шудааст. Чаро?

Мӯбади мӯбадон – Фаррухрӯз пурсид:

– Номат чист?

– Пахлапат не, Борбад. Зеро ту аллакай бор ёфтӣ, соҳиби мартабаи баланд шудӣ. Бигӯӣ, ки аз дostonҳои машҳури эронӣ чӣҳо медонӣ?

– Dostonҳои Ҷамшед, Эрач, Фаридун, Сиёвуш, Рустамро аз ёд медонам.

– Аз сурудҳои мардумӣ чӣ?

– Таронаҳои марвиёро.

– Ту набояд бо таронаҳои шаҳри худ маҳдуд шавӣ. Ту бояд таронаҳои Балху Бухоро, Чочу Самарқанд, Хучанду Хатлон, Бадахшону Самангон ва ҳамаи шаҳрҳои дигари кишвари бузурги моро аз бар кунӣ. Ва аз ҳамаи ин таронаҳо як таронаи дигаре бисозӣ, ки тамоми мардумон онро бихонанд.

– Чӣ лозим таронаи ягона? Ҳар кас бояд таронаи худро бихонад.

– Таронаи ягона одамонро муттаҳид ва ба ҳамдигар дӯст мекунад, – гуфт Фаррухрӯз.

– Таронаи ягона табар бар решаи дарахти душманӣ мезанад.

– Ман чунин таронахоро хоҳам офарид, – гуфт писарбача.

– Ту магар соз навохта метавонӣ?

– Падарам барбатнавоз буд. Аз ӯ чанд оҳанг омӯхтаам.

– Ту калонсолҳо барин гап мезанӣ. – Гуфт Фаррухрӯз. – Бузургӣ насиби ту бод! Ман аз Яздони пок танҳо як илтиҷо дорам, ки туро ба мурод расонад, Агар ту ба мурод бирасӣ, мо ҳам хушбахт мешавем, зеро бо ту партави офтоби некӣ бар дилҳо вуруд хоҳад кард.

Адаш Истад

Луғат

Мӯбад – рӯҳонии зардуштӣ; олим ва донишманди дини зардуштӣ

Чоч – номи қадимаи Тошканд

Савол ва супориш

1. Дар матн сухан дар бораи кӣ меравад? Доир ба ӯ маълумоте доред?

2. Чӣ нуктаеро, ки барои ягонагӣ муттаҳидӣ лозим аст, аз матн дарёфтед?

3. Ҷумлаи «Таронаи ягона табар бар решаи душманӣ мезанад» – ро чӣ тавр мефаҳмед?

4. Боз кадом воситаҳо одамо ба ваҳдат мехонанд?

Ҷумлаҳо аз ҷиҳати сохт ва вазифа басо рангоранганд. Аз рӯи иштироки асоси грамматикӣ онҳо ба сода ва мураккаб ҷудо мешаванд: Темур Ҳофизро ба нишастан таклиф кард. Замоне ки дар Шероз суруди Ҳофиз ба фалак мепечид, дар Табрез мурғи табъи Камоли Хучандӣ низ ба наво даромада буд. (А.Афсаҳзод)

Ҷумлаҳои сода аз рӯи иштироки асосҳои грамматикӣ ба дутаркиба (дорои ҳар ду сараъзо) ва яктаркиба (дорои яке аз сараъзоҳо) ҷудо мешаванд.

Ҳам ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва ҳам яктаркиба аз рӯи мавҷудияти аъзоҳои пайрав хуллас (аъзои пайрав надорад) ва тафсилӣ (дорои аъзои пайрав) мешаванд: Субҳ медамид (содаи хуллас). Ба зудӣ равшан мегардад (содаи яктаркибаи тафсилӣ).

10. Алоқаи калимаҳо дар ҷумла

Алоқаи калимаҳо дар ҷумла ду хел мешавад: **пайваст ва тобеъ**.

Дар алоқаи пайваст ду ва ё зиёда калимаҳои муस्ताқил, ки ҳар кадом баробархукуканд, ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд. Воситаи алоқаи пайваст **пайвандакҳои пайвасткунанда (ва, -у(-ю), ҳам...ҳам, на...на, чи...чи...)** ва **оҳанги талаффуз** мебошанд: Закия мехонад ва менависад. Ҷамшеду Аҳдия кор мекунанд.

Дар алоқаи тобеъ калимаю ибораҳо байни якдигар вобаста мебошанд, яъне як ҷузъ асосӣ буда, дигарӣ ба он аз ҷиҳати грамматикӣ тобеъ мешавад. Алоқаи тобеъ дар навбати худ чор хел мешавад: мувофиқат, изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳӣ.

1. **Дар алоқаи мувофиқат хабар аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ин навъи алоқа танҳо ба ҷумла хос аст:** Солҳо мегузаштанд. Шӯхрати Ҳофиз оламгир шуд. Ҳатто баъзеҳо сурудҳои Ҳофизро ғалат – ғалат хонда, аз он ба тарзи худ «лаззат» мебурданд. (А.Афсаҳзод).

2. Дар алоқаи изофӣ як калима ба калимаи дигар ба воситаи бандаки изофӣ (и) тобеъ мешавад: Ҳавои сарду нами чандрӯза ба ҷисми заифу бемори Наср таъсири бад кард. (Р.Ҷ.)

3. Дар алоқаи вобастагӣ калимаи тобеъкунанда (xabар) пуркунанда ва ё ҳолро талаб менамояд: **Муҳаммад Солеҳ хабарро зуд ба Абӯчаъфар расонд. (Р.Х.) Рӯдакӣ удуро ба даст гирифт. (Р.Х.)**

Дар алоқаи вобастагӣ муносибати амал бо предмет ифода мешавад, амалро калимаи тобеъкунанда, предметро калимаи тобеъшаванда, ки бештар бо пасоян-

ду пешояндҳо меоянд, нишон медиҳад: **Ба муаллим гуфт. Аз муаллим пурсид.**

4. Дар алокаи ҳамроҳӣ калимаи тобеъшаванда бо тобеъкуна да ҳамроҳ меояд. Воситаи алокаи ҳамроҳӣ тартиби калима дар ҷумла ва оҳанги талаффуз мебошад: **Сӯхбат беробита ва бетартиб тӯл мекашид (Р.Х) Хавопаймо тез парвоз мекунад.**

1. Ҷумлаҳоро нависед ва алокаи байни калимаҳои онҳоро шарҳ, диҳед.

1. Ў лампаро ба дасти саройбон дода, дафтарро ба дасти худ гирифт. (С.А.) 2. Дар поён дарёи Панҷ оромона ҳаракат мекунад. (А.Д.) 3. Кӯҳи барфин, оби ширин дорад он, Чашмаву рӯди булурун дорад ӯ. (М.Т.)

4. Шумо сӯхбатро озодона қоим доред! (С.А.) 5. Вай (С.Айнӣ) китоби хотироташро варақ мезанад. (С.У.) б.Сахтиҳои рӯзгор Одинаи хурдсолро хеле соҳибтадбир ва таҷрибадор карда буд/ (С. А.)

2. Матро хонед, навъҳои алокаи калимаҳоро муайян кунед ва дар шакли ҳақшаи зер нависед.

Алокаи пайваст	Алокаи тобеъ,	Навъи алокаи тобеъ

Аз бунёди шаҳр сад сол гузашта бошад ҳам, аммо дар ин ҷо ҳанӯз иморатҳои бисёр бино нагардида буд.

Биноҳои асосии ҳарбию маъмури ва ду-се хонаи боҳашамати савдогарони рус бештар дар ду тарафи кӯчае, ки аз шимол ба ҷануб тӯл кашида, дар баландии соҳили дарёи Урал қатъ меёфт, воқеъ гардида буданд. Қас дар зарфи се- чор соат ҳамаи ин кӯчаҳои нави ободи шаҳрро тамошо карда баромада метавонист.

Аҳмади Дониш дар зарфи як моҳ борҳо ба тамошои шаҳр баромада, биноҳои навбунёди онро гаштаву баргашта тамошо мекард, кӯшиш менамуд, ки тарҳи ин иморатҳо равшантар ва саҳеҳтар дар хотираш монанд.

Махсусан, сохти Гостинний двор – иморати бузурги савдою тичорат ба ӯ хеле маъкул афтода буд. Вай дар раставу дӯконҳои ин тичоратхона танҳо сайругашт менамуд, матоъҳои гуногуни шаҳру мамлакатҳои шарку ғарбро тамошо мекард.

Р. Ҳодизода

11. Тартиби калима дар ҷумла

1. Ҷумлаҳоро хонда аниқ созед, ки кадом калимаҳо ҷавоб талаб мекунанд ва ҷои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Шукрона дар ҳавлии ҳамсоя бо кӣ бозӣ карда гаштааст?

2. Шукрона дар ҳавлии кӣ бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

3. Шукрона дар кучо бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

4. Кӣ дар ҳавлии ҳамсоя бо дугонааш бозӣ карда гаштааст?

2. Ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед ва фарқи маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ромин ҳар бегоҳ дар соҳили дарё танҳо гардиш мекард.

2. Ромин танҳо дар соҳили дарё ҳар бегоҳ гардиш мекард.

3. Ромин ҳар бегоҳ танҳо дар соҳили дарё гардиш мекард.

Ҷои калимаҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан устувор аст. Одатан тартиби калимаҳо дар ҷумла чунин мебошад: мубтадо, ҳоли замон, пуркунанда, муайянкунанда, ҳоли макону тарз ва хабар.

Дар назм як андоза ҷои калима озод аст. Вобаста ба мақсаду талаботи гӯянда тартиби калима метавонад тағйир ёбад.

Бо ёрии тартиби калима метавон тобиши маъноии калимаю ибораи дар таркиби ҷумла бударо муайян сохт.

Ҳангоми оромона ва ба таври муқаррарӣ суҳан кардан ин гуна калимаю ибораҳо дар паҳлуи хабар меоянд. Масалан, ҷумлаи «Манучеҳр китоб харид» аз «Китобро Манучеҳр харид» фарқ мекунад. Дар ҷумлаи аввалӣ таъкид мегардад, ки Манучеҳр танҳо **китоб** харид, на чизи дигар. Маънои ҷумлаи дуюм ин аст, ки **Манучеҳр** китоб харид, на каси дигар.

3. Ҷумлаҳоро хонда бо ҳам муқоиса намоед. Гӯед, ки онҳо аз якдигар чӣ фарқ доранд?

1. Ин ҷашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд. – Дар сайргоҳи беруни шаҳр ин ҷашн аз ҳама бошукӯхтару хуррамтар баргузор мешуд.

2. Ҷар дам ҳаёху ва ғалоғулаи издиҳоми тамошобинон бонги таблу карнайҳоро пахш мекард. – Бонги таблу карнайҳоро ҳаёху ва ғулғулаи издиҳоми тамошобинон ҳар дам пахш мекард.

3. Издиҳоми халқ аз ҳаяҷони қалбӣ дам ба дарун кашид. – Аз ҳаяҷони қалбӣ издиҳоми халқ дам ба дарун кашид.

4. Матро ифоданок хонед. Сипас онро нависед ва ба аломатҳои китобати ҳар як ҷумла диққат диҳед.

Оҳ, модар, модар! Чӣ аҷоиб зоте ҳастӣ ту! Дар дунё насли инсон хушк шуда мерафт, агар меҳру шафқат ва меҳрубониҳои ту намешуд! Ишқу муҳаббат маъно ва мафҳуми худро аз дили ту, аз ҳастии ту гирифтааст. Ишқ – ишқи ту, меҳр – меҳри ту, лутф – лутфи туст. Дигар ҳама чиз хазон дорад, фано дорад, илло муҳаббати ту! Ту асрори ниҳонии дили фарзандонатро бе гапу ҳарф мефаҳмӣ, зеро ки онҳоро дар мағзи ҷонат парварда ба дунё овардаӣ! Дили онҳо тапиданро аз дили ту омӯхтааст; хуни онҳо ба рағҳо давиданро аз хуни ту омӯхтааст; эҳсосот, фаҳмиш ва идрокро ба онҳо ту додай.

Ҷалол Иқромӣ

5. Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, зери калимаҳои зарурӣ хати рост кашед.

1. Рӯзи Истиклолият дар ҷумҳурии мо кай ҷашн гирифта мешавад?

2. Шумо хусусиятҳои моддаҳоро аз кадом ҷанба меомӯсед?

3. Иброҳим дирӯз бо бародараш ба кучо рафта буд?

4. Ба озмуни хотимавии мактаббачагон кӣ ҳоро мефиристанд?

6. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери сараъзоҳи ва аъзоҳои пайрави ҷумла хат кашед. Гӯед, ки ҷойивазкунии калимаҳо ба маъноии ҷумлаҳо чӣ таъсире расонид.

Вазифаи мо – хондан. Хондан – вазифаи мо.

Бародарам – донишҷӯ. Донишҷӯ – бародарам.

Оҳанги талаффузи ҷумлаи сода

7. Ин ҷумлаҳоро хонда муқоиса кунед ва хулосаатонро гӯед.

1. Ин китобро хондӣ. Ин китобро хондӣ! Ин китобро хондӣ?

2. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад. Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад! Дар мактаби мо имрӯз вохӯрӣ бо адибон доир мегардад?

Пасту баланд шудани суръати овозро дар нутки шифохӣ оҳанги талаффуз мегӯянд. Задаи маъноии мантиқӣ, ист, пасту баландшавии овоз ва суръати нутк унсурҳои оҳанги талаффуз ҳисоб меёбанд. Оҳанги талаффуз маъноии ҷумларо аниқтар месозад. Гӯянда бо ёрии оҳанг муносибати худро баён мекунад.

Ҷумлаҳоро мувофиқи шарҳашон бихонед:

Меравӣ! (бо хушҳолӣ). Меравӣ (бо қаҳру ғазаб).

Меравӣ? (бо тааҷҷуб). Меравӣ? (бо шубҳа).

Ўумлаҳои зеринро тавре хонед, ки маъноҳояшон дигар шаванд.

1. Сохтмони мактабҳои нав тамоm шуд.
2. Бародари ман кор мекунад ва дар донишгоҳ таҳсил менамояд.

12. Задаи мантиқӣ

1. Ўумлаҳоро хонед ва ба талаффузи калимаҳои ишорашуда диққат диҳед. Аз ҷиҳати тобиши маъно ӯумлаҳо фарқ мекунанд ё не?

Мо аз саҳро дирӯз омадем.

Мо **аз саҳро** дирӯз омадем.

Мо аз саҳро **дирӯз** омадем.

Мо аз саҳро дирӯз **омадем**.

Дар ӯумла ягон ҷиҳати муҳимми фикр на танҳо ба воситаи тартиби калима, балки ба воситаи задаи мантиқӣ низ таъкид меёбад. Дар ин ҳолат ба ҷойивазкунии калимаҳо зарурате намонад, фақат калимаю иборай лозима шиддатноктар талаффуз карда мешавад.

2. Ўумлаҳоро ҷунон хонед, ки задаи мантиқӣ ба калимаҳои ишорашуда афтад.

1. **Закия** мақолаҳоро таҳрир кард. Закия **мақолаҳоро** таҳрир кард. Закия мақолаҳоро **таҳрир кард**.

2. **Фаршед** ба рӯзнома обуна шуд. Фаршед **ба рӯзнома** обуна шуд. Фаршед ба рӯзнома **обуна шуд**.

3. Ҷавоби ӯумлаҳоро ёбед ва нависед.

1. **Заҳро** фардо ба музей меравад ё каси дигар?

2. Заҳро **фардо** ба музей меравад ё ягон рӯзи дигар?

3. Заҳро фардо **ба музей** меравад ё ягон ҷои дигар?

4. Заҳро фардо ба музей **меравад ё намеравад?**

4. Ба саволҳо тавре ҷавоб диҳед, ки ҷумлаҳо ҷавоби онҳо бошанд.

- ...? **Имрӯз** дар мактаб озмун доир мегардад.
- ...? Имрӯз **дар мактаб** озмун доир мегардад.
- ...? Имрӯз дар мактаб **озмун** доир мегардад.
- ...? Имрӯз дар мактаб озмун **доир** мегардад.

Задаи мантиқӣ метавонад дар тамоми калимаҳое афтад, ки ҳадафи асосиро баён мекунанд. Он ба нутқифоданокии махсус мебахшад. Задаи мантиқӣ бештар дар нутқи гуфтугӯию публитсистӣ ва ҳангоми баландхондани матнҳои бадеӣ истифода мешавад.

Ҷумлаи содаи дутаркиба **Сараъзоҳ – асоси грамматикии ҷумла**

1. Матнро хонед ва ҷумлаҳои дутаркибаи онро нависед. Аз ҷи фаҳмидед, ки ҷумлаҳо дутаркибаанд.

Падарам оҳиста-оҳиста ҳаракат мекард. Инак, вай ба миёнаи дарё расид. Мавҷҳои оби тез ӯро гирифта бурданӣ мешуданд. Ӯ якпахлӯ шуда худро нигоҳ медошт. Бо пояш таги дарёро санчида-санчида, бо эҳтиёт қадам мениҳод. Гоҳо қарор мегирифт ва баъд аз он боз оҳиста-оҳиста ба ҳаракат медаромад. Ман дар лаби дарё аз вай чашм на-канда меистодам.

Сотим Улуғзода

2. Хонед ва асосҳои грамматикии ҷумла – мубтадо ва ҳабро муайян кунед. Ба ҳар як аъзои ҷумла, ки тафсил меёбад, савол гузored.

1. Баҳор омад. Баҳор барвақт омад. Имсол баҳор барвақт омад. Имсол дар Қазоқистон баҳор барвақт омад.

2. Фаррух тамошо мекард. Фаррух бозиро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро тамошо мекард. Фаррух бозии Роминро аз тиреза тамошо мекард.

3. Матнро хонед ва чумлаҳои содаи дутаркибаи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Роҳ бо як маром боло мерафт. Торафт ҳаво сардтар мешуд. Осмону замин софу беғубор мегашт. Аз бари обшорони кӯҳсори Шахристон, аз паҳлуи арчазорҳои фароҳ на ҳар кас бепарво мегузарад. Даврон ҳам бо баҳонаҳои гуногун як-ду бор мошинро аз роҳ бароварда боздошту шитобон аз кабина берун баромад. Ӯ саросема ба манзараҳои атроф чашм меандоخت ва ба арчазорон ҳарисона менигарист. Баъд дар оби софи рӯд дасту рӯй шуфт.

Даврон ҳар бор ба ҳамин минвол ин обу заминро нигариста сер намешуд. Вай ҳар бор аз ин гӯшаи сокиту ҳаёлангез ба осони дил канда наметавонист. Дар васфи ин кӯҳсори боҳашамат, обшору арчазори он шеърё суруде хондан мехост.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. **Чашм андохтан** -ро шарҳ диҳед ва гӯед, ки кадом ифодаҳо онро иваз мекунанд.
2. **Сер намешуд**, яъне чӣ?
3. **Мухтасар**, яъне бо се-чор чумла манзараеро тасвир кунед.

13. Мубтадо

Мубтадо сараъзои чумлаест, ки амал, ҳолат ва аломати дар чумла ифодаёфта ба он тааллуқ дорад. Маъноии луғавии мубтадо оғоз, ибтидо ва аввал аст. Мубтадо асосан бо исму чонишин ва масдар ифода меёбад. Агар калимаҳои мафҳуми шахсдошта ба вазифаи мубтадо омада бошанд, мубтадо ба саволи кӣ? (киҳо?), дар дигар ҳолатҳо ба саволи чӣ? (чиҳо?) ҷавоб мешаванд.

Масалан: **Турсунзода** бо мӯйсафедон воҳӯрӣ кард. **Мо** аз паси устод қадам мезадем. **Субҳ** чашм мекушод. (У.Р.) **Надонистан** айб нест, **нахондан** айб аст. (Зарб.)

Ҳиссаҳои дигари нутқ агар ба исм гузаранд, он гоҳ ба вазифаи мубтадо меоянд. Масалан: **Нодон** айб мекунад, **доно** худааш мефаҳмад. (С.У.) **Чил** камо-

ли шаст, шаст заволи шаст. (Ҳикмат) **Пагоҳ** аз имрӯз
бехтар хоҳад шуд.

4. Матро ифоданок хонед ва муайян кунед, ки кадом
исмҳо ба вазифаи мубтадо омадаанд.

Офтоб аз паси лахта – лахта абрҳои сафед гоҳ рух
менамуду гоҳ пинҳон мешуд. Ҳавои баҳор на гарму на
сард, боди наҳиф арақи чабинҳоро лесида хушк мекард.
Роҳи мумфарш аз миёни киштзорон мегузашт. Чӯйбори
хушки ду тарафи роҳро буттаҳои тути хасаке таворасон
пӯшида буд. Ғӯза аз миёни кулӯх ҳоло сар бардошта, ак-
нун себаргаву чорбарга шуда буд. Дар киштзори самти
чапи роҳ занону духтарон ғӯзаро каланд мекарданд, дар
замини самти чап ду трактор ба кишт нурии маъдан рехта
ҷӯя мекашид.

Баҳром Фирӯз

Луғат

наҳиф – суфт

таворасон – мисли чапарак, девори аз шохҳо кашидашуда

5. Матро бодикқат хонед, ҷумлаҳои содаи онро аниқ сох-
та, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтани мубтадоҳоро шарҳ
диҳед.

Абӯалӣ ибни Сино бо баён кардани назариёти музика
каноат накарда, дар амалиёти ин ҳунар ҳам таҳассус пай-
до кардааст ва ҳатто «Шаҳной» (сурнай) ном олати му-
зикаро ихтироъ кардааст, ки то имрӯз тоҷикон ва ҳамаи
халқҳои Осиёи Миёна менавозанд. Аз рӯи қавли мутахас-
сисони «Шашмақом» Ироқи Бухороро танҳо бо сурнай
пурра навохтан мумкин аст.

Дар замони Сомониён ҳаким Абуҳафси Суғдӣ
«Муסיқор» ном як созро ихтироъ кардааст. Ин ҳакими
донишманд шакл ва номи ин сози худро аз афсона гирифт-
тааст. Дар афсона нақл мекунанд, ки гӯё мусиқор ном як
парандаи дарозминқори минқораш пурсӯроҳ будааст, ки
хар гуна ҳавоҳои пурсӯзу гудозро менавохтааст.

Ҳақими мазкур ҳам як сози минқоршакли пурсӯрох сохта номашро «Мусиқор» номидааст.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн кадом навъи чумлаҳо бештар истифода шудаанд? Чаро?
2. Кадом асбобҳои мусиқиро медонед? Номбар кунед.
3. «Шашмақом»-ро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед. Мақомҳои медонистагиатонро нависед.

Барои осон шудани таҳлили грамматикӣ ҳар як аъзои чумларо бо аломати шартӣ ишорат мекунамд. Ин аломатҳоро доништан шарт аст.

Мубтадо – як хати рост _____

Хабар – ду хати рост =

Муайянкунанда – хати мавҷнок ~~~~~

Пуркунанда – тире – тире

Ҳол -нуктаю тире

Намуна: Пагоҳӣ Реваҳиён, Наниманча ва мода-
раш Вирканро то сари роҳи Самарқанд гусел карданд.
(С.У.)

6. Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас мубтадоҳоро ёбед ва шарҳ диҳед.

Дар аҳди Ҳусайни Бойқаро ва вазири фозил, адиб ва хунарпарвари вай Алишер Н. ин шӯҳрати Ҳирот боз ҳам афзоиш ёфт. Худи Навоӣ дар ин шаҳр чандин мадраса, хонақоҳ, китобхона, дорушшифоҳо бино намуд. Қариб дар сӣ мадрасаи Ҳирот олимони бузурги замон машғули дарсгӯӣ буданд. Бинокунандагони мадрасаҳо барои таъминоти омма ва дарсхонон вақфҳои зиёде мекарданд, биноҳо, бозорҳо, ҳаммомҳо месохтанд.

Подшоҳон, шоҳзодагон ва амалдорони калони темурӣ барои шахси худашон қаср ва боғҳои пуршукӯҳи зиёде бино карда буданд. Аз иморатҳои шоҳона: Кохи Дилкушо, Кохи Ҷаҳоноро, Боғи Сафар, Боғи Зоғон, Боғи Нав

мавзӯи суханварӣ, қасидаву шеърӣ бисёр шоирон гардиданд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Ба матн чӣ ном муносиб аст?
2. Магар ободии шаҳр ба шахсони алоҳида вобаста аст?
3. Муносибати худро оид ба ободсозии деҳа ё шаҳр баён созед.

7. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадои онҳоро аниқ созед. Чӣ фарқи мубтадохоро пай бурдед?

<p>1. Кишти нав ба баҳр сар дода шуд.</p> <p>2. Ҷумҳури мо кишвари офтобрӯя аст.</p> <p>3. Барғои сабзи дарахтон назаррабоянд.</p> <p>4. Бародарон ба тичорат машғул гаштанд.</p>	<p>Кишти кабуд дар шароити имрӯза масрафи зиёдро талаб мекунад.</p> <p>Ҷумҳури Қазоқистон забони қазақиро забони давлатӣ эълон кард.</p> <p>Барги сабзе аз дӯстон ба ман расид.</p> <p>Ду бародар бо ҳам мусобиқа карданд.</p>
---	--

Мубтадо аз ҷиҳати сохт ду хел мешавад: сода ва таркибӣ.

Мубтадохои сода бо як калима ифода меёбанд: **Фирӯз** фанни табиатшиносиро дӯст медорад. **Рӯзҳои** чашн барқияҳои бисёр расиданд. **Онҳо** дар вақташ ба кор ҳозир шуданд.

Мубтадохои таркибӣ бо таркибҳо ва ифодаҳои рехта ифода меёбанд: Чанд рӯз ин ҷониб **дарди дандон** азоб медиҳад. **Ҷумҳури Қазоқистон** ҳамеша сулҳро ҷонибдорӣ мекунад. **Ҳар кас** ба кори худ машғул шуд. **Гапро кашол** додан ба манфиати кор нест.

8. Чумлаҳоро нависед, сода ва таркибӣ будани мубтадо-хоро шарҳ диҳед.

1. Махтоб тамоми водиро равшан кард.
2. Нури дидаи ман имрӯз аз сафар бармегардад.
3. Ҳар яке аз одамон ба кори худ машғул аст.
4. Нахӯди пеши қошук шудан ба ту намезебад.
5. Баъзе аз шунавандагнон садое намебароварданд.
6. Ду нафар аз ҳамсафарони мо дар кӯча рост меистоданд.

9. Матнро бодикқат хонед ва гӯед, ки кадом ҷиҳати матн онро ҷолиб гардондааст. Мубтадоҳои ишорашударо аз ҷиҳати сохт муайян кунед.

Чор сӯ гулафшон буд. Ба дашту саҳро, ба боғу роғ **бахор** хусну тароват, бӯи хуши беғубор меовард. **Оби** зулоли кӯҳӣ рӯду анҳорро пур карда, ҷаҳидаю шӯрида ба поён, ба водӣ мешитобид. **Мардуми деҳқон** ба замин дона меафшонду дар боғҳо аз паи парвариши навниҳолон буд.

– Ҷӣ водии нозанин! Ҷӣ водии дилошӯб! – болида гуфт **яке аз ҳамроҳони мо.**

Вале **сарзамини** Ҳисор на танҳо бо зебоию дилошӯбиаш, балки инчунин бо мардуми хунарманду Ҳимматбаланд, бо маҳсули аҷоибу ғароибӣ хунармандону косибони гулдаст ва деҳқонони забардасташ дилу дидаи ҳамаро аз қадимулайём мафтун кардааст. **Кӣ** таърифу тавсифи беқасабу атлас, алоҷаю адрас, зарфҳои кулолии ин чоро нашунидааст? **Як** замонҳо **мисгарону дуредгарони** ин ҷо низ овозадор буданд ва намунаи маҳсули хунари онҳо ханӯз дар музейҳо намоиш дода мешавад.

Фотех Ниёзӣ

Савол ва супориш

1. **Чорроҳа** аз **чор сӯ** аз ҷиҳати таркиб ҷӣ фарқ дорад?
2. Чаро дар чумлаи дуюм ду вергул гузошта шудааст?

10. Чумлаҳоро бо истифода аз калимаю таркибҳои дар қавсбуда пурра гардонед ва нависед. Мубтадои чумлаҳоро аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.

1. Ба ... чони одам сер мешавад.
2. ... сари сабз медиҳад бар бод.
3. ... сухан санчида гӯянд.
4. Сухан ... Лукмон хуш аст.
5. Ҳар сухан ... ҳар нукта ... дорад.
6. Заҳри сухан ... мор бадтар аст.

(санчида, сухани нағз, забони сурх, макон, аз заҳри, маком, аз даҳонӣ)

Савол ва супориш

1. Кадом нукта чумлаҳои матнро ба ҳам муттаҳид сохтаанд?
2. Ба мазмуни ҳикматҳо ҳамфикред ё не?
3. Дар асоси ҳикмати шашум андешаатонро мухтасар нависед.

11. Шеърро бодикқат хонед ва ҳар мисраи онро шарҳ диҳед. Сипас мубтадои чумлаҳоро ёфта, ҷойи онҳоро аниқ созед.

Гул сахар лаб во кунад аз хандаҳои офтоб,
Мекушояд сафҳаҳои фикри одамро китоб.
Рӯзгори одамӣ пур аз фарозу шебҳост,
То ба баҳре рӯд резад ҳаст дар ранҷу азоб.
Тоб овардан ба ҳар як мушкилӣ шарт асту фарз,
Оҳан андар обу оташ саҳт ёбад обутоб.
Ноумедӣ дар раҳи умедҳо бошад хато,
Орзу хандад ба рӯят, гар кунӣ кори савоб.
Зиндагӣ побастаи хушкомию нокомиҳост,
Мол зери пӯст фарбеҳ шавад, гоҳе хароб.
Аз шитоби умру аз заъфи бадан ҳаргиз манол,
Сол дорад ҳам баҳору ҳам ҳазон андар ҳисоб.
Шодии рӯи замин аз осмон н-афтадааст,
Аз ғами садсолаҳо шуд он бо ҳастӣ комёб.

Ашӯр Сафар

Савол ва супориш

1. Ба мазмуни мисраъҳои шоир розиед? Чаро?
2. Байти сеюмро чӣ тавр мефаҳмед?
3. Дар маҷмӯъ чӣ натиҷа гирифтед аз шеър?
4. Чаро мубтадо дар ҷойҳои гуногун омадааст?

12. Порчаҳоро ифоданок хонед ва гӯед, ки чӣ ҳодисаи забонӣ бароятон ғайриҷашмдошт буд. Сипас нависед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.

1. Фигон мекашад бод. Чош медиҳад реги нарми биё-
бонро. Меҳаросам аз ситезаи вай.

2. Нохост бод аз вазидан истод кард. Чашмони камну-
ри пурашкамро бо сад азоб во мекунам. Осмони нилгун
софу дилрабост (Диловари Мирзо).

Мубтадо асосан дар аввал ва гоҳо дар байни ҷумла
меояд: Холдона андаке хомӯш истод. (У.К.) Ҳамон
солҳо ҳам зиндагӣ барои ҳама як хел ҳамвор набуд.
(У.К.) Вале вобаста ба мақсад гӯянда ва ё нависанда
метавонад онро дар охири ҷумла орад. Дар ин сурат
оҳанги хониши ҷумла тағйир ёфта, задаи мантиқӣ ба
мубтадо меафтад. Ин ҳодиса ҳам дар назм ва ҳам наср
дучор мешавад: **Шоҳу барг баровард ин хабар. (У.К.)**
Ҳай калон шуда рафт шӯру ғавғо. (У.К.)

13. Байтҳоро ифоданок хонед ва шарҳ диҳед. Сипас
мубтадоҳоро ёфта, таркиби онҳоро муайян созед.

1. Ҷавонони донандаи боҳунар
Нагиранд беозмоиш хунар.

Абулқосими Фирдавӣ

2. Наяндешӣ аввал чу дар пешаҳо,
3. Саранҷоме пеш ояд андешаҳо.

Хусрави Деҳлавӣ

4. Яке пеши Сом омадӣ з-он ду мард,
5. Забон баркушодӣ ба гуфтори сард.

Абулқосими Фирдавӣ

6. Чамоли мардумӣ дар ҳилм бошад,

7. Камоли одамӣ дар илм бошад.

Носири Хусрав

14. Матнро хонед ва муайян созед, ки ҳикмати он дар чист. Мухтасар мазмунашро нависед ва ба он ном гузоред.

Шаҳрҳо мисли одамон нестанд. Одам ба дунё меояд, нашъунамо карда ба камол мерасад, нек ё бад муддате умр мебинад, пир мешавад ва баъд мемурад ва дафтари ҳаёташ ба ҳамин пӯшида мешавад, фақат ному кори неки кас боқӣ мемонад.

Аммо шаҳрҳо таври дигаранд. Шаҳрҳо ба вучуд меоянд, обод мешаванд, мардуми зиёдеро ба дохили деворҳои худ гирифта мепоянд, баъд бо гузашти замон, дар натиҷаи задӯхурди ҳодисаҳо, ё бо лашкаркашии ягон сардори хунхор, ё ба сабаби ягон офати табиӣ мемиранд, ба замин яксон мешаванд. Вале баъзе аз онҳо баъд аз муддате боз зинда мешаванд. Аз даруни сангу хоки харобаҳо сар бардошта аз нав, дар шакли сурати тозае ба сафҳои таърих қадам мегузоранд, арсаи воқеаҳои тоза, макону ҷои исти одамони нав мегарданд, ки инҳо ҳар як бо қору кирдорҳои нек ё бади худ ба он шаҳр шӯхрати наве медиҳанд.

Раҳим Ҳошим

Савол ва супориш

1. Мубтадои ҷумлаи «Дафтари ҳаёташ бо ҳамин пӯшида мешавад»-ро ёбед.

2. Ба андешаи муаллифи матн розиед ё на? Чаро?

3. Кадом фикрҳоро қабул ва кадомашро рад мекунед?

4. Чаро шаҳрҳо вайрон мешаванд? Вайроншавии шаҳрҳоро пешгирӣ кардан мумкин аст ё на? Чӣ тавр?

5. Ободии шаҳру вайронӣ ба кӣ вобаста аст? Андешаи Шумо.

15. Матнро хонед ва маънои бардоштаатонро бо ифодаҳои худ бинвисед ва зери мубтадоҳояш хат кашед.

«Растанӣ», ки дар тоҷикӣ мегӯянд менависанд, дурӯст нест. Бояд рустанӣ гуфта ва навишта шавад, зеро

рустанӣ аз феъли рӯиш, рустан, рӯидан омадааст. Растанӣ аз феъли растан (раҳо шудан, раҳидан) сурат гирифтааст. Номи қаҳрамони Фирдавсӣ Рустами Дастон низ аз феъли растан омадааст, зеро паҳлӯи Рудобаро шикофида, тифлро берун овардаанд, модар ба ҳуш омада:

Бигуфто: бирастам, ғам омад ба сар,

Ниҳоданд Растамш номи писар.

Аммо дар гуфтугӯ Растам ба Рустам бадал шудааст ва касе ҳаёл намекунад, ки Рустам аз «бирастам» гуфтани модар, яъне аз чордари растани Рудоба омадааст.

Лоиқ Шералӣ

16. Матро бодикқат хонед ва ба он ном гузошта, мазмунашро мухтасар нависед.

Дар мо ҳеҷ яке аз маросимҳои бисёри суғдиён бо чунин фароҳӣ, шукӯҳ ва хуррамии тамоми халқ чашн гирифта намешуд, чунон ки Наврӯз гирифта мешуд. Марду занҳо, бачаҳо либосҳои рангоранги идона пӯшида ба сайри сахроҳо, боғу бўстонҳо мебароманд ва ба шарафи вуруди тобистони файзбор таронаҳо мехонданд, бозиҳои гуногун барпо менамуданд. Меҳмондориҳо, зиёфатҳои ҳамдигарӣ авҷ мегирифтанд.

Ин чашн аз ҳама бошукӯҳтару хуррамтар дар сайргоҳи беруни шаҳр баргузор мешуд: дар он ҷо созанда ва сарояндагон, гӯяндагон, раққосон, шаъбадабозон издиҳоми халқро дилхуш мекарданд, пайга метохтанд.

Дар сояи садаи калон, рӯи тахтасуфаи баланд барои нахустпахлавон хони алвон густурда, дар лаълиҳои биринҷӣ нон, гӯшти пухта, кӯзаи шароб гузошта шуда буд. Дар сари хон касе набуд, ҳуди пахлавон дар як канои сайргоҳ бо саворони Ихшид (лақаби подшоҳи Суғд) саргарми чавгонбозӣ буд.

Саворе чомаи абрешимини сабзу гулобӣ дар бар ва камарбанди нуқра дар камар, аспӣ саманди кашқаашро тунд ронда омаду дар пеши тахтасуфа пиёда шуд. Аспро набаст, чилаваширо раҳо кард: чонварро ба нобаста истодан дар наздики соҳибаш аз аввал одат кунонда буд.

Аҳли чашн Виркани ревдодиро, ки дар маърақаҳо на як бору ду бор дида буданд, шинохтанд ва зуд бар вай

гирд омаданд, зеро пай бурда буданд, ки пиёда шудани ӯ дар наздики хони зиёфати паҳлавон бесабаб нест. Виркан даст бар сина ниҳода, ба гирду пеш сӯи марду занҳо салом кард ва ба болои тахтасуфа баромада нишасту аввал аз кӯза ба ҷоми калони сафолин шаробро пур рехта покиза дам кашид ва сипас нон ва гӯштро бо луқмаҳои калон-калон хӯрдан гирифт. Таъбаш чок, чехрааш хандон буд. Аз издиҳоми мардумон ғалоғула, нидоҳои таҳсину тасанно баланд шуданд:

- Офарин, Виркани далер!
- Ҳамоварди Ёдхишетақ танҳо тӯй!
- Ту ӯро мағлуб мекуни!
- Худоён паҳлавонии ин ватанро ба ту фармудаанд!...

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Наврӯз чӣ гуна чашн аст? Боз кадом чашнхоро медонед?
2. Ҳамаи чашнҳои миллиро эҳё кардан шарт аст ё не? Чаро?
3. Метавонед мазмуни матнро дар як сатр баён созед? Қувваи худро дар мухтасар навиштани мӯхтавои матн бисанҷед.

14. Хабар

1. Дар бораи хабар чӣ медонед?
2. Чаро хабарро сараъзои ҷумла мегӯянд?
3. Хабар ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?
4. Кадом ҳиссаи нутқ асосан ба вазифаи хабар меояд?
5. Хабар ба мубтадо чӣ робита дорад?
6. Чаро мубтадо ва хабарро асоси ҷумла мегӯянд?

1. Ҷумлаҳоро хонед ва савол гузошта, мубтадо ва хабари онҳоро муайян созед. Гӯед, ки мубтадою хабар чиро ифода мекунанд.

1. Садриддин ба меҳмонхона даромад. 2. Ӯ ба Садриддин бодикқат нигоҳ карда истод. 3. Дар чашмони Садриддин об чарх зад. 4. Мунзим тӯхфаи хубе пешкаш карда буд. 5. Айнӣ Лоҳутиро чун устои шеър мешинохт. 6. Таҳсил дар мадрасаҳои Бухоро маҷдонӣ буд. 7. Айнӣ

аз ҳаёти оилавиаш хеле хурсанд ва хушвақт буд. 8. Аз мактаб омада мондани Лутфияро нафаҳмида монд.

Хабар сараъзои ҷумла буда, амал, ҳолат ва ё аломатро мефаҳмонад, ки ба мубтадо нигаронида шудааст. Хабар ба саволҳои **чӣ кор мекунад?**, **чӣ шуд?**, **чӣ хел аст?**, **чӣ мешавад?**, **чист?**, **кист?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ба вазифаи хабар асосан феъл серистеъмомл буда, ҳиссаҳои дигари нутқ – исму сифат, шумораю ҷонишин масдар ва сифати феълӣ низ ба ин вазифа меоянд.

Аҳдия омад (чӣ кор кард?). Ромин хурсанд шуд (чӣ шуд?). Фаршед омада истодааст (чӣ кор карда истодааст?). Ҳаво гарм аст (чӣ хел аст?). Дунё сиёҳ, торик ва хомӯш буд (чӣ хел буд?). Ҳаво дигар шуд (чӣ гуна шуд?).

2. Матнро хонед, хабарҳояшро муайян кунед. Гӯед, ки дар хабари ҷумлаи якум ва чорум дар бораи амали кӣ сухан меравад (яъне мубтадоияш кадом калима).

Аз манора чуфте кабу́тарчӯча овардам. Онҳоро ба рӯи хона сар додам. Онҳо мисли ману Аҳрор парвоз наомӯхта буданд. Аз одам рамида, гоҳ-гоҳ бол кушода, рӯ-рӯи хона мегаштанд. Дону обашон меодам ва даст гирифта, кӯдак барин ба синаам пахш мекардаму мебӯсидам. Яке наботранг ва дигарӣ сафед буд.

Сорбон

3. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Мубтадою хабари онҳоро шарҳ диҳед. Чӣ ҳодисаро мушоҳида кардед.

Манучеҳр муҳандис мебошад.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб мебошад.
Манучеҳр муҳандис аст.	Манучеҳри мо муҳандиси хуб аст.
Манучеҳр – муҳандис.	Манучеҳри мо – муҳандиси хуб.

4. Матро нависед, хабархоро муайян карда, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода ёфтаанд.

Субҳ надамида Ҳаким бедор шуд. Роҳи Қаҳқашон гӯё бо қади об боло мерафт. Ситораҳо ниҳоят бисёр ва осмон равшан. Тамошо кард, ба ҳаёл рафт, баъд ғанабаш бурд. Оби сой шаби дароз ўро алла гуфт. Акнун насими субҳ навозиш мекунад. Ба гӯши Ҳаким садои «ғув-ғув»-и ширдӯшӣ расид, чашм кушод, ки ситораҳо хеле кам шудаанд ва ситораҳои равшану хираи дур як-як аз чашми ў мегурезанд. Вале Ҳаким ба ситораҳо чандон аҳамият надода, бархост ва ба лаби об фуромад.

Сорбон

5. Матро хонда ҷумлаҳои сӯдаи хуллас баргардонед. Мубтадо ва хабархоро бо аломатҳои ишорат кунед.

Намуна: Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд – Кӯҳҳо пинҳон шуданд.

Сурхии охирини офтоб дар қафқҳои камдарками баҳри осмон – дар абрпораҳо об шуда рафт. Ҳаво зуд торик мешуд. Ситораҳо ҳам кам-кам ба чашмакзанӣ сар карданд. Кӯҳҳои уфуқ дар паси пардаи тираи шаб пинҳон шуданд.

Аммо дар боғи хоҷагии «Баҳори зиндагонӣ» гирду атроф рӯз барин равшан буд. Ҷароғҳои беадади электрикӣ хушнудона нурпошӣ мекарданд.

Коргарон пасу пеш ба лектория болокушоди боғ чамъ гардида буданд.

Пӯлод Толис

6. Ҳикояро бодикқат хонед ва хабарҳои онро муайян кунед ва нависед.

Овардаанд, ки Нӯшервони одилро дар шикоргоҳе сайде кабоб карданду намак набуд. Ғулуме ба русто рафт, то намак орад. Нӯшервон гуфт:

– Намак ба қимат биситон, то расме нашавад ва дех хароб нагардад.

Гуфтанд:

– Аз ин қадар чӣ ҳалал ояд?

– Гуфт:

– Бунёди зулм дар ҷаҳон аввал андаке будааст.

Ҳар кас ки омад, бар ӯ мазида кард, то бад-ин ғоят расид.

Агар зи боғи раият малик хӯрад себе,
Бароваранд ғуломони ӯ дарахт аз бех.
Ба панҷ байза, ки султон ситам раво дорад,
Зананд лашкариёнаш ҳазор мурғ ба сих.

Саъдии Шерозӣ

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Чаро?

2. Моҳияти ҳикоя дар кадом ҷумлаҳо баён шудааст?

3. Ба андешаи нависанда розиед ё на? Чаро?

4. Муродифҳои **малик**-ро номбар кунед.

15. Хабарҳои феълӣ

1. Ҷумлаҳоро хонда, хабарҳоро муайян кунед. Ғӯед, ки онҳо ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Имшаб дугонаҳо ба театр рафтанд. 2. Занҷир ба чашми ҷавон нигарист. 3. Занҷир суханони ӯро шунид. 4. Манучеҳр ба деҳа рафтааст. 5. Хусрав касеро наранҷонидааст. 6. Шоира навигариҳои соҳаро ба маълумоти ҳамкорунаш расониданӣ аст. 7. Сафар имсол ба деҳааш рафта наметавонад. 8. Ҳамсоияи мо як ароба ғўзапоя харида овард.

Хабарҳои феълӣ ҳам сода ва ҳам таркибӣ мешаванд. Хабарҳои феълии сода ба воситаи яке аз шаклҳои феълии ҳамаи сифаҳо ифода меёбанд: **Восеъ боз ба Шоҳи Зинда рафт. (С.У.) Назир хомӯш менишаст. (С.У.)**

Аз ин мисолҳо равшан аст, ки дар хабари содаи феълӣ маънои луғавӣ ва грамматикӣ хабарҳо бо як калима ифода меёбад.

Хабарҳои феълии таркибӣ аз ду ва зиёда феълҳо (феълҳои ёридиҳандаю масдар) ташкил меёбанд:

Зардолухо ба шукуфтан сар карда будаанд. (С.А.)
Устоамак нақшҳои тайёршударо гирифта мебурд.
(С.А.) Падарам ба Маҳаллаи Боло рафтани хост. (С.А.)

Феъли ёридоханда аломати грамматики (сиға, замон, шахс ва шумора) -ро ифода карда, ҳамчунин ба оғоз, анҷом ва давомнокии амал ишора менамояд.

2. Матнро хонда, хабарҳои феълии сода ва таркибии онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Баҳор омад, давҷаҳо аз гул баромаданд, навдаҳои тутҳои балхӣ ғӯра бастанд, дарахтони хасактут барои хӯроки кирмакҳои пилла каллак шудан гирифтанд; ҷӯи Мазрангон бо лойоби селоби баҳорӣ пур аз сурхоб шуда мешорид; деҳқонон ҷуфт мебастанд, замин меронданд, дандонамола мекарданд ва мекиштанд; фароштурукҳо лойҳои шиттаро ба шакли пунбадона лӯнда карда оварда, дар шифтҳои хонаҳо – дар паҳлуи болорҳо бо камоли маҳорат ба тарзи нимкишти барои худ хона месохтанд. Лаклакҳо бар пештоки дарвозаи мазор барои худ ошёна мебастанд ва аз дарёбод, аз миёни суззорҳо морҳои обиро шикор карда оварда мехӯрданд. Мурғони титави товусранг, ки болу парҳояшон бо рангорангтобӣ назаррабо буданд, аз лаклакҳо хӯсида, аз таги буттае ба таги буттаи дигаре мечаҳиданд ва бо қалқоси ҳаяҷономези худ ҳамчинсҳояшонро аз хавф огоҳ мекарданд. Хулоса, аз одамони гирифта то парандагон ва растаниҳо – ҳама чиз дар ҳаракат буд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Дар матн хабарҳои феълии сода бештар истифода шудаанд ё таркибӣ?
2. Фарқи хабарҳои содари аз таркибӣ дар чӣ мебинед?
3. Хабарҳо – феълҳои матн асосан чӣ маъноҳоро ифода мекунанд?
4. Мухтасар мушоҳидаи худро аз фасли баҳор нависед.

3. Матнро бодикқат ва бо риояти оҳанг хонед. Хабарҳои феълии онро аниқ сохта, дар сутуни якум сода ва дар дуюм таркибиро нависед.

Худхуд гуфт:

– Овардаанд, ки занбӯре дар сахро мӯрчае дид, ки ба ҳазор ҳила донае сӯи хона мебурд, гуфт:

– Эй бародар, ин чӣ машаққат аст, ки ту ихтиёр кардаӣ ва ин чӣ азоб аст, ки ту баргузидаӣ? Биё то ҷои хӯроку нӯшоки ман бинӣ, ки то аз ман бознамонад, ба подшоҳон нарасад.

Худ паридан хост ва мӯр аз паси ӯ давидан гирифт. Чун ба дӯкони қассобе расид, бар гӯшт нишаст. Қассоб корде бизад ва занбӯрро ба ду нима кард ва бар замин андохт. Мӯр чун он ҳол бидид, дардавид ва пой занбӯр гирифт ва мекашиду мегуфт: Мол ҳар ҷо чарад, он ҷо сар мениҳад.

Савол ва супориш

1. Ҳикмати ин матн дар кадом ҷумла ифода шудааст? Хулосаи шумо чист?

2. Ҷумлаи охири бори дигар хонед ва гӯед, ки хабарҳо ба ҷумла чӣ оҳанге бахшидаанд.

3. Овардаанд-ро боз чӣ тавр гуфтан мумкин аст?

4. Феълҳои рақсидан, гиристан, хандидан, бозидан-ро аз **рӯи** намунаи зер ба ду шакл навишта, бо онҳо ҷумлаҳо тартиб диҳед.

Намуна: Бозидан – бозӣ кардан. Ҳакими ҳаваскор нақши професорро бисёр нағз бозӣ кард.

5. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва хабарҳои феълии онро муайян кунед. Чаро дар ин порча бештар хабарҳои сода истифода шудаанд?

Чу беҳ гаштӣ, табиб аз худ маёзор,

Ки беморӣ тавон будан дигар бор.

Чу борон рафт, боронӣ маяфкан.

Чу мева сер хӯрдӣ, шох машкан.

Чу хирман баргирифтӣ, гов мафрӯш,
Ки дунҳиммат кунад неъмат фаромӯш.
Манех бар рӯшноӣ дил ба як бор,
Чароғ аз баҳри торикӣ ниғаҳ дор.
Нашояд, к – одамӣ чун курраи хар
Чу сер ояд, нагардад гирди модар.
Вафодорӣ куну миннатшиносӣ,
Ки бадфарчомӣ орад носипосӣ.
Чазои мардумӣ чуз мардумӣ нест,
Ҳар он к-ӯ ҳақ надонад, одамӣ нест

Саъдии Шерозӣ

Лугат

боронӣ – либоси намногузари маҳсус
дунҳиммат – пастҳиммат, фурумоя, ҳасис
миннатшиносӣ – миннатдорӣ, сипосгузорӣ
бадфарчомӣ – бадоқибатӣ, баданчомӣ

Савол ва супориш

1. Байтхоро шарҳ диҳед.
2. Шумо ба мазмуни байтҳо розиед? Чаро?
3. Курра аз кура чӣ фарқ дорад?

16. Хабарҳои номӣ

1. Ҷумлаҳои хонед ва хабарҳои ёфта шарҳ диҳед.

1. Оянда Қорӣ Ишқамба буд. (С.А.) 2. Ман муаллими мактаби миёна ҳастам. (Ҳ.К.) 3. Замин саҳт, осмон баланд. (Зарб.) 4. Соат ҳашт буд, аммо мудирӣ банк наёмад. (С.А.) 5. Акнун калони хона манам. (С.У.) 6. Сулҳ чароғи раҳи оянда аст, Сулҳ зи хушбахтӣ намоянда аст. (А.Ш.)

Хабарҳои номӣ бо ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин) ва сифати феълию масдар ифода меёбанд:

Ҳамин ҷавон Абӯалӣ ибни Синост. Ҳавои ин ҷо гарм аст. (С.А.) Воқеа чунин буд. (С.У.) Падарам саҳт ғамгин шуд. (С.У.)

Хабарҳои номӣ се шакли ифода доранд:

а) ҳиссаҳои номии нутқ бе ягон ёридиҳанда меоянд: Мирзо Турсунзода – **шоир**. Панҷ карат шаш – **сӣ**. Бо-бокалон – **сарвар**. Ҳаво **соф**. Пешсафи синф – **шумо**.

б) ҳиссаҳои номии нутқ бо бандакҳои хабарӣ меоянд: Сардори синфи мо **Аҳмад аст**. Ман **коргарам**. Рақами ҳавлии мо **бист аст**. Шаҳри Астана зебост.

в) ҳиссаҳои номии нутқ бо феълҳои ёридиҳанда, бештар бо **будан** меоянд: Пойтахти Қазоқистон Астана мебошад. Тирезаи хона кушода буд. Ҳоло замин лой будагист. Хона нимторик буд. Ман муаллим ҳастам.

Хабарҳои номӣ аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешаванд: Ман-**коргар**. Ҳаво **соф аст**.

Дар ин ҷумлаҳо коргар ва соф аст хабари номии сода мебошанд.

2. Ҷумлаҳоро нависед, хабарҳои номӣ ва мубтадои ҳар кадоми онҳоро ишора кунед.

1. Китоб сарчашмаи дониш аст. 2. Хурсандии ту хурсандии ман аст. 3. Қитъаи шашуми олам Антарктида мебошад. 4. Босфор гулӯгоҳи пайваस्तкунандаи баҳрҳои Сиёҳ ва Мармар. 5. Дӯст ва маслиҳатчи ман падарам. 6. Як чодари зангорӣ, шабҳо пуру рӯз холӣ.

Хабарҳои таркибии номӣ аз феълҳои ёридиҳандаю бандакҳои хабарӣ ва ҷузъҳои номӣ таркиб меёбанд.

Ҷузъи номии онҳо дорои маънои луғавӣ буда, маънои грамматикашон ба воситаи феълҳои ёридиҳандаю бандак ифода мегардад: Вай гапашро ҳеҷ **маъқул карда наметавонист**. (Ҷ.О.) Падарам ба Маҳаллаи Боло **рафтагист**. (С.А.) Дар хонаи дӯсташон **хоҳанд рафт**. (Ф.М.)

3. Ҷумлаҳоро нависед ва хабарҳои таркибии номиро аниқ сохта шарҳ диҳед.

1. Баъдтар рафта-рафта вазнин ва ҳалим шуда монд. (Ф.М.) 2. Карим ва Асо ёрӣ додани шуданд. (Ҷ.И.) 3. Дар

кӯчаҳо намояндагони бисёр миллатҳоро дидан мумкин аст. (Ҷ.О.) 4. Ӯ шакку шубҳаи худро изҳор карда наметавонист. (С.У.)

Дар ҳолатҳои зерин дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад:

а) агар ҳар ду сараъзо бо исми ифода ёфта бошанд: Астана – **пойтахти Қазоқистон**. Сулҳи пойдор – **осудагии рӯзгор**.

б) агар ҳар ду сараъзо бо шумораи ифода шуда бошанд: Ду қарат ду – **чор**. Ду понздаҳ – **як сӣ**.

в) агар мубтадою хабар бо масдар ифода шуда бошад: Дили дӯстон озурдан – душманон **шод қардан** (Зарб).

Дар ҳолатҳои зерин тире гузошта намешавад:

а) агар мубтадо бо ҳолати ифода шуда бошад: **Вай** муҳандис.

б) агар хабар бо сифат ифода шуда бошад: За-мин **сахт**, осмон **баланд**. (Зарб.) Косаи шир **оболуд**, Танбалхӯҷа **хоболуд**.

в) агар хабар бо пайвандаҳои **чун**, **мисли** алоқаманд шуда бошад: дастонаш **мисли ях**.

4. Аломати тиреро дар ҷойҳои мувофиқ гузошта, ҷумлаҳоро нависед.

1. Беҳи давлат тани сихат. 2. Тани сихат ганчи равон. 3. Фарзанд меваи умр. 4. Ба дӯст ҷафо қардан ба душман вафо қардан. 5. Қаримов муаллим. 6. Ду қарат ду чор. 7. Дил қавӣ, сина соф, тан солим, мағз пур, хуш тез, ақл расо. (П.С.)

5. Ҷумлаҳоро ҳонед, хабарҳои онҳоро ёбед ва муайян кунед, ки номианд ё феълӣ.

1. Шоҳаки Ранда устои гулдаст буд.

2. Муғул як лаҳза ҳарфе ба забон оварда натавонист.

3. Чашмони пистамонанди Туғай аз хайрат шакли чормағзро гирифтанд.

4. Чанд мурғ аз рахнаи чигдевор гузашта, пӯсхоро нӯл задан гирифт.

5. Олам барои ман Сармадеҳ аст, зеро ман дигар кӯҳеву деҳеро надидаам.

6. Мегуфтанд, ки мӯйсафед сад сол дорад. (Баҳманёр)

7. Илм равшанӣ аст, нодони торикист. (Зарб.)

8. Хоксорӣ – зебу зинати инсонӣ. (Зарб.)

6. Ҷумлаҳоро нависед ва зери хабарҳои номӣ хат кашида, сохти онҳоро муайян кунед.

1. Рафики ман – Солех. (С.У.) 2. Дар баҳор рафтани нағз. (С.У.) 3. Ҷӯра Холдоров бисёр ғамгин буд. (С.А.) 4. Ниятам ҳамин буд. (С.У.) 5. Савдогарон даҳ нафар буданд. (С.А.) 6. Дарачаи устод ва шогирд қариб баробар шуд. (С.А.)

7. Матнро бодикқат хонед ва ҳулосаатонро баён кунед. Феълҳои матнро ёбед ва шарҳ диҳед.

Ҳеч чондоре бе обу ҳаво зиндагӣ карда наметавонад, инчунин фарзандони одам низ беилму маърифат зиндагӣ карда наметавонанд. Қавми беилм имрӯз ё фардо маҳкуми заволанд. Аз ин ҷост, ки мо – Туркистониён аз беилмӣ ва чаҳолат аввал шаҳр -шаҳр, қаря-қаря ва фирқа-фирқа шуда, якдигарро задем, якдигарро куштем, хонаи якдигарро тороч ва яғмо кардем, ирзу номуси якдигарро барбод додем, оқибат ба зери бандагии давлати мустабиддаи Рус афтодем. Боз хушёр нашудем, боз ба хонахаробии якдигар кӯшидем, барои маҳв кардани якдигар ба пӯлисҳо, ба жандармҳо ба ҳафяҳои давлати мустабиддаи Рус ёрӣ додем ва дар солҳои охири баъзе мутафаккирони аз байни мо сар барзада, дарди моро ба худи мо нишон доданд, давои ин дард илму маърифат буданро ба мо фаҳмонданд ё хостанд бифаҳмонанд, мо чун омосдоре, ки дар муқобили ништари чарроҳ мешӯрад, ғавғо мекунад, шӯридем, ғавғо барпо кардем. Табибони худро «ин кофир, ин чадид, ин даҳрӣ, ин зиндик...» гуфтем. Рӯз ба рӯз ахлоқи мо фосидтар, бозори амну амони мо косидтар

шуд. Дар болои асорати сиёсӣ асорати иқтисодӣ ҳам мисли як занҷир ба гардани мо афтодан гирифт.

Садриддин Айни

Луғат

ирз – номус, обрӯ, шараф

мустабидда – ҳокими мутлақ, худсар, худрой

омосдор – варамнок

дахрӣ – шахсе, ки оламро абадӣ мешуморад; беҳудо, бедин

зиндик – бедин, беҳудо

косидтар – беравнақ, беривоч

асорат – асирӣ, бандагӣ, ғуломӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи нависанда чист?

2. Моҳияти масъала дар кадом ҷумла баён шудааст?

3. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?

4. Пастии ахлоқро дар чӣ мебинед?

8. Ҷумлаҳоро хонед ва чӣ гуна сурат гирифтани мувофиқати хабару мубтадоро шарҳ диҳед.

1. Офтоб аз тегаи кӯҳ ду баробари найза боло шуд.

2. Шеърҳо хуб буданд.

3. Ҷӯрабек ин ҳикояро медонист.

4. Домулло (Турсунзода) масъалаи баланд бардоштани маданияти сухани тоҷикиро ба миён гузоштанд.

5. Сӯҳбати дусоатаро устод ҷамъбаст карданд.

6. Мо чор нафар будем. (Убайд Раҷаб)

Дар ҷумла одатан хабар аз рӯи шахсу шумора ба мубтадо мувофиқат мекунад. Ман аввалин маротиба аз минбари баланд шеър хондам. (У.Р.) Мирзокалон Атой назди устод омад. (У.Р.) Ситораҳо ба чашмакзанӣ сар карданд. (П.Т.)

Ҷонишини Шумо агар ба маънои эҳтиром шахси дуюмро ифода кунад, хабар дар **шакли ҷамъ** меояд: Шумо бо падари ман дар кучо чӣ гуна ҷӯра шуда будед. (С.А.)

Чонишини мо дар мавриди хоксорӣ чун чонишини шахси якум омада метавонад ва дар ин ҳолат хабар ба мубтадо мувофиқат мекунад: Мо ҳамаи эродхоро ба ҳисоб мегирем.

9. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Дар хусуси мувофиқати хабар бо мубтадо ба чӣ ҳулоса омадед?

1. Мардум аз ваҳми ҷон ба вайрон кардани иморат даромаданд. (С.У.) Мардум намефаҳмад. (С.А.)

2. Тӯда ба Шӯрои деҳа наздик расиданд. (С.А.) Тӯда аз ҷунбиш бозмонд. (С.А.)

3. Ҳама ўро мешиносанд. (С.А.) Ҳама баробар ба хаяҷон омада буданд. (Р.Ҳ.)

4. Пода аз чаро баргашт. (Ҷ.И.) Дар даштҳо рамаҳои ӯсфандони ӯ чарида мегарданд. (С.А.)

10. Матнро хонед ва ба мувофиқати хабару мубтадо диққат диҳед.

Рафиқи азиз, мӯхтарам устод Айнӣ!

Хати Шуморо гирифта, аз меҳрубониатон бисёр хурсанд ва аз муждаи сихату саломатиатон хеле шод шудам. Дина чаҳоруми декабр аввалин рӯзе буд, ки бе табу бе дарди дил ба сар бурдам. Дар ҳамин рӯз хати Шумо расид. Ман ҳоло дарди дилро мудово карда бошам ҳам, тамоман сихат шудаам гуфтан мумкин нест. Чӣ бояд кард? Ҳадяи дӯстонаи Шуморо бояд қабул кунам. Ҳоло ман ба давом додани песа ва навиштани сенария сар кардам. Аммо ханӯз ба ин кор гарм нашудаам. Дар муддати беморӣ табиист майна хаста шудааст. Бачаҳо ҳама бемор буданд. Ҳоло фақат Гевак каме сармозадагӣ дорад. Боқӣ сихат шуданд. Дар он ҷо ба воситаи гирифториҳои фикр ва беморӣ ғафлати калоне аз ман сар зад, ки китоби худро ба Шумо тақдим накардам. Ҳоло як чилд ёфтам, ба хидмати Шумо ҳадя мефиристам. Умед аст, ки онро қабул кунед.

Ба азизони меҳрубон Холидаҷон, Камоли некӯхисол ва Лутфияи маҳбуба саломии амакашонро бирасонед. Ба

хидмати модарашон аз тарафи Бону саломи дуру дароз бирасонед.

Бо салом ва эҳтироми дӯстона Лоҳутӣ

11. Чумлаҳоро хонед ва ҷойи хабарро муайян кунед.

1. Дили Восеъро фикру хаёлҳои изтиробангез мехарошанд. (С.У.)

2. Зимистони хуноки сербарф омад. (С.У.)

3. Бурданд паямбарону покон, аз беадабон ҷафои бисёр (Саъдии Шерозӣ).

4. Қитъаҳоро сайр кардам дар ҳавову дар замин, Сайр кардам бо баду неки ҷаҳон гаштам қарин. (М.Т.)

Аъзоҳои пайрави ҷумла

Ҷумла аз сараъзо (мубтадо ва хабар) ва аъзоҳои пайрави ҷумла таркиб меёбад. Сараъзоҳо асоси ҷумла ҳисоб ёфта, аъзоҳои пайрав (пуркунанда, муайянкунанда ва ҳол) онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд. Маъно ва муносибати грамматикӣ аъзоҳои пайрави ҷумла ба воситаи савол муайян карда мешаванд. Масалан, дар ҷумлаи «Шодигули панҷсола хандону шукуфон дарро кушод». Дар ин ҷумла ба ғайр аз мубтадо (Шодигул) ва хабар (кушод) чунин аъзоҳои пайрав ҳастанд: пуркунанда (дарро), муайянкунанда (панҷсола) ва ҳол (хандону шукуфон) ҳастанд.

17. Пуркунанда

1. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки калимаҳои ишора-шуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд.

1. Ман **хатро** хондам. (С.А.) Шодӣ **Каримабонуро** нағз мешинохт. (Ҷ.И.) Писару модар **боборо** гусел карданд. (Ф.Н.)

2. Файзи пагоҳӣ ба даштрӯя зебой мебахшид. (Р.Ҷ.) Равшан аз хона палос баровард. (С.У.) Абӯалӣ бо танбӯр нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

Пуркунанда предметеро ифода мекунад, ки таъсири ҳаракат ва амали ҷумла ба он равона карда шудааст. Пуркунанда ба саволҳои чиро?, киро?, кӣ?, чӣ?, бо кӣ?, бо чӣ?, ба кӣ?, ба чӣ?, аз кӣ?, аз чӣ?, дар бораи кӣ?, дар бораи чӣ? ва ғайраҳо ҷавоб мешавад: Ў бо Гулбону (бо кӣ?) бозӣ карданро (чиро) дӯст медошт. (А.Д.) Ман падар, модар ва бародар (кӣ?) дорам. Ҳанифа аз мағоза китоб (чӣ?) харид. Рангу рӯи Ҳамид аз сурхӣ (аз чӣ?) ба сафедӣ (ба чӣ?) майл намуд. (П.Т.)

Пуркунанда бештар ба феъл – хабари ҷумла тобеш буда, онро пурра мекунад: Ватанро дӯст медорам. Чиро дӯст медорам? Ватанро.

3. Ба саволҳо ҷавоби пурра навишта, мубтадо, хабар ва пуркунандаҳои онро ишорат кунед.

Намуна: Салим ба бародараш чӣ овард? – Салим ба бародараш бозича овард.

1. Шумо киро бештар эҳтиром мекунад? 2. Шумо ба кӣ пайравӣ карданӣ ҳастед? 3. Муаллим дирӯз ба шумо чӣ супурда буд? 4. Шумо аз чанд ба чанд қадам гузоштед? 5. Шумо дар кадом қор фаъол мебошед?

4. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро муқоиса кунед, ба калимаҳои ишорашуда саволҳои мувофиқ гузоред ва мулоҳизаатонро гӯед.

1. Шодӣ аз бистари беморӣ хест.	1. Ў аз беморӣ чанд вақт ба дарс наомад.
2. Ҷамшед бо дӯстонаш сӯхбат мекард.	2. Одам бояд бо мулоҳиза гап занад.
3. Соли 1967 ба М. Турсунзода номи Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ дода шуд.	3. Алпинистон ба қуллаи ба номи М.Турсунзода баромаданд.

5. Шеърро ифоданок хонда, пуркунанда ва мубтадохоро муайян кунед ва гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ муассирят бахшидаанд.

Панди дерин

Одами баднафсро нони даҳонаш мекушад,
Шахси бадгуфторро захми забонаш мекушад.
Шавку шӯри навчавониро паи ишрат мабар,
Беадабро чунбиши хуни чавонаш мекушад.
Кӯдаконашро агар н-омӯхт одобе падар,
Оқибат ноодамии кӯдаконаш мекушад.
Мебарӣ бо худ камон, аз тири он андеша кун,
Марди беандешаро тири камонаш мекушад.
Гар шиновар хешро бар сели дарё мезанад,
Ҳалкаи гирдоби дарёи равонаш мекушад.
То ки қад боло кунад, по монд дар болои дӯст.
Бевафоро дар ҷудой душманонаш мекушад...

Сафармуҳаммад Айюбӣ

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои шоир розиед ё не? Чаро?
2. **Нони даҳон** магар одамро мекушад? Шарҳ диҳед.
3. Хабарҳои такроршуда ба шеър чӣ таъсир бахшидаанд?

5. Матнро бодикқат хонед ва аниқ созед, ки дар бораи кадом мактаб сухан меравад? Пуркунандаҳоро ҷудо карда нависед.

Ман ба мактаб даромадам. Ҳамроҳи ман падарам як лаълӣ кулчаву мавизро ба як дастурхон печонида, ҳалвой гӯён бурда буд. Мактабдор дастурхонро кушод, яке аз кулчаҳоро шикаста, кадре худаш хӯрд ва падарамро ҳам таклиф кард, падарам ҳам як бурда хӯрд. Пас аз он як кулчаи дигарро чунон реза кард, ки гӯё ба мурғон мевода бошад ва он нонрезаҳоро ба ҳар тарафи мактаб ба болои бачагон пош дод.

Дар ин вақт як занозанӣ, чомадарронӣ, рӯйханҷолкунӣ ва чашмкание буд, ки дар даруни мактаб пайдо шуд. Ба болои ин доду фарёд, оху фиғон, гираву зории бачагон гӯё боми мактабро ба ҳаво мебардошт.

Ин шӯру ғавфо бар болои нонрезаҳое буд, ки мактабдор аз ҳалвоии ман ба бачагон бахшиш карда буд...

Садриддин Айнӣ

Пуркунанда асосан ба воситаи исму ҷонишинҳои шахсӣ ифода меёбад. Ҳиссаҳои дигари нутқ, замоне ба вазифаи пуркунанда меоянд, ки агар мафҳуми исмӣ пайдо кунанд. **Гулрӯро** аз ҳафтсолағӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) **Дӯкнро** рӯзона баста монда намешавад. (С.А.) Мо дар пеши чароғ **ӯро** дидем. (С.А.) Ромин **бо бобояш** бозӣ карданро дӯст медорад. Фаршед ҳамеша **ба калонсолон** салом медиҳад. Аҳдия **дахро** пур кард. Отифа **хонданро** дӯст медорад.

6. Матнро хонед ва ба мазмуни он диққат диҳед. Гӯед, ки чаро дар ҷумлаи сеюм якчанд пуркунанда истифода шудааст.

Меҳнати даст ва меҳнати тафаккур ин ду чиз тамоми ҳаёти эҷодии пайравро фаро мегирифт. Ӯ байтеро ба охир нарасонида, ба дарёи фикр ғӯтавар мешуд. Соатҳо хомӯш мегашт, баъзан мисраеро борҳо такрор менамуд, гаштаву баргашта оҳанги калимаҳоро месанчид, ҷои онҳоро тағйир медод, ҷилваи онҳоро гӯё ба пеши назар меовард ва ба ҷӣ гуна садо додани онҳо гӯё гӯш мениҳод, гӯё лаззати ҳар як калимаро чашида медид, рангу тобиши онҳоро муоина мекард. Шиносой ва дӯстӣ бо Пайрав барои ман дар муддати тамоми ҳаётам як мактаби омӯзиши маҳорати шоирӣ гардид.

Муҳиддин Аминзода

Савол ва супориш

1. Пуркунандаҳои матнро нависед.
2. «Лаззати ҳар калимаро чашидан» ҷӣ маъно дорад?
3. Борҳо такрор кардани санҷидани калимаҳо ҷӣ аҳамият дорад?
4. Дар навиштору гуфтор ин тартибро риоя мекунед? Чаро?

18. Пуркунандаи бевосита ва бавосита

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро бодикқат хонда, ба якдигар муқоиса кунед. Ҷаро пуркунандаҳои сутуни дуюм пасоянди «ро» доранду сутуни якум не. Мулоҳизаатонро гӯед.

1. Иброҳим аз телевизион филм тамошо кард.	1. Иброҳим аз телевизион «Ҷапаев»-ро тамошо кард.
2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман китоб тӯҳфа карданд.	2. Рӯзи таваллудам рафиқонам ба ман «Тобистон»-ро тӯҳфа карданд.
3. Ошпаз пиёз реза кард.	3. Ошпаз пиёзро реза кард.

2. Зарбулмасалҳоро хонед ва шарҳ диҳед. Бо кадом пешояндҳо таркиб ёфтани пуркунандаҳоро гӯед ва андешаатонро дар бораи вазифаи пешояндҳо баён кунед.

1. Аз дӯст як ишорат, аз мо ба сар давидан.
2. Бе меҳнат роҳат муяссар намешавад.
3. Ба ҳикмат ҳалли ҳар мушкил тавон кард.
4. Бо ҳалво гуфтан даҳон ширин намешавад.

Пуркунанда ду хел мешавад: бевосита ва бавосита. Пуркунандаи бевосита предметро ифода мекунад, ки амали феъли гузаранда ба он равона шудааст. Пуркунандаи бевосита ду шакли ифода дорад:

а) бо пасоянди – ро: **Аҳмадро** дидам. **Хатро** хондам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои киро?, чиро? ҷавоб мешавад. Киро? -Аҳмадро, Чиро? – хатро);

б) бе пасоянд: Вай **мактуб** хонд. Ман **хоҳар** дорам. (Дар ин шакл пуркунанда ба саволҳои чӣ? ва кӣ? ҷавоб мешавад. **Чӣ хонд?** -мактуб. **Кӣ дорам?** – хоҳар).

Бо пасоянди – ро ва бе он омадани пуркунандаи бевосита ба маълум будан ва ё ба маъноӣ умумӣ истифода шудани пуркунанда вобаста аст: Ман **хатро** хондам. Дар ин ҷумла дар бораи **хати муайян** сухан меравад, ки пуркунанда хатман пасоянди – ро мегирад.

Вале дар ҷумлаи «Ман хат хондам» умуман гап дар бораи хондани мактуб меравад. Дар сурати муайян набудани хат пуркунанда бе пасоянд дар паҳлӯи хабар меояд. Ҳамин ки аз паҳлӯи хабар дур рафт, хатман пасоянд мегирад.

3. Матнро хонед ва мазмуни онро мухтасар нависед. Сипас пуркунандаҳои бевоситара аз матн ва навиштаи худ ёбед ва ба ҳар қадам савол гузored.

Подшоҳро нард бохтану шатранҷ бохтан ва май хӯрдану гӯй задан ва шикор кардан пайваста набояд, зеро ки ўро аз корҳо боздорад. Ҳар кореро вақтест. Чун вақт набошад, суд зиён гардаду шодӣ ғам шавад. Аммо хусправони пешин рӯзро ба чаҳор қисмат кардандӣ: як баҳра эзидро парастидандӣ ва тоат кардандӣ, як баҳра андар подшоҳиву мулки хеш назар кардандӣ ва мазлу- монро дод бидодандӣ ва доноёну хирадмандон тадбир кардандӣ ва фармонҳо додандиву номаҳо навиштандӣ ва расулон фиристодандӣ. Ва баҳраи севум аз хӯрдану хуфтан ва аз ин чаҳон баҳра баргирифтанд дар шодию хуррамай будандӣ. Ва баҳраи чаҳорум ба шикору чавгон задан ва он чи бад-ин монад машғул гаштандӣ.

Баҳроми Гӯр рӯзгори хеш ба ду ним кардӣ: як ними рӯз кори мардумон гузоридӣ ва як ними рӯз биосудӣ ва андар ҳама подшоҳии ў касе рӯзи тамом кор накардӣ.

Нӯшервони одил фармуда буд, то бар баландӣ рафтандӣ ва аз хонаҳое, ки дуд барнаомандӣ, бипурсидандӣ, ки чӣ будааст. Агар андар ғаме будандӣ, он аз эшон баргирифтӣ.

Ва набояд, ки ҳеч подшоҳе раво дорад, ки омилони вай аз раият чизе ба ноҳақ биситонанд.

Муҳаммад Ғазолӣ

Луғат

дод додан – адолат кардан, шафқат намудан

расулон – қосидон, фиристода

омилон – ҳокимон, намояндагон, вакилон, андозгирон

Савол ва супориш

1. Кадом номро ба матн мувофиқ медонед? Чаро?
2. Ба тақсимоти вақт розиед? Шумо мебудед, вақтро чӣ тавр истифода мебардед?
3. **Машғул гаштандӣ** ва ба ин монанд ифодаҳоро дар забони имрӯза чӣ гуна баён мекунанд?
4. Матнро нависед, мубтадою хабар ва пуркунандаҳои бевоситаро ишорат кунед.

Тирамоҳ. Санглох шудгӯр шуд. Боз як раҳ ронда, гандуми тирамоҳӣ мекорем, вале тухмӣ ба замин наафтаида, Муҳаммадиро ба ҷанг даъват карданд... Ман бояд шабу рӯз кор кунам. Ҳамин тавр ҳам мешуд. Ман трактор мерондам. Пирамарде тухм мепошид, як ҷуфт барзагов мола мекард. Села-села кабӯтарон дон мечиданд. Қаровул кабӯтаронро «ҳой-ҳой» гуфта пеш мекард...

Сорбон

Савол ва супориш

1. Дар ҷумлаи дуҷум **санглох** кадом аъзои ҷумла аст?
2. **Боз як раҳ**, яъне чӣ?
3. Ҷумлаи охири содаи тафсилӣ ё хуллас?
5. Ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки калима ва ифодаҳои зерин дар онҳо ба вазифаи пуркунандаи бевосита оянд. Бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудани пуркунандаи бевоситаро шарҳ диҳед:

Худ, Аҳмад, боғбон, хондан, даҳ.

6. Ҷумлаҳои нависед ва дар зери мубтадою хабар хат кашед. Ба шакли пуркунандаҳои дар аввали ҷумлаи 4-5 омада диққат диҳед.

1. Файзи пагоҳӣ ба даштрӯя зебӣ бахшид. (Ф.Н.)
2. Дониш талабу бузургӣ омӯз. (Низомӣ)
3. Барои дӯстон ҷонро фидо кун,
Валекин дӯст аз душман ҷудо кун. (Ҷомӣ)
4. Оқилро пурсиданд, ки некбахт кисту бадбахтӣ чист? (Саъдӣ).

5. Занро ном Зебӣ буд. (Ҳ.К.)

6. Пои мору шири мурғу нони мулло кас надид. (Зарб.)

7. Чумлаҳои ҳар ду сутунро бо риояи оҳанг хонед ва мубтадою пурқунандаи онҳоро ёфта, савол гузored.

1. Хабарро Хусрав навишт. 2. Котиб қарорро хонд. 3. Талабагон вазифаро иҷро карданд. 4. Одамон меваҳоро ғун доштанд.	1. Хусрав хабарро навишт. 2. Қарор хонда шуд. 3. Вазифа аз тарафи талабагон иҷро карда шуд. 4. Меваҳо ғундошта шуд.
---	--

Пурқунандаи бавосита предметро нишон медиҳад, ки таъсиру амалиёти хабари чумла ба он бо воситаҳои гуногун мегузарад.

Пурқунандаҳои бавосита бо исм, зонишину масдар ва бо ёрии пешояндҳо ифода меёбад. Ин пурқунандаҳо барои он бавосита ном доранд, ки онҳо таркибан аз каллаи мустақил бо пешоянд ва баъзан пасоянд ташкил меёбанд (аз вай, бо қалам, ба хондан, аз Аҳмад).

Пурқунандаи бавосита ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, сарчашмаи амал ва ғайраро мефаҳмонад:

I.1. Мо ин хабарро **аз одамон** фаҳмидем. 2. Сардор **аз қору бори** коргарон нақл мекард.

II. 1. **Ба** ӯ мехонд дарси навҷавонӣ. (М.Т.) 2. Ҳайдар **ба ҳикояти** худ давом намуд. (С.А.) 3. Мо **ба ёрӣ** додан ҳозирем. (С.А.) 4. Худи ӯ **ба хатнависӣ** машғул шуд. (С.А.)

III. 1. Умрихола, Юнусбобо **бо Сафар** хушбошӣ карданд. (Ф.Н.) 2. Абӯалӣ боз **бо танбӯр** нағмаи шӯхеро менавозад. (С.У.)

IV.1. **Бе коргарон** чаҳони ободон нест. (А.Л.)
2. Нест ба кас **бе ту** нишоти ҳаёт, **Бе ту** набошад ба ҳалоқ нишот. (М.Т.)

8. Чумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои бавоситаро ёфта, ба зерашон хат кашед. Пешояндҳои онро шарҳ диҳед.

1. Ман барои бо муаллимам Азиз Карим хайрухуш кардан ба шӯъбаи маориф даромадам. (С.У.)

2. Бо некон нек бошу бо бадон бад. (Зарб.)

3. Нигоҳ кардам, ки аз нӯҳ понздаҳ дақиқа гузаштааст. (Ҷ.И.)

4. Пӯлод ҳам ба рафтан розӣ шуд. (Р.Ҷ.)

5. Ҳакимеро пурсиданд: Аз саховату шуҷоат кадом беҳтар аст? (Саъдӣ)

6. Хушкаломанд, шӯҳ, густоханд, Ҳамдигарро дугонаҳои Садаф. (М.Т.)

9. Чумлаҳоро хонед ва ба ҳам муқоиса кунед. Гӯед, ки хабарҳо дар муайян сохтани аъзоҳои ишорашуда чӣ нақш до-ранд.

1. Ба як кас кор доштам, набудааст, ба пахтачинӣ рафтааст. (Ҷ.И.)	1.Онҳо имрӯз ба пахтачинии хочагӣ ёрӣ мерасонанд.
2. Вай онҳоро ҳар гоҳ агар ба меҳмонӣ ё ба тӯй равад, мепӯшид. (С.У.)	2.Деҳаи Соктаре аз деҳаи Маҳаллаи Боло беҳтар менамуд. (С.А.)
3. Коргарзанони кӯдакдор ба кори сахро мераванд. (А.Д.)	3. Дар сари дастурхон падару духтар аз мактаб , аз ину аз он гап зада менишастанд. (Ҷ.И.)

10. Порчаи манзумро хонед ва байтҳоро як-як маънидод кунед. Сипас пуркунандаҳои бавосита ва бевоситаи дар матн бударо нависед.

Ба коре даст зан, к-арзад ба ранче,
Ба гил кандан на ҳар кас ёфт ганче.
Чу дар ҳар пеша некиву бадӣ ҳаст,
Бияндеш, он гаҳ андар пеша зан даст.
Магир аз хештан бар даст коре,
Ки маркаб раҳ надонад бесаворе.
Чу дил хоҳӣ ба музде шод кардан,

Бибояд хидмати устод кардан.
Чу гирӣ теша беустод лозум,
Ки дастат чӯб гардад, чӯб ҳезум.
Гулобе к-ояд аз гулҳои худрӯй,
На дархӯрди дили мардум диҳад бӯй.
Бигир оини роҳи некмардон,
Инон аз роҳи бадмардон бигардон!
Касе, к-ӯ дар паи ғӯлон занад гом,
Кунад реги биёбон хунаш ошом.
Раҳе рав, к-аш басте пай ҳаст бар ҷой,
Ба ҳар раҳна машав чун мори бепой...

Хусрави Деҳлавӣ

Савол ва супориш

1. Ба фармудаи байтҳо розиед ё на? Чаро?
2. Гули худрӯй ба шахси тарбиянадида чӣ муносибат до-
рад?
3. Чаро бе устод ба коре набояд даст зад? Ҳақиқати онро
дар зиндагӣ пай бурдаед ё не?

11. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳои ишорашударо аз ҷиҳати таркиб муайян созед.

1. Акнун суҳанро ба муаллим медиҳем. (Ҷ.И.) 2. **Бо каландча** он заминро се бор каландгардон кардам. (С.А.) 3. Вай ду бор **ба Ифтихорномаи** Шӯрои Олии Тоҷикистон мукофотонида шуд. 4. Ҳалим **бо ду-се ба-
чаи** дигар ба назди ман омада, қаламро пурсид. (С.У.) 5. Фарроши мадраса **ба шуста пок кардани дари** хучраи ӯ саргардон аст. (С.А.) 6. Фозилҷон дар бораи Рашидов **ҳикояро** сар кард. (Ҷ.И.) 7. **Ба дари хонаи Зебуннисо расиданашонро** надониста монданд. (Ҳ.К.)

Пуркунанда аз ҷиҳати таркиб ба ду навъ: сода ва таркибӣ чудо мешавад.

Пуркунандаи сода бо як калима ва ё як калимаю пешоянд ифода меёбад: Насими баҳор **байрақро** чилва меод. (Ф.Н.) **Шайхро** хунар нест, хонақоҳ танг аст. **Ӯ ба одам** монандӣ дошт.

Пуркунандаи таркибӣ бо ибораҳои рехтаю масдарӣ ва таркибҳо ифода меёбад: Гоҳо вай бо ҳамроҳии **як нафар-**

**ду нафар шогирдони худ меомад. (С.У.) Ман барор на-
гирифтани корамро ба Солеҳ хабар додам. (С.У.)**

12. Ҳикояро хонед ва маънояшро шарҳ диҳед. Сипас мат-
ро нависед.

Султон Маҳмуд пири заифро дид, ки пушторае хор
мекашад. Бар *ӯ* раҳмаш омад. Гуфт:

– Эй пир, ду-се динор зар мецоҳӣ ё дарозгӯше, ё ду-се
гӯсфанд, ё боғе, ки ба ту бидиҳам, то (ки) аз ин заҳмат
халосӣ ёбӣ?

Пир гуфт:

– Зар бидеҳ, то (ки) дар миён бандам ва бар дарозгӯше
бинишинам ва гӯсфандон дар пеш гирам ва ба боғ бира-
вам ва ба давлати ту дар боқии умр он чо биёсоям.

Султонро хуш омад ва фармуд чунон карданд.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. Дарозгӯш аз чихати таркиб чӣ гуна калима аст ва чӣ дар
назар дошта шудааст?

2. Дар матн кадом навъи пуркунанда бештар аст? Чаро?

3. Султонро пуркунандаи бавосита ё бевосита?

4. Чаро гуфтаи пир писанд омад?

13. Чумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки пуркунандаҳои
бавосита бо чӣ ифода шудаанд.

1. Иброҳим аз мардуми он чо губсар талаб кард, надо-
дандаш. (С.А.)

2. Падар мегӯядат, ки нек фарзанд,
Ман аз ту сад ҳазорон бор хурсанд. (М.Т.)

3. Ё касе гуфтат, ки дар Ҳиндустон,
Ризки инсон аст чун оби равон. (М.Т.)

4. Мегуфт фасонаҳои гармаш,
Чандон ки чун мум кард нармаш. (Низомӣ)

14. Ҷумлаҳоро нависед ва муайян кунед, ки пуркунандаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд. Гӯед, ки воситаҳои ифодаашон кадом пешояндҳоянд?

1. **Дар ин бора** фикри рафиқонро шунида, бояд маҷлис ба қарор ояд. (С.А.)

2. Пӯлод ба **ӯ онд ба маводи семинар** саволҳо дода, ҷавобҳои мухтасару саҳеҳ гирифт.

3. Аҷаб бой асту зебо кӯҳсорат,
Пур **аз дур** кӯҳсори обшорат. (А.Д.)

4. Чойчӯшро **бо оби сард** пур карда, боз бар сари гулхан овехт. (С.А.)

15. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист? Пуркунандаҳои онро ёбед ва кадом навъ буданашонро шарҳ диҳед.

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёри ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

– Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар меҳӯрад ва чӯчаи мурғи хонагӣ аз мазбала бар ҳар роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯча тавон кушод.

Қитъа:

Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг,
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр!

Абдуллаҳомони Ҷомӣ

Луғат

мазбала – пасафкандаҳо

ҳавсала – чинадон, чиғирдони мурғ, меъдаи парандагон

аёл (иёл) – оила, хонавода, зану фарзанд

сароча – хонаи хурд (киноятан дунё)

Савол ва супориш

1. Хулосаатонро мухтасар нависед.
2. Мазмуни ҳикоя ба шароити имрӯза чӣ қаробат дорад?
3. Ба ин фикр розиед ё на? Чаро?

16. Ҷумлаҳоро нависед ва пуркунандаҳоро муайян кунед ва ҷои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Халқҳо амниятро мецоҳанд. 2. Ман ордро ба хона овардам. (С.У.) 3. Гулрӯро аз ҳафтсолагӣ ба мактаб доданд. (Р.Ҷ.) 4. Зан дастархон андохта, нонҳои гарм ниҳод. (С.У.) 5. Обро дида мӯза каш, ҳаворо дида ғӯза. (Зарб.) 6. Мо аз сабзавот, мева, харбузаю тарбуз ҳеҷ камӣ надоштем. (С.У.) 7. Ба бобоям ин таклиф маъкул афтадааст. (С.А.) 8. Аз гург касе сухан нашунидааст, Аз бед касе мева начидааст. (Зарб.)

17. Матнро хонед ва пуркунандаҳоро ёбед ва савол гузошта, кадом навъ буданаширо шарҳ диҳед.

Чингизиён қувваи одамии ва вазни сангро ба ҳисоб нагирифта, ҳар як санги калонро ба пушти ҳар асир, ки рост ояд, мегузоштанд. Ў маҷбур буд, ки он сангро ба як бардоштан аз кӯҳ то канори об, ки бист километр зиёдтар масофа дошт, расонад. Саворони муғул бо шамшерҳои аз ғилофкашида гурӯҳҳои сангкашонро меронданд ва ҳар асире, ки дар санг бардоштан ва роҳ рафтани сустӣ кунад, ё аз гуруснагӣ ва беморӣ аз пой монад, дар ҳамон ҷо кушта партофта мешуд. Дар ин шароит ҳар рӯз садҳо асирон аз сафи қор мебаромада бошанд ҳам, чингизиён ҷои онҳоро бо асирони наве, ки Ҷучӣ мефиристонд, пуркарда, қорро давом мекунонданд.

Асирон сангҳоро ба лаби дарё оварда хирман мекарданд ва муғулони онҳоро дар об рехта, барои худ роҳи хушкӣ месохтанд. Аммо дар сохтани як газ роҳи хушкӣ сари чандин муғул ба бод ва танааш ба об рафт: те-мур- маликиён бо ҳуҷумҳои пайдарпай сари сангрзони муғулро ба ҷои сангпораҳо дар об мерехтанд ва шабона ҳам шабихун зада, роҳи сохташударо вайрон ва ўрдугоҳи муғулонро парешон мекарданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Сабаби чунин бераҳмии муғулонро дар чӣ мебинед?
2. Чаро асирон гирифтори чунин бераҳмиҳо буданд?
3. Оқибати ҳар гуна зулм ба чӣ меанҷомад?
4. Ҳуқуқи он асирон бо асирони замони кунунӣ қобили муқоиса ҳаст ё не?

19. Ҳол ва хелҳои он

1. Ба калимаю ибораҳои ишорашуда саволҳои мувофиқ гузored ва чиро ифода кардани онҳоро шарҳ диҳед.

Намуна: чавгонбозӣ дар Помир (дар кучо? макон) шӯҳрати калон дошт.

Дар рӯзҳои ид (...) калонсолон аспакӣ (...) чавгонбозӣ мекарданд. Барои чавгонбозӣ (...) аз ноҳияҳои дур (...) саворон меомаданд. Тамошои манзараи чавгонбозӣ **хеле** (...) аҷиб буд. Тамошобинон **аз хурсандӣ** (...) ба бозингарони моҳир таҳсин мегуфтанд.

(кай?, аз кучо?, чӣ андоза?, чӣ тарз?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб?).

Аъзои пайрави ҷумла, ки тарз, замон, макон, сабабу мақсад ва ҳолатҳои дигари воқеъ шудани амалро мефаҳмонад, ҳол номида мешавад. Ҳол асосан хабар ва дигар аъзоҳои ҷумларо шарҳ дода, ба саволҳои **чӣ тавр?**, кай?, дар кучо?, аз кучо?, то кучо?, чаро?, аз чӣ сабаб?, бо чӣ мақсад?, барои чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад.

Дар ҷумла зарф, сифат, исм, ҷонишин, сифати феълӣ, феъли ҳол, масдар ва ибораҳои гуногун ба вазифаи ҳол омада метавонанд. Ҳол мувофиқи маъно ба муносибаташ бо хабар асосан ба хелҳои зерин ҷудо мешавад: замон, макон, миқдору дараҷа, тарз, монандӣ, сабаб, мақсад, шарт ва хилоф.

2. Порчаи манзумро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда саволҳои мувофиқ гузошта, кадом навъи ҳол буданаширо шарҳ диҳед.

Дар яке аз деҳоти кӯҳистон
Марди пире намудааст макон.
Чеҳрааш тоза **мисли рӯи баҳор**,
Соф **чун оби чашмаи кӯҳсор**.
Хотираш шоду хурраму хурсанд,
Чун дили мардуми саодатманд.
Мисли фӯлоди пухта сахт танаш,
Рафта озори дард аз баданаш.
Сар-сари кӯҳ меравад озод,
Меҷаҳад **мисли оҳуи навзод**.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли замон

Ҳоли замон кай ва дар кадом вақт воқеъ шудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кай?**, **кадом вақт?**, **аз кай?**, **то кай?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳоли замон бо зарфи замон, исм, феъли ҳол ва масдар ифода меёбад. **Пештар** лампа ва равшани онро ман меододам. (С.А.) **Тобистон** рӯзамон бо мевачинӣ мегузашт. (Ф.М.) Иморат **ба тозагӣ** бино ёфта будааст. (Ф.Н.) Барф **ду рӯз боз** меборид. (С.А.) Аҳрорамак **то рафтаниш** бо ҳама ҳазлу мутоиба мекард. (Ф.М.)

1. Калима ва ибораҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳои тартиб диҳед.

Шаб, имсол, имрӯз, ханӯз, омадан замон, рӯзи гузашта, дар як шабонарӯз, бо як чашм задан, баробари дидани ӯ, аз пагоҳ то бегоҳ.

2. Матнро хонед, ҳоли замонро муайян созед ва шарҳ диҳед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудаанд.

Мулло Ниёзи мударрис аз чорбоғи Кӯлба пас аз се рӯз баргашт. Он рӯз ҳаво кушод, офтоби аввали навбаҳор ба болои шаҳр нурҳои заррин ва форами худро бедареғ

мепошид. Дарахтҳо муғча кушода буданд, дар гулзорҳо сабза пайдо шуда буд. Лекин ҳанӯз гулҳои рангоранги дарахтон ва муғчаҳои хушбӯи гулзорҳо нашукуфта буданд. Аввалин муждарасони баҳор – фароштурукҳо ва лайлакҳо пайдо шуда буданд. Бачаҳо дар кӯчаҳо суруди «Лайлак омадааст»-ро мехонданд.

Ҷалол Иқромӣ

3. Матнро хонед ва ҳолҳои замонро аниқ созед ва гӯед, ки кадом аъзои ҷумларо шарҳ медиҳанд.

Рӯзи дуҷоми ба пойтахт омадани Юсуф—ас-сибобӣ зиёфат оростанд устод. Азбаски моҳи рамазон буд ва Юсуф—ас-сибобӣ марди рӯзадор, қариби фаро расидани шом хон кушоданд. Даъватшудагон, чанд нафар аз удабо ва уламо низ ҳангоми шом ба ҷои зиёфат расиданд.

Рӯз ба бегоҳ овардааст, аммо то рӯзакушоӣ ҳанӯз вақт ҳаст. Бинобар ин устод ҳамроҳи меҳмони мӯхтарам ба тамошоӣ саробӯстони пури гули сиёҳ ва долу дарахт баромаданд. Онҳо аз пайраҳаи мумфарш қадам мезаданду вақт мегузаронданд. Юсуф—ас-сибобӣ мегуфт, ки дар садаи бист роҳҳои дур кӯтоҳ шудаанд, дигар роҳи дарозу кӯтоҳ нест, барои сафар ҳавсала лозим асту бас.

– Дина ман дар Қоҳира сайр доштам, имрӯз дар пойтахти кишвари Шумо гашт мекунам, ҳол он ки дар ин миёна як дунё масофа ҳаст. Бубин, Мирзои азиз, замон ҷӣ сон пеш меравад ва бигӯ, то кучо хоҳад рафт? Ману ту шоҳиди боз ҷӣ гуна пешрафт хоҳем шуд.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки ҳамагӣ бист-бисту панҷ сол пеш кас тавассути тайёра аз пойтахт ба Маскав дар давоми як ҳафта рафта метавонист. Ба воқеаи қатора ҳафтаҳо даркор буд. Ҳоло ҷӣ? Чор соат кифоя мекунад. Ҷӣ тафовуте ва аз кучост то ба кучо.

Убайду Раҷаб

Савол ва супориш

1. Замон ҷӣ сон пеш меравад? Оё шумо пай бурдаед, ки дар як муддати кӯтоҳ ҷӣ тағйирот рух дода?

2. Ин ҳама аз қудрату пешравии ҷӣ аст?

3. Барои ҳар чӣ бештари рушди ҷомеа чӣ бояд кард?

4. Дар мавзӯи «Тафовут аз кучост то ба кучо» иншоие нависед ва мухтасар нерӯи илмро дар он баён кунед.

4. Байтҳоро хонда, маънидод кунед, сипас ҳолҳои замонро муайян созед ва нависед.

Устухонам гашта саҳт аз кӯдакӣ бо шири ту,
Растам озод андар ин оғӯши оламгири ту.

А.Деҳотӣ

Хӯи бад бар табиате, ки нишаст,
Наравад то ба вақти марг аз даст.

Саъдии Шерозӣ

Ду чиз тираи ақл аст: дам фуру бастан,
Ба вақти гуфтани гуфтан ба вақти хомӯшӣ.

Саъдии Шерозӣ

Пеш аз ману ту лайлу нахоре будаст,
Гарданда фалак бар сари коре будаст.

Умари Хайём

Пас аз боридани борони найсон,
Чӣ зебоянд дашту кӯҳсорон.

М. Турсунзода

Савол ва супориш

1. Оид ба байти дуҷум мулоҳизаатонро баён кунед.
2. Байти сеҷумро чӣ тавр мефаҳмед? Андешаи шумо?
3. Чаро дар байти охир пас аз мисраи аввал вергул гузошта нашудааст? Байтро ба наср баргардонед.

Ҳоли макон

1. Порчаҳои манзумро хонда гӯед, ки муассирияти онро чӣ таъмин кардааст.

Ба ёдам ҳаст даврони амирӣ.
Ҳисори кӯҳна – маъвои асирӣ.
Дар он ҷо дасти хунин буд боло,
Фалак мекард аз ин даст парво...
Дар он ҷо одамон бозор диданд,
Дар он бозор банду дор диданд.
Дар он ҷо қалъаи ҳокимнишин буд,

Замин ҳам аз фишори он ғамин буд.
Дар ҳамин чо ман ба дунё омадам,
Дар ҳамин чо чашмбино омадам.
Дар ҳамин чо ёфтам авчу камол,
Дар ҳамин чо зиндагии безавол.
Дар ҳамин чо шуд садои ман баланд,
Дар ҳамин чо дӯстро гаштам писанд.

Мирзо Турсунзода

Ҳоли макон чой, макон, сӯй ва ибтидою интиҳои амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **кучо?, дар кучо?, ба кучо?, аз кучо?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ҳоли макон бо исм ва ибораҳои исмӣ ифода меёбад: Каримов вақти саҳар **ба саҳро** равон шуд. (С.У.) Шодӣ бузбозиро партофта, **ба пеши модараш** давид. (С.А.)

2. Чумлаҳо тартиб диҳед, ки калимаҳои зерин бо ёри пешояндҳои дар, аз, то ва ба – ба вазифаи ҳоли макон оянд.

Деҳа, дашт, саҳро, мактаб, хона, шаҳр, боғ, тоқзор, боғ, гулгашт.

3. Матнро хонед ва аниқ созед, ки дар бораи чи сухан меравад. Сипас, ҳолҳои маконро ёбед ва нависед.

Мо ба роҳ даромадем. Аммо падарам бо роҳи омадаги-амон ба тарафи деҳа нарафта аз болои рӯде, ки сар то сар пур аз рег шуда буд, роҳро пеш гирифт.

Мо ба деҳаи Болои Рӯд расида дидем, ки дар он чо ба чои он деҳаи обода, ки то дирӯз буд, як харобазори ваҳшатоваре пайдо шудааст. Ҳама ҳавлиҳои ин деҳа аз рег пур буд ва гӯшаи боми баъзе хонаҳо чо-чо намоён мегардид. Занон, духтарон ва бачагон тӯб-тӯб шуда бар рӯи хомаҳои рег ва дар ҳавои кушода менишастанд, дар пеши ин тӯдаҳои одамони бехонумонгардида парча-палосҳо, кӯрпа – болиштҳо ва дегу табакҳо ҳам менамуданд.

Садриддин Айнӣ

4. Матнро хонед, хулосаатонро бо ду чумла навишта, онҳоро хаттӣ таҳлил кунед.

Ривоятест, ки Носири Хусрав рӯзе аз деҳаи Поршинева гузашта истода мебинад, ки мусофирон дар сари роҳ нишаста даст ба сӯи осмон бардошта, «Эй Худо, аз ташнагӣ сӯхтем!» мегӯянд. Носир ба ҳоли онҳо механдад ва таънаомез мегӯяд: – эй шумо, беҳабарон, магар намедонед, ки дасту пою ақлу чашм ва гӯш барои чист? Барои он ки беминнат роҳ равед, шунавед, фикр кунед, бинед ва ҳар чӣ хоҳед, ба даст оред...

Инро гуфта бо белчааш заминро кандан мегирад. Банохост аз қаъри замин оби чашма фаввора зада мебарояд ва ҷорӣ мешавад.

Барои ҳамин ҳам чашма асрҳо боз ба номи чашмаи «Пири Шоҳ Носири Хусрав» машҳур аст.

Мирсаид Миршакар

5. Матнро бодикқат хонед ва ҷоеро мухтасар тасвир кунед. Ғӯед, ки ҳолҳои макон бо кадом ҳиссаҳои нутқи ифода шудаанд.

Аз Миср чун ба ҷониби машриқ раванд, ба дарёи Қулзум расанд ва Қулзум шаҳрест бар канори дарё, ки аз Миср то он ҷо сӣ фарсанг аст. Ва ин дарё шохест аз дарёи муҳит, ки аз Адан шикофта сӯи шимол равад ва чун ба Қулзум расад, мулоқӣ шавад ва гусаста. Ва ғӯянд, арзи ин Халиҷ дувист фарсанг аст. Миёни Халиҷ ва Миср кӯҳ ва биёбон аст, ки дар он ҳеч обу набот нест ва ҳар кӣ аз Миср ба Макка хоҳад шуд, сӯи машриқ бояд шудан. Чун ба Қулзум расад, ду роҳ бошад: яке бар хушкӣ ва яке бар об.

Носири Хусрав

6. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Ҷаро калимаю ибораҳои ишорашуда дар сутуни якум пуркунандаю дар дуюмӣ ҳол?

Аз дурии роҳ парво накунед.	Аз дурии роҳ дар вақти муайяншуда омада натавонистем.
Аз хунукӣ гармӣ бехтар аст.	Аз хунукӣ дасту пояш меларзид.

Ҳоли миқдору дараҷа

1. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда диққат диҳед. Аниқ созед, ки онҳо кадом ҷиҳати амалу ҳолатро шарҳ медиҳанд.

1. Раис аз ин кор хеле хурсанд шуд. (Ф.М.) 2. Қобилияти Биноӣ дар касби илму дониш **бағоят** зиёда будааст. (А.Мирзоев) 3. Падарам **ӯро аз ҳад зиёд** дӯст медорад. (П.Т.) 4. Борон **ду моҳи тамоm** пайваста хуб борид. (С.А.) 5. **Аз ҳама зиёдтар** моро моро тангии ҷой азоб меод. (С.У.) 6. Табиати мамлақати мо **ба ҳадде** зебо шудааст, ки кас аз тамошои он ҷашм қанда наметавонад. (А.Д.)

Ҳоли миқдору дараҷа ба ҳам монанд буда, баъзан як калима ба вазифаи ин ҳар ду навъи ҳол меояд. Ҳоли миқдор тобиши замону макон дошта, миқдори предметро таъин мекунад. Ҳоли дараҷа одатан хабархоеро шарҳ медиҳад, ки бо сифат ифода шудаанд. Ҳоли миқдору дараҷа ба саволҳои **чӣ қадар?**, **чӣ дараҷа?**, **чӣ андоза?**, **чанд?**, **ба чӣ андоза?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

2. Ба ҷои нуқтаҳо ҳоли миқдору дараҷаи мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро нависед. Ба онҳо савол гузошта, ба эзоҳи ҷӣ омадану бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани ҳоли миқдору дараҷаро шарҳ диҳед.

1. Султонро сухани ӯ ... хуш омад. (М.А.) 2. Рустам мактабшро ... мешиносид. (П.Т.) 3. Руҳи тобони офтоб ... аз соя баромад. (С.У.) 4. Раванда дар ... ба пеши аспид худ расид. (С.А.) 5. Дида рӯзи сиёҳи хиндура, Сӯхтам ман ниҳон ... (М.Т.) 6. Зиндагии Раҳими қанд ... танг буд.

(С.А.) 7. Ҳаво ҳам ... хунук шуд. (Ҷ.И.) 8. Одина ... дар завод кор кард. (С.А.)

(нағз, бағоят, панҷ дақиқа, сар то по, кам-кам, аз ҳад зиёд, се соли пурра, хеле).

Ҳоли тарз

1. Ба ҳолҳои ишорашуда савол гузored ва гӯед, ки онҳо чиро ифода мекунанд. Баъд ба ҷои онҳо аз ҳолҳои дар қавс додашуда мувофиқашро гузошта нависед.

1. Абр **бо камоли тундӣ** аз чануб ба шимол медавид. (С.А.)

2. Паровоз аввал **оҳиста-оҳиста** ва баъд **тез** ба роҳ даромад.

3. Мӯи **ӯ мисли пахта** сап-сафед буд.

4. Пирамард **шитобкорона** роҳ мерафт. (С.А.)

5. Манзараҳои дилфиреби Дарвозро **оромона тамошоқунон** пеш мерафтем. (М.М.)

(бо шиддат, суст, бо суръат, барф барин, чувтучолок, бо хотири чамъ).

Ҳоли тарзи амал аломат, ҳолат ва тарзи иҷрои амалро фаҳмонида, ба саволҳои **ҷӣ тавр?**, **ҷӣ тарз?**, **ҷӣ тарик?** ва ғайра ҷавоб мешавад.

Ҳар се **баробар** берун баромадем. (Ф.М.) Нӯфар **ба тундӣ** лаҷоми аспро аз дасти Виркан рабуд. (С.У.) Ҳама касро ақли худ **бақамол** намояду фарзанд худ **баҷамол**. (Саъдӣ)

Ҳоли тарз бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

1. Бо зарф: Мардум **ҳайрон-ҳайрон** ба **ӯ** менигаристанд. (С.У.) Саидақбар як китоби худро ба нӯги остинаш **олуфтаворона** гирифт. (С.А.)

2. Бо феъли ҳол: **Тамошоқунон** ба лаби ҳавзи Девонбегӣ рафтам. (С.А.) Қорӣ Ишқамба боз **фарёд кашид**, девонагӣ мекард. (С.А.)

3. Исм бо пешоянд: **Мо бо зӯру бозуи** падарам аз нав соҳиби хона шудем. (С.У.) Ман **ба воситаи тарҷумон** дарди худро ба **ӯ** фаҳмондам. (С.А.)

2. Аз калимаҳои дар қавсбуда истифода бурда, ҷумлаҳои пурра нависед ва ҳоли тарзро шарҳ диҳед.

1. Бегоҳ буду оби кӯл ... мавҷ мезад. 2. Дили мард ... ба тапиш даромад. 3. Роҳгузар ... худро аз канор гирифт. 4. Ба идораҳои рӯзнома ... мактуб меомад. 5. Шаҳрвандон ҳама ... ҳаракат мекарданд. 6. Танҳо аз асирони Туғай яке ... даст ба пушт бурд. 7. Чоку ... ба сӯи асирони Туғай ни-гарист. 8. Онҳо ... нон мехӯрданд. (Баҳманёр)

(сахт-сахт, тарсон, сахт-сахт, пасрӯ, даста-даста, бо таачҷуб, хомӯш, фарёдкунон).

3. Матро бодикқат хонед ва гӯед, ки фикри асосӣ дар ка-дом ҷумла баён шудааст.

Абӯалӣ андешамандона роҳ рафта, ба ҷои аввалии худ омада нишаст ва дастнависро як сӯ гузошт. Аз фикру ан-деша фориғ шуда, сар бардошта, ба шогирдонаш нигоҳ кард. Паст-паст, гӯё худ ба худ, вале бурро-бурро сухан меронд:

– Шумо давои наво таҳия кунед, хоҳ олами ситораҳо-ро тадқиқ кунед, хоҳ ба ҳалли масъалаҳои ҷабр машғул шавед. Бояд хуб бидонед, ки ягонаед. Дар тамоми ҷаҳон шумо ягонаед. Дар Рум, Юнон ва Андалиси дур китобҳо сӯзонда шудаанд ва дар байни харобаҳо муҷоҳидони мутаассиби Исо сайругашт доранд. Дар Искандария ва Димишқ илму донишро муҷоҳидони харобкори ислом маҳв карданд. Фотехони чоҳили аҷнабӣ дар Ҳиндустон ва дар ватани ман – Бухоро машғали илму донишро хомӯш карданд. Ҳоло фақат дар ин диёр, дар Хоразм, аҳли дониш имкон доранд, ки ба касби худ шуғл кунанд. Пас, шумо бояд барои ҳама, барои тамоми олами башар кор кунед...

Дар ин сурат чаро шумо далеру бочуръат набошед?!

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Ҳолҳои тарзи амали матро нависед.
2. Гӯед, ки ҳоли тарзи амал бештар кай мавриди истифода қарор мегирад?

3. Чаро китобхоро ачнабиҳо месӯзониданд? Ба ин амал чӣ гуна баҳо медиҳед?

4. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки дар муассир гаштани порча кадом калимаҳо (ҳолҳо) нақш доранд.

Рӯй дар қоидаи эҳсон кун,
Зохиру ботини худ яксон кун.
Якдилу якҷиҳату якрӯ бош
В-аз дурӯёни ҷаҳон яксӯ бош.
Аз қачӣ хезад ҳар ҷо ҳалалест,
«Ростӣ-растӣ», некӯ масалест.
Рост ҷӯ, рост нигар, рост гузин,
Рост гӯ, рост шунав, рост нишин.
Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст
В-ар равад қач, зи ҳадаф бартараф аст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Лугат

эҳсон – некӯӣ, лутфу марҳамат, ато бахшидан
яксон – як хел, бефарқ, мусовӣ, баробар
якрӯ – бериё, беғараз, софдил
ҳадаф – нишона, нишонаи тир, мақсад

Савол ва супориш

1. **Якдил**-ро аз ҷиҳати сохт муайян кунед.
2. **Зоҳир**-ро шарҳ диҳед.
3. **Рост** кадом ҳиссаи нутқ аст?

5. Байтхоро хонед ва зарфҳои тарзи онро ёбед ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода шуданашонро шарҳ диҳед.

1. Фаровон суҳан гуфт зебову нағз,
Ҷавонро зи дониш тӣҳӣ буд мағз.

Абулқосими Фирдавӣ

2. Ҷаҳондор Ҳушанги беҳуш гуфт,
Бидоред шонро чудо ҷуфт-ҷуфт.

Абулқосими Фирдавӣ

3. Фарёдкунон то ба саҳар бедорам,
Фарёди зи бедории шабҳои дароз.

Хусрави Деҳлавӣ

4. Ба ширинзабониву лутфу хушї
Тавонї, ки пиле ба мӯе кашї.

Саъди Шерозї

6. Бо истифода аз калимаҳои зерин ҷумлаҳои тартиб диҳед,
ки онҳо ба вазифаи ҳоли тарз омада бошанд.

Нохост, рӯирост, дартоз, якпахлу, ногаҳон, даста-
даста, баландтар, вачаб ба вачаб, тозон, мавҷзанон, нигоҳ
карда – нигоҳ карда.

7. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли тарз хат кашед. Ҷои
ҳоли тарзро муайян созед.

1. Оҳиста салом доду гузашт. (С.У.) 2. Мардум беса-
брон ба баромадани рӯзномаро интизорї мекашиданд. 3.
Ҳотам чолокона аз асп фаромад. (С.У.) 4. Рӯзимурад боз
хам бағайратонатар мечангид. (С.А.).

5. Муриби хушнаво, бигӯ тоза ба тоза, нав ба нав,
Бодаи дилкушо, бичӯ, тоза ба тоза, нав ба нав.

6. Рӯз то рӯз бо риёзати роҳ

Ҳасани сарбаланд сархам шуд.

М. Турсунзода

7. Ба оҳистагї аз ҷояш хест. (С.А.)

Ҳоли монандї

1. Ҷумлаҳоро хонед ва ба ифодаҳои ишорашуда диққат
диҳед. Ғӯед, ки онҳо амалро чї тавр шарҳ медиҳанд.

1. Ба сабаби шустушӯи ҳамешагї об монанди оина
шаффоф шуд. (С.А.) 2. Бузғола бо ишорати Соро ба ҳар
тараф медавид ва даррав монанди кафтар худро аз ҳаво
андохта, муаллақзанон худро ба замин мепартофт. (С.А.)
3. Рӯяш чун себи рахш медурахшид, чашмонаш мисли
ситораи сахарї нур мепошид. (С.А.) 4. Чашми душман
кӯр шуд чун шабпарак аз нури ту, Сархаму шарманда
шуд аз хандаи масрури ту. (М.Т.)

Ҳоли монандӣ як навъи ҳол буда, амалу ҳолатро ба таври монандкунӣ шарҳ медиҳад ва ба саволҳои **монанди чӣ?, монанди кӣ?, мисли чӣ?, чӣ барин?, чӣ сон?** ва ғайра ҷавоб мешавад. Ба вазифаи ин навъи ҳол зарфи монандӣ, исм, ҷонишини, феъли ҳол ва таъбирҳо (фразеологизмҳо) меоянд.

2. Ҷумлаҳоро нависед ва ҳолҳои монандиро муайян сохта, ба зерашон хат кашед. Гуед, ки чунин ҳолҳо кай бештар истифода мешаванд?

1. Гулбӣбӣ мисли шер дар ғурриш даромада гуфт. (С.А.) 2. Мард сангпуштвор қадам мениҳод. (С.А.) 3. Як кӯчаи калон теппаро монанди ҳалқа печонда гирифтааст. (С.У.) 4. Мирюсуф мурғи посӯхта барин ба ҷаҳор тараф медавид. (А.Д.) 5. Нозим ту барин ин қадар бетоқат нест.

3. Бо истифода аз ифодаҳои зерин ҷумлаҳо тартиб диҳед ва шарҳ диҳед, ки ҳолҳои монандӣ чиро ифода мекунанд.

Монанди булбул, монанди мард, мардонавор, гурбавор, мисли бод, чун барқ, одам барин, рӯз барин, мум газидагӣ барин.

Ҳоли сабаб

Ҳоли сабаб сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалу ҳолатро фаҳмонида, ба саволҳои **чаро?, барои чӣ?, аз чӣ сабаб?** ҷавоб мешавад: **Ба сабаби камтаҷрибагиаш** масъаларо ҳал карда натавонист. (С.А.) **Содиқ аз хичолат сун-сурх шуда** ба ҷояш нишаст. (С.А.) **Ӯ ноҷор** роҳи хонаи худро пеш гирифт. (С.А.)

Ҳоли сабаб асосан бо зарф, исм ва ибораҳои исмӣ, феъли ҳол, масдар ифода меёбад.

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зерин ҳоли сабаб хат кашед. Гуед, ки ба воситаи чӣ ифода шудаанд.

1. Ноилоҷ роҳи Навободро пеш гирифт. (С.У.)
2. Шарофиддин аз хурсандӣ дар курта намеғунҷид.

3. Ба муносибати ҳар як ғалабаи нав тантана барпо карда мешуд. (С.У.)

4. Амон тоб оварда натавониста, аз пой меафтад. (С.У.)

5. Падарам бинобар кӯҳнакишоварз буданаш бисёр чусту чолок ва боқувват буд. (Ирфон)

2. Матро бодикқат хонед ва хулосаатро мухтасар бо ифодаи худ баён карда, аз ҳоли сабаб истифода кунед.

Бузарчмехрро пурсиданд, ки сабаб чӣ буд, ки подшоҳии Оли Сосон вайрон гашт ва ту тадбиргари ӯ будӣ ва имрӯз рою тадбир ва хираду дониш туро дар ҷаҳон назире нест.

Гуфт: – Сабаб ду чиз буд: яке он ки Оли Сосон корҳои бузург ба кордорони хурд ва нодон гумошта буданд ва дигар аҳли донишу хирадмандонро харидорӣ накарданд ва кор бо нодону кӯдакон гузоштанд ва ин ҳар ду ро хираду дониш набошад ва ҳар он гоҳ ки кор бо нодону кӯдакон афтад, бидон, ки подшоҳӣ аз хона бихоҳад шуд.

Низомулмулк

Луғат

Бузарчмехр – вазири донишманди мулуки Сосониён Оли Сосон – соли 226 м.аз тарафи Ардашери Бобакон писари Сосон таъсис гардидааст

Ҳоли мақсад

Ҳоли мақсад барои чӣ ва бо кадом мақсад иҷро шудани амалро фаҳмонида, ба саволҳои **бо кадом мақсад?**, **барои чӣ?**, **ба чӣ мақсад?** ҷавоб мешавад.

Ҳоли мақсад асосан бо зарф, исм ва масдар ифода мегардад: Шодӣ **қасдан** шӯҳӣ карда, гапро кашол меод. (Ҷ.И.) Ман ҳам **барои ба деҳа рафтан** ҳозирӣ дидан гирифтаам. (С.А.) Ана ҳамин обро **барои нӯшидан** овард. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҳоли мақсад саволҳо гузоред.

1. Аҳли маҷлис барои гусел кардани меҳмонон дар канори роҳ истоданд. (С.А.)

2. Салим қасдан худро ба нодонӣ мезад.
3. Барои хӯрокхӯрӣ ба ошхона даромад.
4. Ман бо мақсади аловдаргиронӣ зуд як қабза хасу хошок чида овардам. (С.А.)

2. Ҷумлаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳоли мақсад бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Ин гуна овозаҳоро душманон қасдан паҳн меку-
нанд.
2. Мо барои гардиш ба шаҳр рафта будем.
3. Бо нияти ўро бедор қардан тирезаро чанд бор харо-
шидам.
4. Ҳошим Қорвои рафтани шуда аз ҷой хест. (С.У.)
5. Мо як аз ҳолашон хабар гирем гуфта омадем. (Ҷ.И.)

Ҳоли шарт

Ҳоли шарт ба кадом шарт воқеъ шудани амалу холатро мефаҳмонад. Ман **ўро надида** рафта наметавонам. (С.А.) **Нафаҳмида** гап намезанад. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери ҳоли шарт хат кашед.
1. Ў пеши пояшро надида пой намегузорад. (С.А.)
2. Суханро наандешида, насанчида мағӯ. (Зарб.)
3. Ин кас хучраашро ба ман ба шарти шогирди ў шудан додааст. (С.А.)
4. Ман вайро надида, аз Тӯс рафта наметавонистам. (С.У.)

Ҳоли хилоф

Ҳоли хилоф ҳодисаеро ифода мекунад, ки дар он воқеъ шудани амал ба ҳисоб гирифта намешавад ва ё ба он муқобил аст.

Ҳоли хилоф ба саволҳои **бо вучуди чӣ?, бар хилофи чӣ?, сарфи назар аз чӣ?** ҷавоб шуда, бо исм, масдар ва феъли ҳол ифода меёбад: **Бо вучуди серкориаш** вақт ёфта бо мо сӯхбат мекард. (С.А.) Мудири банк **бар хилофи одати муқаррариаш** то он вақт аз Когон наёмад. (С.А.)

1. Ҷумлаҳоро хонед, савол гузошта, ҳоли хилофро муайян кунед.

1. Ў пиёда мерафт ва бо вучуди фарбеҳии аз одат берунаш дар роҳ қариб давида роҳ мерафт. (С.А.)

2. Кӯчаи Машҳад бар хилофи тамоми шаҳр як ҷӯи калоне дошт. (Ҳ.Ирфон)

3. Ман бо вучуди он ҳама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дароз хобида натавонистам. (С.А.)

4. Азимшоҳ гум шудани ду гӯсфанди худро шунида, ҳеч изҳори андӯҳ накард. (С.А.)

20. Муайянқунанда

1. Хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки дар кадоми ин порчаҳо тасвир аниқтар ифода шудааст.

Ман аз пайраҳа мерафтам. Ду тарафро тутчаҳо зич фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳо гилемвор пӯшида буданд.	Ман аз пайраҳаи борики печ-дарпеч мерафтам. Ду тарафи пайраҳаро тутчаҳои ҷавон фаро гирифта буданд. Рӯи заминро алафҳои қадбаланд гилемвор пӯшида буданд. <i>Пӯлод Толис</i>
---	--

Савол ва супориш

1. Калимаҳои ишорашуда ба кадом саволҳо ҷавоб мешаванд?

2. Он калимаҳо чӣ хел алоқаманд шудаанд ва кадом калимаро муайян меқунанд?

3. Вазифаи калимаҳои ишорашударо шарҳ диҳед.

2. Хонед ва муайян кунед, ки ибораҳои зерин аз ҷиҳати тобиши маъно чӣ фарқ доранд.

1. Мошини сабукрав

Мошини сурхи сабукрави чоркаса

Мошини сурхи сабукраву чоркаса

Мошини сурхи сабукрав, чоркаса

2. Кӯчаҳои асфалтпӯши сермошини шахр Кӯчаҳои васею асфалтпӯшу сермошини шахр

Муайянкунанда аъзои пайрави чумлаест, ки аломату хосият ва миқдори предметро баён карда, **ба саволҳои чӣ хел?, кадом?, чанд?, аз они кӣ?, кӣ?, чӣ?** ҷавоб мешавад.

Муайянкунанда пеш аз ҳама ба воситаи сифат, сифати феълӣ ифода меёбад. Дар баробари ин исму шумора, ҷонишин, масдар ба вазифаи муайянкунанда истифода мешаванд: **бинои баланд, солҳои панҷоҳум, лолан шукуфон, китоби хонанда, деҳаи мо, бехтарин талаба, орзуи хондан.**

Муайянкунанда аз рӯи тарзи алоқа ду хел мешавад: **изофӣ ва беизофа:** ҳавои дилкаш, калонтарин бино.

Муайянкунандаи изофӣ баъд ва беизофа пеш аз муайяншаванда меояд.

3. Матнро хонед ва ба муайянкунандаҳои ишоратшуда саволҳои гузашта, онҳоро бо муайяншавандаашон нависед.

Айни ҳамеша хоҳишманди **он** буд, ки нависандагонаномон зиёд бошанд, китобҳои **нағз** бисёр шаванд ва хусусан, нависандагони **ҷавон** зудтар ба камол расанд. Устод нутқи **онрӯзаи** худро низ асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. Ӯ аз таҷрибаи **бузурги** худ мисолҳои оварда, ба мо роҳи нишон медиҳад, баъзеи моро танбеҳ дода таъкиди мекард, ки ба худ мағрур нашуда, ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем.

Мо ба суҳанони **пурқимати** устоди **хирадманди** худ бо диққати **беинтиҳо** гӯш медодем ва ин нутқи ӯ барои мо, ҷавонон, дарси **муҳимми мактаби нависандагӣ** гардид.

Пӯлод Толис

4. Шеърро хонед. Муайянкунандаҳои онро ёбед ва бо кадом ҳиссаи нутқи ифода шудани онро шарҳ диҳед.

Равшани борад зи Рӯшон, насли раҳшонро бубин,
Лолаҳои навраси Хоруғу Рӯшонро бубин.

Гар надидӣ чавҳари рақсону лаъли нағмагон,
Ганҷҳои санъати кӯҳи Бадахшонро бубин.
Бар дил ин лабҳои хандон шодмонӣ медиҳанд.
Пирӣ аз хотир баранд, ин навҷавонро бубин.
Кас надида рӯи ҷонро то кунун бо чашми сар,
Дар руҳи ин баччаҳо, эй дил, биё ҷонро бубин.

Абулқосим Лоҳутӣ

Савол ва супориш

1. **Рӯшон** аз **рӯшон** чӣ фарқ дорад? Онро дар забон чӣ ме-
номанд?

2 Чаро баччаҳо бо ду «ч» омадааст? Имлои онро шарҳ дода,
шакли дурусташро дар ёд бигиред.

3. **Шодию фаҳру умеди Тоҷикистонро** имрӯзҳо дар чӣ ди-
дан мумкин аст?

5. Матнро бодикқат хонед ва аниқ созед, ки чӣ чиз матнро
хушоҳанг сохтааст.

Машинаи сабукрав аз кишлоқи Сучина гузашт. Ду та-
рафи роҳро кӯҳҳои баланд печонда гирифтаанд. Дар тара-
фи дасти чапи мо дарёи Зарафшон дар ғурриш аст. Дар он
тарафи дарё – дар тарафи дасти рости он роҳи Заҳматобод
монанди як мори сафеди печдарпеч менамояд. Бо вучуди
12 ноябр будан ҳаво гарм аст. Аз бодҳои гирдбоданге-
зи дарёбод ва кӯҳистон асаре нест. Офтоб метобад. Ҳаво
монанди моҳути осмониранг соф ва беғубор аст.

Ин ҷо ободон аст. Доманаи кӯҳ ва канори дарё
заминҳои ҳамвор буда, ҳама ҷоро кишти шолӣ фаро ги-
рифтааст.

Дехқонон шолӣ мекӯбанд, чош менамоянд ва шолӣ
мекашонанд. Ғарамҳои шолӣ ва хирманҳои ноқӯфтаи он
ба назар монанди қаторҳои кӯҳҳои маллатоб менамоянд.
Чошҳои шолидона монанди хомаҳои регии сурхи дурушт
хаймавор сар ба ҳаво кашиданд .

Садриддин Айни

6. Ҷумлаҳоро нависед ва муайянкунандаҳои онҳоро ёфта, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтанишонро шарҳ диҳед.

1. Абрҳои тира ба рӯи моҳи мунир ва ситораҳо пардаи сиёҳ кашиданд. (А.И.) 2. Устои хунёгарон дар бораи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозҳои онҳо фикр мекард. (А.И.) 3. Чунин булбулон танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо пайдо мешаванд. (А.И.) 4. Шаби чаҳордахум Саид баҳузур ҳобид. (У.К.) 5. Анвар тараддуди рафтан кард. (М.Б.) 6. Ғоибамак як чойник оби нӯшиданӣ овард. (С.У.)

Муайянкунандаи изофӣ ва беизофа

1. Порчаҳоро ифоданок ва бодикқат хонед ва муайянкунандаҳоро бо муайяншавандаҳояш нависед ва шарҳ диҳед.

Рӯи хушу овози хуш доранд ҳар як лаззате,
Бингар, ки лаззат чун бувад маҳбуби хушовозро.

Саъдии Шерозӣ

Гули бехор муяссар нашавад дар бӯстон,
Гули бехори ҷаҳон мардуми некӯсияранд.
Саъдиё, марди накӯном намирад ҳаргиз,
Мурда он аст, ки номаш ба накӯӣ набаранд.

Саъдии Шерозӣ

Адл дар дунё накӯномат кунад,
Дар қиёмат неқфарҷомат кунад.
Андар ин олам мукаррам созадат,
Чун ба он олам равӣ, бинвозадат.

Наирӣ

Муайянкунандаи изофӣ ду хел мешавад: сифатӣ ва соҳибӣ. Муайянкунандаи сифатӣ бо ҳиссаҳои нутқи зерин ифода меёбад:

а) бо сифати аслий: Пардаи **сиёҳ** атрофро фаро гирифт. (А.А.) Ҷавони **сабзинаи қоматбаланд** дар як сӯ менишаст. (А.А.)

б) бо сифати нисбӣ: Вақти киштҳои **баҳорӣ** мегузашт. (С.А.) Сели **имсола** сахт будааст. (У.К.)

в) бо сифати феълӣ: Ҳофизи **хаста ва роҳкӯфта** ин масофаро тай кард. (А.А.) Баргҳои **хазоншуда** аз боди чонкоҳ фуру рехтанд. (А.А.)

г) бо шумораи таркибӣ: Падарам барои равғандон бо лампаи **чилум** кардан хумҷаи сафолине харида будааст. (С.А.) Рӯзи **дуюму сеюм** бачагон ба шароит одат карданд.

Муайянкунандаи соҳибӣ бо чунин ҳиссаҳои нутқ ифода мегардад:

а) бо исм: Шӯҳрати **Ҳофиз** оламгир шуд. (А.А.)

б) бо ҷонишин: Гуфтугӯи **онҳо** хеле давом кард. (Ҳ.К.)

Муайянкунандаи изофӣ ҳамеша бо муайяншаванда бо бандаки изофӣ алоқаманд мешавад.

2. Байтхоро хонед ва маънидод кунед. Муайянкунандаҳои изофиро аниқ сохта шарҳ диҳед, ки сифатианд ё соҳибӣ ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

Печид чу мори захмхӯрда,

Афтод чу мори ниммурда.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Чу хоҳӣ, ки номат бувад ҷовидон,

Макун номи неки бузургон ниҳон.

Саъдии Шерозӣ

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,

Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.

Абулқосими Фирдавӣ

Кори беилм бору бар надихад,

Тухми бемағз бас самар надихад.

Саной

Ҷавонони донандаи боҳунар

Нагиранд беозмоиш ҳунар.

Абулқосими Фирдавӣ

Луғат

Қорун – номи як пулдор (сарватманд)-и хасис, ки ба ғазаби Худо гирифтор шуда, бо тамоми боигариаш ба зери замин фуру рафтааст

Ганчи Қорун – сарвати Қорун ном шахс

3. Матнро бодикқат хонда, муайянкунандаҳои сифати ва нисбиرو аниқ созед ва дар сутунҳои ҷудогона нависед.

Усто борҳо оби дарёи Қаратоғро ёд оварда, ба мо хасрат мекард, ки чӣ сон оби мусаффои ин дарёи пуртуғён ширину гуворо ва ҳаловатбахши ҷон аст. Чои кабудӣ хуштаъми чойхонаи Қаратоғ ва сӯхбати дӯстонашро ҳамеша пеши назар оварда, дилаш гум мезад. Вақте ки аз Қаратоғ, ҳаёти пурҷӯшу хурӯши сокинони он, ташвишу тараддудҳои косибон ва рӯзгори пурғалаёни хеш нақл мекард, дар чехраи ӯ як аломати яъсу ғамгинӣ хувайдо мегардид. Он ҳангом вай марди фирориро мемонд, ки аз дасти золиме ноилоҷ ҷалои ватан кардааст.

Нақли устуро шунида, дилам ба ӯ месӯхт, меҳру эҳтиромам ба вай боз ҳам меафзуд. Мекӯшидам, ки бо ҳар роҳ ҳамроҳи ҷӯраҳоям ба вай кӯмак расонда, меҳнаташро сабук гардонам, то ки усто ва фарзандонаш ғарибиро надонанду худро ҳамчун сокини аслии деҳаамон эҳсос намоянд. Мардуми деҳа низ дар навбати худ набояд чунин устои гулдастро аз даст диҳад. Охир, ӯ аллакай фаҳри деҳаи мо гардида буд. Ҳунарманд набояд хор шавад. Мардум бе ҳунарманду косиб зиста наметавонад. Ҳатто:

Шоҳ бо он ки тахт дораду тоҷ,

Ба зари косибон бувад мӯхтоҷ.

Собир Зикирзода

Савол ва супориш

1. Моҳияти матн дар кадом ҷумла баён шудааст? Онро ёбед ва шарҳ диҳед.

2. Магар косибон-ҳунармандон фаҳри деҳанд? Чаро?

3. Дар бораи ҳунарманди зодгоҳатон нақли мухтасар нависед ва сифатҳои ӯро бо истифода аз муайянкунандаҳои баён созед.

4. Муайянкунанда дар ин гуна матнҳо чӣ нақш дорад?

4. Шеърро хонед, муайянкунандаҳоро ёфта, бо муайяншавандааш нависед.

Баҳор омад, гули хандон баромад,
Раёҳин бо қади ларзон баромад.
Зи Машрик то ба Мағриб баъди борон,
Камони Рустами Дастон баромад.
Табиат тоза шуд чун рӯи ёрон,
Чу ҳавре дуди дили кайҳон баромад.
Насим аз боғу саҳро мужда овард,
Ки базми булбули хушхон баромад.
Дилам аз сина бар тарфи чаманҳо,
Шитобону ғазалгӯён баромад.
Зи пеши роҳ дид он марди деҳон,
Миённо бастаю майдон баромад.
Ки аз гуфтору рафтору зи кирдораш,
Ту гӯй, дар заминҳо нон баромад.
Барои зиндаҳо омад баҳорон,
Баҳор андар баҳористон биёмад.

Ашӯр Сафар

Луғат

Камони Рустами Дастон – рангинкамон, тиру камон тарфи чаман – гӯшаву канори чаман, чамангоҳ

Савол ва супориш

1. Ба шеър чӣ номро мувофиқ медонед?
2. Муайянкунандаҳои дигарро медонед, ки ба воситаи онҳо баҳорро боз ҳам пурратар тасвир кардан мумкин бошад. Номбар кунед.
3. Дар мавзӯи «Баҳор» иншое нависед, ки як лаҳзаи онро фаро гирад.

Муайянкунандаи беизофа предметро шарҳу эзоҳ дода, ба воситаи ҷонишинҳо, шумора ва сифат ифода меёбад:

а) бо ҷонишин: **Ин хона** зи хишти кӯҳна андохтаам. (С.А.) Бале, падарам аз **ким-кадом** идора шаҳодатнома оварданд. (С.У.)

б) бо шумора: **Се бародарон** хавлиашонро таъмири аъло карданд. (С.А.) Доим **дусад- сесад** кас аз дастархони вай ошу нон мехӯрданд. (С.А.)

в) бо сифат: Ба **калонтарин** хонақоҳи Бухоро рафтаам. (С.А.)

5. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери муайянкунандаҳои беизофа хат кашед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтаанд.

1. Моҳак ин хабарро ором шунид. 2. Ҳама атрофу акноф ин дам гӯшу хуш шуда буд. 3. Аввалин кас бобои Мардон буд. 4. Саг ду-се ғурроси бемаънӣ карду хомӯш шуд. 5. Ёздаҳ моҳ пас модииён куррае ба дунё овард, ки мардум бо диданаш ангушти ҳайрат мегазиданд. 6. Мегуфтанд, ки соҳиби чунин асп хушбахттарин одами дунё бояд бошад. (Баҳманёр)

6. Ҳикояро бодикқат хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас муайянкунандаҳои онро ёбед ва фарқи муайянкунандаи изофӣ ва беизофаро шарҳ диҳед.

Олими нопарҳезгор кӯри машъалдор аст.

Бефоида ҳар кӣ умр дарбохт,

Чизе нахариду зар бияндохт.

Мулк аз хирадмандон ҷамол гирад ва дин аз парҳезгорон қамол ёбад. Подшоҳон ба сӯҳбати хирадмандон аз он мӯхтоҷтаранд, ки хирадмандон ба қурбати подшоҳон.

Пандам агар бишнавӣ, эй подшоҳ,

Дар ҳама олам беҳ аз ин панд нест.

Ҷуз ба хирадманд мафармо амал,

Гарчи амал кори хирадманд нест.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

нопарҳезгор – носолех, пок набудан, порсою тақводор набудан

ҷамол гирифтган – хушрӯю зебо шудан

қамол ёфтган – пурра гардидан, комил шудан, нашъунамо ёфтган

қурбат – наздикӣ, маҳрамӣ, самимият

Савол ва супориш

1. Ҳикоят аз кадом ҷиҳат писанд омад?
 2. Забони он аз забони имрӯза фарқ дорад ё на?
 3. Ба андешаҳои сарсатри дуҷумла розиед? Чаро?
 4. Ҷумлаи якумро шарҳ диҳед.
 5. Хабарӣ ҷумлаҳои муайян кунед ва аз ҷиҳати таркиб шарҳ диҳед.
7. Матнро хонед ва аз рӯи он нақле нависед ва муносибати худро нисбат ба табиат баён кунед.

Модарам хабар овард, ки дар боғ гули қоқу шукуфтааст. Ман тоқат карда натавонистаму он сӯ давидам. Ваҳ, ҷӣ хел зебо! Салом гулаки қоқу!

Дар миёни ҷонҷӯзор як дона гули қоқу шукуфта буд. Ба назди он дуҷумла нишастам, хостам канда гирам, оварда сари мизи дарстайёркуниам гузорам. Аммо дастам дар ҳаво монд. Панди падарам ба ёдам омаду даст ба ақиб қашидам...

– Онҳоро нақад, духтарам, – гуфт падарам. – Бигузур, ки гулҳои қоқу ба мо ҳамеша муждаи баҳорро орад. Ту ҳамеша табиатро дӯст дор, онро озор надех. Агар ягон ҷои ту лат хӯрад, ҷонат дард мекунад? Албатта, дард мекунад.

Табиат ҳам ҷон дорад, танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад.

Ман ба хона омадам. Гули қоқу дар ҷонҷӯзор монд, нашъунамо дошт. Ҷун аз дарс баргаштам, хоҳарчаам маро шодона пешвоз гирифт.

– Ман ба ту гули қоқу овардам. Рафта тамошо кун, ҳаловат бар...

Дилам ба изтироб омад. Тозон хона даромадам.

Дар рӯи қоғазҳои тити парешони рӯи миз гули қоқу меҳобид. Он гуле буд, ки чанде пеш шукуфон буду боғи моро оро меод, акнун бошад, пажмурда... Онро оҳиста рӯи каф гузоштам. Боз суҳанони падарам ба ёдам омаданд.

– Табиат ҳам ҷон дорад. Танҳо забон надорад, беовоз нолиш мекунад.

Дилам ба ҳоли гул сӯхт. Ман гӯё нолиши беовози ўро мешунидам. Ҳис мекардам.

– Дидӣ? – хурсандона ба хона даромад хоҳарчаам ва як ба ман ва як ба гули дар дасти ман буда нигариста, хайрон монд: – Чӣ, аллакай пажмурда шудааст?

– Рост, гули қоқуе, ки ту овардӣ, шукуфон буд,- гуфтаман, – вале танҳо вақти оварданат. Баъд аз он ки ту инро кандӣ, хазон шуд. Агар ту инро ба ҳоли худаш мегузоштӣ, он фардо ва пасфардо ҳам мешукуфт. Аммо ин гули қоқу дигар нахоҳад шукуфт. Ба ин ту сабабгорӣ...

Хоҳарчаам гунаҳкоруна чашм ба замин дӯхт. Ў низ донист ва ҳис кард, ки табиат ҳам ҷон дорад ва озораш аз рӯи мурувват нест. Ман андаке осуда шудам.

аз «Машъал»

Савол ва супориш

1. Табиат ҳам ҷон дорад-ро чӣ тавр мефаҳмед?

2. Дилам ба ҳоли гул сӯхт-ро шарҳ диҳед ва муродиф (вариант)-ҳои онро ном бубаред.

3. Барои ҳифзи табиат чӣ корхоро анҷом медиҳед?

8. Матро хонед ва муайянкунандаҳоро ёбед ва шарҳ диҳед, ки дар баён чӣ нақше доранд.

Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Устоамак, яъне Устохоча дар ҳавлии беруни худ, дар зери айвончае дарсозӣ мекард, дарҳое, ки вай месохт, аз ҷӯби гучум буд. Ў тахтаи ҷӯби гучумро чунон сайқал мезад, ки акси ҳар чиз ба тарзи хира бошад ҳам, аз вай намуда меистод. Дар он тахтаҳои саҳт, ки онҳоро «тахтаҳои оҳанин» номидан мумкин аст, бо қаламҳои пӯлодини гуногуни худ кандакорӣ мекард. Нақшҳои кандакории вай чунон нозук ва хушнамо буданд, ки гӯё нақшошони забардаст бо қалами мӯин дар қоғаз он нақшҳоро кашида бошанд.

Ў одами пешонакушода, хушзабон, хушмуомила ва як дараҷа ширинкор ҳам буд. Асло калонгариро намедонист, аз калону хурд забони хуши худро дареғ намедошт. Худро бо ҳама баробар мегирифт. Ба ман ҳам, ки як баҷаи хурдсол будам, бо назари чиддӣ нигоҳ мекард ва ҳар

чизе, ки дар бораи кораш мепурсидам, ботафсил ҷавоб меод ва кӯшиш мекард, ки нозуқиҳои санъати худро ба ман фаҳмонад. Кораш, ки ба назари ман хеле дилгиркунанда менамуд, ӯро ҳеҷ дилгир намекард, аз сафед шудани рӯз то торикии бегоҳӣ аз болои кори худ намечунбид.

Садриддин Айнӣ

9. Дар бораи шахсе ё қаҳрамони асаре тавсифнома нависед ва аз муайянкунандаҳо бамавқеъ истифода баред.

10. Ҷумлаҳоро хонед ва муайянкунандаҳоро ёбед ва аз ҷиҳати таркиб муайян кунед.

1. Аз байни мардуми бозорӣ садоҳои «Восеъ, Восеъ!» баланд шуд. (С.У.) 2. Деҳқонони мо барои ҳосили оянда боз ҳам баландтар таҳкурсии барпо намуданд. (С.У.) 3. Дар бораи он ҳар хел гапҳо паҳн мешуд. (С.У.) 4. Чашмони хираи Саид об гирифта буд. (У.К.)

Муайянкунанда аз ҷиҳати сохт сода ва таркибӣ мешавад. Масалан, 1. Отифа суханҳои бехтаринро дар бораи муаллим гуфт. 2. Пас аз zilzila дар деҳа хабарҳои воҳиманок паҳн гашт. Дар ин ҷумлаҳо «бехтарин» ва «воҳиманок» муайянкунандаи содаанд, зеро аз як калима таркиб ёфтаанд.

Муайянкунандаҳои таркибӣ ба воситаи таркибҳои ифода меёбанд: Овози **аз ҳама форум** овози худӣ шумост. (У.К.) Дар ин ҷумла таркиби «**аз ҳама форум**» муайянкунандаи таркибист.

Баъзан муайянкунандаҳо тафсил меёбанд. Кӯлмакҳои **оби борони шабона боридагӣ** медурахшиданд ва абрчаҳои борики бухоро сӯи офтоб равона мекарданд. (П.Т.)

21. Баёния

Баёния як навъи муайянкунанда буда, предметро аз ягон ҷиҳат муайян ва таъин мекунад. Махсусияти баёния он аст, ки муайяншавандаро бо номи дигар ифода мекунад. Баёния ба саволи **кадом?** ҷавоб мешавад:

шоир Турсунзода, Нарзии **осиёбон**, Ҳасани **аробакаш**, **амаки** Ҳасан, **амир** Темур, Маннони **пахлавон**.

Баёнияҳо ду хел мешаванд: **изофӣ ва беизофа**. Баёнияи **изофӣ** бо бандаки **изофӣ** алоқаманд мешавад ва он ҳамеша баъд аз баёншаванда меояд: мӯйсафеди **точик**, марди **деҳқон**.

Дар баёнияи **беизофа** тарзи алоқа ҳамроҳӣ буда, воқитааш оҳанги талаффуз мебошад. Он пеш аз баёншаванда: **амир** Абдулаҳад, **рафиқ** муаллим, **ака** Муқим ва пас аз он (Садриддин Айнӣ, Абдуфаттоҳ **Кулолӣ**) **низ меояд**.

1. Ҷумлаҳоро нависед ва баёнияҳоро ёфта, ба зерашон хат кашед.

1. Дӯстам Баҳром аз ҳоли мо хабар гирифт.

2. Ҳамсабақам Оҳистамоҳ маро баъди сию панҷ сол нашинохт.

3. Ҷалили оҳангар белу каландҳоро хушсифат тайёр мекунад.

4. Дар бораи устод Айнӣ бисёр қасон ёддошт навиштаанд. (Ф.М.)

5. Дар он маҷлисҳо аз Аҳмади Калла ҳам гап мешуд. (С.А.)

6. Падарам ба ману бародарам Азизхон аз паҳлавониҳои пештараи худ нақл мекард. (С.У.)

2. Ҷумлаҳоро хонда, баёнияҳоро муайян кунед ва чиро фаҳмондани онҳоро бо имлояшон шарҳ диҳед.

1. Содиқамак аз рӯихат номи маро ёфта, бо қалам ишорате гузошт. (С.У.)

2. Янгаам Каромат бо ёрии шавҳараш, модараш ва мо дар ду дег таом мепухт. (С.У.)

3. Ман ин гапро ба Махмудхочаи савдогар гуфтам. (С.А.)

4. Комиссия дар ҳайати донишмандони бухороӣ будани Аҳмад Махдуми Дониш, Қорӣ Абдулмаҷиди Зӯфунун ва домулло Икромчаро зарур донист.

3. Баёнияҳои зеринро истифода бурда, ҷумлаҳо тартиб диҳед ва имлои баёнияҳоро шарҳ диҳед.

Муаллим, хола, хоҷа, рафиқ. Акашариф, китоб, шоир
Мӯъмин Қаноат, рӯзнома, Шокири муаллим, Салим-
пахлавон, Махдуми Гов, Ҳаити гург...

Таҳлили синтаксисии (наҳвии) ҷумлаи дутаркиба

Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.

2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши ҳиссию муассирӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ.

3. Асосҳои грамматикӣ.

4. Сохтори ҷумла: тафсилӣ, ҳуллас.

5. Аъзоҳои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо ва хабар, сипас аъзоҳои пайрави ҷумла, ки бар шарҳи мубтадо ва хабар меоянд.

Намунаи таҳлил

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон нишаста буд. (С.А.)

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ ва ғайрихитобӣ аст. Асоси грамматикаш Саидалӣ (мубтадо) ва нишаста буд (xabар). Саидалӣ мубтадо буда, бо исми хос ифода шудааст.

Нишаста буд хабар, хабари феълии таркибӣ, ба воситаи феъли нишаста ва ёридиҳандаи буд ифода ёфтааст. Бо як гурӯҳ одамонаш – пурқунандаи бавосита, дар сари ҳавз – ҳоли макон, калон – муайянқунанда мебошад.

Таҳлили хаттӣ

М. пур. ҳоли макон муайян.

Саидалӣ бо як гурӯҳ одамонаш дар сари ҳавзи калон
xabар
нишаста буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШҲОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Фарқи ҷумла аз ибора дар чист?
2. Аз рӯи иштироки асосҳои грамматикӣ ҷумла ба чанд гурӯҳ ҷудо мешавад?
3. Ҷумлаи хуллас аз чанд асоси грамматикӣ таркиб меёбад?
4. Ҷумлаи тафсилӣ аз хуллас чӣ фарқ дорад?
5. Чиро мубтадо мегӯем?
6. Хабар чист?
7. Мубтадо аз ҷиҳати сохт чанд хел мешавад?
8. Хабарҳои феълӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбанд?
9. Хабарҳои номӣ ба воситаи кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
10. Хабарҳои номӣ аз феълӣ чӣ фарқ доранд? Бо мисолҳо фаҳмонед.
11. Кай дар байни мубтадо ва хабар тире гузошта мешавад?
12. Дар кадом ҳолатҳо байни мубтадо ва хабар тире гузошта намешавад?
13. Бо мубтадо мувофиқат кардани хабарро чӣ тавр мефаҳмед?
14. Фарқи байни сараъзо ва аъзоҳои пайрав дар чист?
15. Аъзоҳои пайрави ҷумла кадомҳоянд? Оид ба онҳо маълумот диҳед.
16. Пуркунанда чист ва бар чанд навъ ҷудо мешавад.
17. Пуркунандаи бевосита чист?
18. Кадом навъи исм агар пуркунандаи бевосита шавад, хатман пасоянди – ро мегирад?
19. Дар кадом ҳолат пуркунандаи бавосита бо пасоянди-ро меояд.
20. Пуркунандаи бавосита аз бевосита чӣ фарқ дорад?
21. Муайянкунанда кадом вазифаро иҷро мекунад ва бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода меёбад? Мисолҳо оред.
22. Муайянкунандаи изофӣ аз беизофа чӣ фарқ дорад?
23. Баёния аз муайянкунанда чӣ фарқ дорад? Бо мисолҳо маънидод кунед.
24. Имлои баёнияҳоро шарҳ диҳед.
25. Ҳол бар чанд навъ аст? Ҳар кадомро ном бубаред ва мисолҳо оред.

26. Дар ҷумлаҳои сода кадом аломатҳои китобат истифода мешаванд?

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБА

22. Навъҳои ҷумлаи содаи яктаркиба

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда, мубтадо ва хабари ҷумлаҳои сутуни якумро муайян кунед. Дар ҷумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзоҳо ҳастанд?

1. Ман китоб хондам. 2. Шумо пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед? 3. Салом китобро оварду барои намоиш ба раф гузошт. 4. Рақси Шарофат ҳамаро мутаассир кард. 5. Борон бошиддат меборид.	1. Китоб хондам. 2. Пас аз хатми мактаби миёна ба Донишгоҳ дохил мешавед? 3. Китобро мехонанд, барои намоиш намегузоранд. 4. Ҳамаро мутаассир кард. 5. Шаб. Шамоли нофорам. Боронгарӣ.
---	--

Савол ва супориш

1. Кадом калимаҳо мубтадои ду ҷумлаи аввали сутуни дуюм мебошанд? Аз чӣ донистед?

1. Ҷумлаҳои сеюм аз ҷиҳати маъно аз якдигар чӣ фарқ доранд?

2. Ба ҷумлаи чоруми сутуни дуюм мубтадоҳои гуногун илова карда хонед. Мубтадояш муайян будааст?

3. Маънои ҷумлаҳои охирини сутуни дуюмро шарҳ диҳед.

4. Аз ҷумлаҳои охирини ҳар ду сутун кадомаш хуллас ва кадомаш тафсилӣ?

Ҷумлаҳои сода вобаста ба асоси грамматикӣ худ дутаркиба ва яктаркиба мешаванд.

Ҷумлаҳои содаи дутаркиба бояд дорои ҳар ду сараъзо – мубтадо ва хабар бошанд, чунки онҳо барои фаҳмидани мазмуни ҷумла ниҳоят заруранд.

Чумлаи содаи яктаркиба фақат дорои як сараъзо буда, ба дигарӣ ниёз надорад, зеро бе он ҳам маънои чумла фаҳмида мешавад.

Чумлаҳои содаи яктаркиба ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

а) чумлаҳои яктаркибаи сараъзохояш хабар: Шумораи охири «Анбоз»-ро хонед. Ҷўҷаро дар тирамоҳ мешуморанд. Ба китобхона бояд рафт.

б) чумлаҳои яктаркибаи сараъзохояш мубтадо: Субҳ. Хоҷагии «Навобод». Хонаҳои навбунёди зебо. Пайраҳои мумфарш. Насими форам. Бӯи атрулҳо.

Чумлаҳои муайяншаҳс, номуайяншаҳс, умумишаҳс ва бешаҳс ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи сараъзояш хабар ва чумлаи унвонӣ ба гурӯҳи чумлаҳои яктаркибаи сараъзояш мубтадо дохил мешаванд.

2. Чумлаҳоро хонед ва гуед, ки асоси онҳо кадом сараъзо аст, мубтадо ва ё хабар.

1. Фикрамро ба вай гуфтам.

2. Хайр, духтари дӯстдоштаи шумо: Муҳаррама. Москва. 17 феввали соли 1940. (Ҳ.К.)

3. Ба гирдогирди гулзор райҳон шинонда буданд. (С.У.)

4. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд. (Зарб.)

5. Офтобро бо доман пӯшонида намешавад. (Зарб.)

6. Аввалҳои зимистон. Декабр. Ҳаво на хуноки хунок, на гарми гарм. (Ҳ.К.)

3. Нақшаро хонед ва шарҳ диҳед.

4. Матнро хонед ва баъд чумлаҳои содаи онро аз рӯи ишти-роки сараъзоҳо муайян карда, дар сутуни якум чумлаҳои дутаркиба ва дар дуюм яктаркибаро нависед.

Шаб. Ҷӯи Мулиён. Моҳи тобон дар зери дарахтони қади роҳ ва рӯи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. Кӯшкҳо дар маҳтобшаб монанди нукраи хом ҷилои сард медиҳанд.

Рӯдакӣ савора омада, дар сояи девори баланде қарор гирифт. Ин сӯ- он сӯ нигоҳ кард, гӯш андохт. Ҷилави аспро бо шоҳи дарахт партофт ва дар болои зин рост шуда, ба даруни чорбоғ назар кард. Бо як ҷаҳидан худро аз болои девор ба даруни чорбоғ партофт. Дар чорбоғ оромӣ ва сукут ҳукмфармо буд.

Сотим Улугзода

5. Порчаҳоро хонед ва чумлаҳои содаи яктаркибаро муайян кунед.

Шаби торику сард. Оғӯши кӯҳсор.
Табиат ҷим. Ҳама дар ҳоби ором.
Фақат сарҳадчию дарёст бедор.
Якумин-дам, дуҷум-бесаранҷом.

Шаби гармои тобистон. Сарҳад.
Ниҳоят гарму дим мағзи қамишзор.
Ҷаҳон аз ҳоби ширин аст сармаст,
Фақат сарҳадчию Қазбек бедор.

Абдусалом Деҳотӣ

Ҷумлаи муайяншаҳс

1. Ҷумлаҳоро хонда, муайян созед, ки кадоме дутаркибаю кадоме яктаркиба.

1. Баҳор. Нури офтоб заминро метасфонад (В.Асрорӣ).
2. Фасли тирамоҳ. Табиат ба либоси тиллоранг печида буд. (Ф.Н.)

3. Аз пагоҳ то бегоҳ туро кофтам. Кучо мегардӣ?
Пагоҳ ба саёҳат мебароем.

Чумлаи яктаркибае, ки ичрокунандаи амал – мубтадо аз хабари он муайян мегардад, муайяншахс ном дорад. Хабарии ин чумлаҳо дар шахсҳои якум ва дуоми ифода гардида, онҳоро аз бандакҳои феълӣ муайян кардан мумкин аст: Аз лаби бом ба деҳа нигаристам. Аз девори пахлуи чапи дарвоза чунин навиштаро хондам: «Дар ин хона Шоири Халқии Доғистон Расул Ғамзатов ба дунё омадааст».

Аз хабари ҳар ду чумла – **нигаристам** ва **хондам** муайян мегардад, ки ичрокунандаи амал шахси якуми танҳо «ман» мебошад.

2. Як мусоҳибае тартиб диҳед, ки дар он чумлаҳои содаи муайяншахс мавриди истифода қарор бигиранд.

Намуна: – Манучеҳр, ту имрӯз чӣ кор кардӣ? – Ман пагоҳӣ аз хоб хестам. Дасту рӯямро шӯстам. Баъд аз ноништа ба модарам дар корҳои хона ёри расонидам. Дар вақти холӣ ба лолачинӣ рафтам.

3. Матнро хонед ва чумлаҳои содаи яктаркибаи муайяншахсро ёфта шарҳ диҳед.

Хурд будӣ, навозишат карданд. Хандидӣ. Завқидӣ. Қоҳ-қоҳ задӣ. Кӯдакона ноз кардӣ. Модар модарона бӯсид. Падар падарона саратро сила кард. Чашмонат лаҳча барин медурахшиданд. Рухсорат себи сурх барин метобид.

Ҳаёт васиқаи балоғатро ба дастат дод. Замини куҳансол оғӯши худро ба ту боз намуд. Ситораҳо хандиданд. Офтоб пеш-пешӣ ту ракс кард. Замон аз ҷавлонгоҳи худ ҷой, давра шамшери бурро дод. Аср талаби қонуниашро пешниҳод намуд. Ҳақ дошт.

Давидӣ. Чаҳидӣ. Наъра задӣ.

Ин баҳори умрат, навбаҳори соли дурахшонат буд.

Ҳаким Карим

4. Ба намуна нигоҳ карда чор шиор нависед.

Намуна: Бачаҳо, таърихи кишвари худро омӯzed!

5. Матро хонед ва таассуроти худро мухтасар баён кунед. Чумлаҳои яктаркибаи муайяншахсро ҷудо карда нависед ва шарҳ диҳед.

Сафари водии Зарафшон аз шаҳри Самарқанд ва зиёрати хонаи устод Айнӣ ибтидо гирифт. Аз пойтахт то ба Самарқанд бо кӯмаки тайёра расидем. Самарқандиҳо бо гулу нону намак пешвоз гирифтанд.

Аз фурудгоҳ ба Регистон ва аз он ҷо ба хонаи устод Айнӣ омадем. Ба остонаи ин манзили муборак ва барои ҳар як фарди тоҷик азиз ва муқаддас бо як эҳтиром ва эҳсосоти қалбӣ ба мисли он ки ба зиёрати худи устод ме-рафта бошем, қадам биниҳодем. Ба назар чунин мерасид, ки дару девори ин хона ба гӯши ҳар яки мо мехонад:

Қадам бебоктар неҳ бар ҳарими чони муштоқон,
Ту соҳибхонаӣ, охир, чаро дуздона меоӣ.

Устод Мирзо Турсунзода ҳикоя карданд, ки чанд бор дар ин хона меҳмон буданд ва сари сӯҳбат шабонро рӯз кардаанд.

– Ин хона як ҳисса таърихи кишвар аст, шеърҳои ҳикоя ва қиссаҳои романҳои устод асосан дар ҳамин ҷо эҷод шудаанд: «Намунаи адабиёти тоҷик» дар ҳамин ҷо таҳрир хӯрдааст; таҳрири достони «Оби ҳаёт» низ дар ҳамин ҷо ба субот расида. Бисёр мардони бузурги тамаддуни ҷаҳон ин ҷо ба зиёрати устод омадаанд. Ҳар ... ва ҳар бутта гули ин манзил шоҳиди зиндаи рӯзгори ноҳамвори устод Айнӣ аст.

Мо, ҷавонҳо, ки аз паси устод қадам мезадем ва гӯшу хуш ба ҳикояташон доштем, аксаран, бори аввал вориди ин манзили муборак мешудем ва дар изтироб будем. Ба назар чунин мерасад, ки устои бузург аз хонае ба истиқболамон бадар меояд.

Убайду Раҷаб

5. Порчаро ифоданок хонед ва гуед, ки хабарҳои мисраъҳои дуюм ба шахси чандум даҳолат мекунад. Аз чӣ пай бурдед?

Офтобо, бори дигар хонаро пурнур кун,
Дӯстонро шод гардон, душманонро кӯр кун.
Аз паси кӯҳе барову сангхоро лаъл соз,

Бори дигар ғураҳоро пухтаву ангур кун.
 Даштрову киштро пурхуллаву пурнур кун.
 Офтобо, бори дигар сӯи мағриб боз рав,
 Ҷумлаи сайёро бар хусни худ мағрур кун.
 Эй рафиқи бедилону эй аниси хастагон,
 Бедилонро чора созу марҳами ранчур кун.

Ҷалолиддини Румӣ

Ҷумлаи номуайяншахс

1. Ҷумлаҳоро хонед ва аз ҷиҳати таркибу мазмун муқоиса карда шарҳ диҳед.

1. Муаллим дар мактаб имрӯз бо мо сӯхбат гузаронд.	1. Имрӯз дар мактаб бо мо сӯхбат гузарониданд.
2. Деҳқонон ба кишту кор тайёри дида истодаанд.	2. Дар деҳот ба кишту кор тайёри дида истодаанд.
3. Аз деҳот ёрдамчиён ме-омадаанд.	3. Аз деҳот барои ёри ме-омадаанд.

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои яктаркиба ва дутаркиба дар кадом сутунҳо ҷой додашудаанд?

2. Ба иҷрокунандаи амал (мубтадо) ва ба иҷрои амал дар кадом ҷумлаҳо диққат дода шудааст.

Ҷумлаи яктаркибае, ки дар он иҷрокунандаи амал муайян нест, номуайяншахс ном дорад. Хабарии ин ҷумлаҳо танҳо бо шумораи ҷамъ (шахси сеюм) ифода меёбад.

Дар ҷумлаҳои номуайяншахс на иҷрокунандаи амал, балки ҳуди амал муҳим аст. Мубтадои чунин ҷумлаҳо фақат тасаввур карда мешавад:

1. Шуморо ба идора даъват мекунанд.
2. Дар боғи мактаб боз дарахт шинонидаанд.
3. Кӯчаҳои шаҳро бо шиору овезаҳо оро додаанд.

2. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки диққати асоси дар ин чумлаҳо ба чӣ нигаронида шудааст.

1. Одамро «аз гул нозуку аз санг сахттар» гуфтаанд. (Ю.А.)

2. Матлабро ба Рисолат – модари Зебӣ фаҳмонидаанд. (С.У.)

3. Мебоист шаб дар Тути буни Ҳайдар чамъ мешуданд. (С.У.)

4. Занҳоро ба рақс таклиф карданд. (М.Х.)

5. Ҳамон сол ба хоҳиши худаш Нодираро ба Институти кишоварзӣ гузарониданд.

6. Фақат саду панҷоҳ грамм нони сиёҳу ҳамин қадар нони сафед меоданд. (Ф.М.)

3. Чумлаҳоро аз руи намунаи зерин ба чумлаи яктаркибаи номуайяншаҳс баргардонед.

Намуна: Боғбонон ба ниҳолҳо об дода истодаанд – Ба ниҳолҳои боғ об дода истодаанд.

1. Дехқонон пахтачиниро сар карданд.

2. Кормандони техникӣ таъмирро ба охир расониданд.

3. Коргарони корхона дастгоҳи нав истехсол мекунаанд.

4. Муаллимон иншоҳои талабагонро санҷида баҳо гузоштанд.

5. Ноширон ба намоишгоҳ мераванд.

6. Телевизион баромади дастаи ҳаваскорони ноҳияи моро намоиш дод.

4. Порчаҳоро хонед, чумлаҳои муайяншаҳс ва номуайяншаҳсро аниқ созед ва шарҳ диҳед.

Мо имрӯз хуштутбозӣ кардем. Аз рафиқонамон як нафарашро доранда таъин кардем. Мо аз вай мегурехтем. Вай аз паси мо медавид. Ҳар касе ки ба даст афтад, вай доранда мешуд. Дорандаи аввал бо ҳамроҳии дигарон боз медавид. Бозӣ ҳамин хел давом мекард.

Қисми асосии тири ин камонро аз чӯби дук ё заранг ва ё аз чӯби хаданг месохтанд ва дар нӯги ин чӯб ба дарозии

чор ангушт пӯлоди сартезро мегузарониданд. Дар дунболи он чӯб се дона шохпари уқоб мешинониданд.

Садриддини Айнӣ

5. Чумлаҳоро нависед ва гӯед, ки хабари онҳо дар кадом сиға ва замон ифода шудаанд.

1. Дар он чо суратҳои сарҳадчиёни қахрамонро овехта мондаанд. (С.У.)

2. Чор сол пеш маро ба иди Якуми Май ба Маскав бурданд. (Р.Ҷ.)

3. Дар он замон ин шаҳрро Бухорои Шариф меномиданд. (Ҷ.И.)

4. Пӯлодро ҳамчун одами забондон дар завод ба тарҷумонӣ таъин карда буданд. (Р.Ҷ.)

5. Меҳмонони аз Вахш омадаро дар рӯи палос нишонданд. (С.У.)

6. Кори ин устои хунармандро бо хурсандӣ қабул карда мегирифтанд. (Р.Ҷ.)

6. Ҳикояро хонед ва шарҳ диҳед, ки лутфи ҳикояро чӣ тавр фаҳмидед.

Султон Маҳмуро дар ҳолати гуруснагӣ бодинчон-бӯраке пеш оварданд. Хушаш омад. Гуфт: «Бодинчон таомест хуш». Надиме дар мадҳи бодинчон фасле пардохт. Чун сер шуд, гуфт: «Бодинчон саҳт (зарарнок) чизест. Надим боз дар мазаррати бодинчон муболиғате тамом кард. Султон гуфт:

– Эй мардак, на ин замон мадҳаш мегуфтӣ? Гуфт:

– Ман надими туам, на бодинчон. Маро чизе бибояд гуфт, ки туро хуш ояд, на бодинчонро.

Убайди Зоконӣ

Савол ва супориш

1. Чаро таоми аз бодинчон пухта ба Султон Маҳмур хуш омад?

2. Надим бар чӣ асос бодинчонро таъриф ва мазаммат кард?

3. Чумлаҳои яктаркибаи муайяншахс ва номуайяншахсро ёфта шарҳ диҳед.

Љумлаи умумишахс

1. Зарбулмасалҳоро хонед. Мазмун ва мавриди истеъ-
молашонро шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба як кас ва ё ба
ҳама тааллуқ доранд.

1. Оҳанро дар гармиаш мекӯбанд.
2. Бародари ман бошӣ, баробари ман бош.
3. Кори имрӯзаро ба фардо мағзored.
4. Ба гетӣ ба ҷуз тухми некӣ макор (Фирдавсӣ).

Љумлаи яктаркибае, ки амали он ба таври умумӣ
ифода ёфтааст, умумишахс ном дорад. Рӯзи нек ба
рӯзи бад мадиҳед. (Зарб.)

Ранҷи худу роҳати ёрон талаб. (Зарб.) Дар ҷумлаи
умумишахс ҳабар бо шакл ва шахсҳои гуногуни феъл
ифода мешавад ва аз рӯи он иҷрокунандаро пайдо кар-
дан душвор аст. Аз ин рӯ, аксарияти ҷумлаҳои умуми-
шахсро зарбулмасалу мақолҳо ташкил мекунанд.

2. Љумлаҳоро нависед ва мавриди истифодаи онҳоро шарҳ
диҳед. Аз ҷӣ донистед, ки онҳо ҷумлаи умумишахсанд.

1. Бо одами тарсонҷак ба шикор нарав. (Зарб.)
2. Одамонро аз худ маранҷон. (Зарб.)
3. Аз паси аспӣ носанҷида нагузар. (Зарб.)
4. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ. (Зарб.)
5. Некӣ куну дар об андоз. (Зарб.)
6. Меҳнат кунӣ, роҳат бинӣ. (Зарб.)

3. Байтҳоро хонед ва маънидод кунед. Гӯед, ки онҳо ба ка-
дом шахс нигаронида шудаанд. Аз ҷӣ фаҳмидед?

Дар ҷавонӣ дор пиронро азиз,
То азизӣ дигарон бошӣ ту низ.
Сар макун дар пеши дунёдор паст
В-ар кунӣ, бешак, равад динат зи даст.

Фаридаддуни Аттор

Нигар, ту ҷӣ корӣ, ҳамон бидравӣ,
Сухан ҳарчи гӯӣ, ҳамон бишнави.

Абулқосими Фирдавсӣ

Хунар омӯз, к-аз хунармандӣ
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.

Низомии Ганҷавӣ

4. Чумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадоме аз онҳо умумишахс ва кадоме бешахсанд.

1. Хондаатро мағӯ, фаҳмидаатро бигӯ.
2. Хонаи дӯстон бирӯбу дари душманон макӯб.
3. Аз гунчишк тарсӣ, арзан макор.
4. Илм агар мебоядат, такрор кун, нон агар мебоядат, шудгор кун.
5. Моро дар он чо нағз пешвоз гирифтанд.
6. Онро тавқи гардани кумрӣ мегӯянд. (Р.Ҷ.)

Чумлаҳои яктаркибаи умумишахс барои ифодаи хулосаи тачрибаи рӯзгор, расму одатҳо ва як қатор қоидаҳои ҳаёти низ истеъмол мешаванд. Дар ин ҳолат онҳо шаклан ба чумлаи муайяншахс ва номуайяншахс монанд шаванд ҳам, дар асл умумишахсанд: 1. Дар мо аз худ калонро шумо мегӯянд. 2. Дар бемористон бо овози баланд гап намезананд.

5. Чумлаҳоро хонда, бо далелҳо собит кунед, ки онҳо умумишахсанд.

1. Дар назди калонсолон бисёр гап намезананд.
2. Ҳақиқатро надониста ҳарчи намегӯянд.
3. Аз ноомади кор рӯҳафтода намешаванд.
4. То ба об надарой, шиновар нашавӣ.
5. Чунон кун зиндагонӣ дар замона,
Ки аз вай зинда монӣ ҷовидона.

Хусрави Деҳлавӣ

6. Машав ҳамроҳи кас ноозмуда,
Тафовут дон зи дида то шунида.

Носири Хусрав

Чумлаи бешахс

1. Чумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед.

1. Ман ба хона бояд равам 2. Вазифаи хонагиرو тайёр менамоем. 3. Мо ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм канда натавонистем.	1. Ба хона бояд рафт. 2. Вазифаи хонагиро бояд тайёр кард. 3. Ҳақиқатан аз сӯзанӣ чашм кандан мумкин набуд.
--	---

Савол ва супориш

1. Мубтадо ва хабари чумлаҳои сутуни якумро нишон диҳед.
2. Дар чумлаҳои сутуни дуюм кадом сараъзоҳо ҳастанд?
3. Ба хабарҳои сутуни дуюм мубтадо ёфтани мумкин аст?

Чумлаи яктаркибае, ки мубтадо надошта, онро аз мазмуни чумла ҳам фаҳмидан мумкин нест, бешахс меноманд.

Чумлаи бешахс аз он сабаб мубтадо надорад, ки вазифааш фақат таъкид кардани зарурияти имконпазирии иҷрои амал мебошад: **Аз гузашта бояд ибрат гирифт. Машварати хубро бояд қабул кард. Оғтибро бо доман пӯшида намешавад. Барои забондон шудан бештар навиштан лозим.**

Хабари чумлаи бешахс бо ду роҳ ифода мешавад: бо асоси замони гузашта ва калимаи «бояд» (Аз гузашта бояд ибрат гирифт) ва бо масдари калимаҳои «лозим», «даркор» ва ғайра (Барои омӯхтани забон бисёр машқ кардан даркор). Ҳамеша хабари ин чумлаҳо дар шакли таркибӣ меоянд.

2. Чумлаҳоро нависед, хабар ва аъзоҳои пайрави онҳоро ишора кунед.

1. Аз паси корҳои беҳуда набояд гашт
2. Умри азизро ройгон набояд сарф кард.
3. Нақшаи кори фардори имрӯз бояд кашид.

4. Ҳамеша аз пайи кори нек ва манфиати халқ бояд шуд.

5. Суханони гаронбаҳоро набояд аз хотир баровард.

6. Вафодорӣ зи моҳӣ бояд омӯхт. (Х.Д.)

3. Ҷумлаҳои дутаркибаи зеринро ба ҷумлаи бешаҳс гардонидани нависед. Намуна: Ман пагоҳ бояд ба китобхона равам. Пагоҳ ба китобхона бояд рафт.

1. Ман бояд ин китобро хонам.

2. Ту вазифаро дар вақташ бояд иҷро кунӣ.

3. Самад масъаларо бояд ба ҳама фаҳмонад.

4. Мо ин ҳунарро бояд аз худ кунем.

5. Ҳама бояд тарафдори сулҳ бошад.

4. Ҷумлаҳоро хонед ва гуед, ки онҳо кадом навъи ҷумлаи содаи яктаркибаанд. Хабарҳои феълӣро аз рӯи навъ шарҳ диҳед.

1. Ба зудию чолокӣ худро ба канор кашидан даркор буд. (С.У.)

2. Акнун он заминҳоро аз решаи растаниҳои бегона тоза кардан лозим буд. (С.У.)

3. Аз чароғи илму нури маърифат синаро пурнур мебошад намуд. (М.А.)

4. Ҳақиқатро қатъ карда намешавад. (Зарб.)

5. Ҷумлаҳоро хонед ва калимаи «бояд»-ро истифода бурда хабарҳои онҳоро тағйир диҳед. Оё дар маъно тағйироте ворид шуд?

Намуна: Аз душмани пинҳонӣ бояд зиёдтар ҳазар кард.

1. Аз душмани пинҳонӣ зиёдтар ҳазар кардан зарур.

2. Чӣ кардан даркор, чӣ тавр зистан даркор.

3. Ҳозир фикри ҳамаро шундан лозим.

4. Дунёро бо чашми дил دیدан лозим.

5. Ба ин камбудихо зудтар хотима додан даркор.

6. Хонед ва хабархоро ёфта шарҳ диҳед. Чумлаи охирро ба содаи дутаркиба баргардонед.

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,
Як лукма ба ройгон намебояд хӯрд.

Абулқосим Лоҳутӣ

Хоки пояшро набояд пок кард,
Пок аз он бояд ки акнун хок кард.

Мирзо Турсунзода

Воқифи вақти хеш мебояд буд. (Зарб.)

Чумлаи унвонӣ

1. Чумлаҳои ҳар ду сутунро хонед. Чаро чумлаҳои сутуни якум дар сутуни дуюм шакли дигар доранд?

Хомӯшӣ ҳукмфармо буд.	Хомӯшӣ. Ҳама суханони нотикро гӯш мекарданд.
Акнун субҳ медамид.	Субҳи барвақт. Деҳқонон ба сари заминҳои қорам мераванд.

Чумлаи яктаркибае, ки амалро ифода накарда, фақат номи предмет ё ҳодисаеро дар бар мегирад, чумлаи унвонӣ ном дорад.

Чумлаҳои унвонӣ дар шакли калима ва ё ибораи мустақил ифода гардида, ба предмет ишора мекунанд, ки амали минбаъда ба он тааллуқ дорад: а) **Тирамоҳ.** Ҳама ба ҳосилғундорӣ тайёрӣ мебинанд; б) **Шаби торики зимистон.** Имкони пеши поро дидан набуд.

Чумлаҳои унвонӣ бештар дар асарҳои саҳнавӣ ва дигар жанрҳои бадеӣ истифода мешаванд. Бо ёрии онҳо нависандагон ҷой ва замон, манзара ва вазъияти ҳодисаю воқеаро мухтасар баён месозанд.

2. Порчаро хонед ва гӯед, ки чумлаҳои унвонӣ чӣ вазифаро адо кардаанд.

Бозори шаҳри Бухоро. Растваи атторӣ ва дорувор-фурӯшӣ. Фурӯшандаи дорувор дар нимторикии дӯкони-чааш ба рӯи қолинча нишастааст, чашмони хоболуди вай аз зери пилкҳои гардгирифта ба равуои аҳли бозор нигоҳ мекунад. Дар як тарафи дӯкон дастёрҳои вай бо фурӯши доруҳо машғуланд.

Сотим Улуғзода

3. Матнро хонед, ҷумлаи унвониро муайян карда, бо ҷумлаҳои баъдина чӣ муносибат доштаниро шарҳ диҳед.

Субҳи барвақт. Ҳанӯз дар роҳҳо мошин кам, шаҳр оҳиста аз хоб бедор мегашт. Занҳои ширфурӯш аз тарафи саҳро бо чобаҳои пуршир ба шаҳр меомаданд. Нонфурӯше як замбарғалтак нони гармашро ба тарафи чойхона мебурд. Болои нон бо дастархон саҳт пӯшидагӣ бошад ҳам, ҳаври он мебаромад. Бӯи нони гарм ба димоғи Даврон расидагӣ барин шуд. Ба ёдаш расид, ки баъди қаҳтии солҳои ҷанг, соли чилу ҳафт ё чилу ҳашт хоки сурх оварда, танӯри чанд сол боз вайрона ва аз набудани орд бекораро таъмир карда, бори аввал нон пухта буданд. Даврон он нонро мебӯиду аз бӯяш сер намешуд. Ба нон зор буд, аммо кулчаи модар додаро то хеле вақт нахӯрда, бӯй мекашид. Онро зуд хӯрда адо кардан намехост, зеро маълум набуд, ки бори дигар боз кай нон мепазанд...

Баҳром Фирӯз

4. Хонед, ҷумлаҳои унвониро ёбед ва тафсилоти онҳоро нависед.

1. Тирамоҳ. Вақти ҳосилгундорӣ. Деҳқонон пахта чида ҷуворӣ каллак намуда, меваҳои охириро меғундоранд. (Ҷ.И.)

2. Шаби моҳи август. Ҳавои тоза қабати дарахтони сербарг ҳар ҷо-ҳар ҷо намоён гашта, аҷаб як намуди зе-бое медод. (аз «Садои Шарк»)

3. Хомӯшӣ. Бачаҳо пинак мераванд. Шир-шири чарх-ҳои мошин ба гӯш мерасаду бас. Дар рӯ ба рӯ ағбаи Шахристон. Аз ним болои он дар таҳи абру меги торик пинҳон аст. Гоҳ печуб хӯрда, боло мераваду даруни абру меғ аз назар гум мешавад. Боди серуне, ки аз арчазорҳои ду канори роҳ мевазид, рӯи касро лесида, фароғат мебахшид.

Баҳром Фирӯз

5. Ба чумлаҳои унвонии зерин чумлаҳои дутаркиба илова карда хонед, ки мазмунан алоқаманд бошанд.

Намуна: Хонаи кори Алломаи Адҳам... Бар болои сепоя кураи замин, дар девор харитаи осмон, чадвалҳо, устурлоб овехта, дар тоқчаҳо китобҳо болои ҳам чида шудаанд...

1. Майдоне дар шаҳр. Халқ. Донишмандон...
2. Пагоҳонӣ ...
3. Ҳавлии Рӯдакӣ. Дар айвон Рӯдакии нобино. Маҷ...
4. Боғ. Гулзор, фаввора, хавзи мрамор...

6. Ба ҷои нуқтаҳо чумлаҳои унвонии мувофиқ гузошта, порчаҳоро нависед.

1.Майдони начандон калон, вале чун кафи даст хамвор. Дар атроф – иморатҳои бузурги айвонхошон пур аз нақшу нигор. (С.У.)

2.Дар деворҳои хона яроқу аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

3.Як шогирди вай бо тарозуи хурдакаки ғалатисохт доруи хокаеро бармекашад. Шогирди дигараш дар ўғурча чизеро мекӯбад. (С.У.)

4.Моҳи тобон дар зери дарахтони кади роҳ ва рӯи деворҳои баланди чорбоғҳо аз нури худ пора-пора нақшҳои заррин андохтааст. (С.У.)

(Яке аз хонаҳои Қасри султони Шаб. Ҷӯи Мӯлиён. Даруни қаср; Хонаи кори Абӯалӣ ибни Сино).

7. Ҳикояро хонед ва гӯед, ки хулосаи он дар кадом ҷумла баён шудааст. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи матнро муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нӯшервони одил ду мард биёмаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистоданд, яке бо овози баланд гуфт:

«Бад макуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш». Ва яке гуфт: «Некӣ куну некӣ андеш, то нек бинӣ беш». Нӯшервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавоссу надимони он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ буд, сила ва инъом эшонро тафовут аз чӣ афтод?

Гуфт: «Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест».

Муҳаммад Авфӣ

23. Ҷумлаи пурра ва нопурра

1. Порчаро хонед. Гӯед, ки дар кадом ҷумлаҳо сараъзоҳо ва ё аъзоҳои пайрав истифода нашудаанд. Оё набудани онҳо фаҳмидани маъноро душвор сохтааст?

Офитсер чизеро фикр карда истоду боз пурсишашро давом дод:

- Аз кучо?
- Аз Хучанд. Аз уезди Хучанд.
- Қои кор?
- Заводи паровозсозӣ.
- Ба Украина кай омадӣ?
- Яку ним моҳ пеш аз ин.
- Кӣ шуда кор мекардӣ?
- Оҳангар.

Пӯлод Толис

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро пурра фаҳмидед ё не?
2. Чаро ҷумлаҳои сеюм, панҷум, ҳафтум ва нӯҳум бо як калима ё ибора баён шудаанд?
3. Дар матн мусоҳиба ҳаст ва ё муҳокима?

Дар нутқ дар баробари ҷумлаҳои пурра ҷумлаҳои нопурра низ истифода мешаванд.

Ҷумлае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои асосии ҷумла мавҷуданд, ҷумлаи пурра ном дорад.

Ҷумлае, ки дар он яке аз аъзоҳои асосии ҷумла зикр нашудааст, вале онро аз ҷумлаҳои пешин ва ё вазъияти нутқ фаҳмидан мумкин аст, ҷумлаи нопурра ном дорад: **Усмон ба деҳаи Нимич ворид шуданаширо надониста монд. Ибтидо ба хонаи холии бародар рафт.** (Д.Мирзо)

Ҷумлаи нопурра баъзан дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб низ вомехӯранд: **Қорӣ Ишқамба ба роҳ даромад ва ман ҳам аз дунболи ӯ.** (С.А.)

Аз ҷумлаи дуҷумла хабар – даромад ихтисор шудааст, ки бисёр бачост.

Истифодаи бамавриди ҷумлаҳои содаи нопурра боиси хушоҳангу мавзун ва мухтасар гаштани баён мегардад.

2. Порчаро хонда, ҷумлаҳои нопурраро муайян созед. Сипас, шакли пурраи онҳоро нависед ва хонда, бо матни асл муқоиса кунед. Чиро пай бурдед.

Қозӣ хатро аз назар гузаронида:

– Бозор! – гуфт.

– Лаббай.

– Аз мулло Азимшоҳ яксаду сӣ танга қарздор шудӣ?

– Шудам.

– Ҷар вақт хӯчаин талаб кунанд, ин пулро дар қозихона ба ин шахс месупорӣ?

– Хуб.

Садриддин Айни

3. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки кадом аъзоҳо зикр нашудаанд. Оё пурра қардани чунин ҷумлаҳо дар доираи ҳусни баён аст?

1. Падар пеш-пеш мерафт, писараш аз қафо.

2. Қобил газета мехонд, Одил журнал. (П.Т.)

3. Морбозро мор мекушад, дорбозро дор. (Зарб.)

4. Хиштгир хишташро мегираду лойгир лояшро.
(Зарб.)

5. Калтак ба гӯшт расад, сухан ба устухон. (Зарб.)

6. Ҳар сухан ҷоёву ҳар нуқта мақоме дорад. (Зарб.)

4. Ҷумлаҳоро нависед ва гӯед, ки кадом ҷумлаи содаи таркиби онҳо нопурраанд. 4-5 мақоли ба инҳо монандро ба ёд оварда нависед.

1. Дӯст панд медихаду душман фанд. (Зарб.)

2. Дӯст гирёнда гап мезанад, душман хандонда. (Зарб.)

3. Дӯст ба сар нигоҳ мекунад, душман ба по. (Зарб.)

4. Доно ба иморати сухан машғул аст, нодон ба иморати бадан. (Зарб.)

5. Порчаро хонед ва мавқеи асосии истифодаи ҷумлаҳои нопурраро шарҳ диҳед.

– Номат чист? – гуфта пурсид.

– Ёдгор!

– Номи падарат?

– Бозор!

– Кучой мебошӣ?

– Қўлобӣ.

– Чанд сол боз ин ҷо ҳастӣ?

– Аз даҳ сол зиёд шуд.

– Чӣ кор мекардӣ?

– Сарбоз шудам, гурехтам, ба зиндон афтадам, боз гурехтам, боз ба зиндон ва обхона афтадам, оқибат рӯзи инқилоб озод шудам.

– Бисёр хуб, хату савод дорӣ?

– Не.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Ин порча аз кадом асари устод Айни аст?

2. Ду нафар ба ин монанд мусоҳибаеро ташкил кунед ва дар ҷавоб аз ҷумлаҳои пурра истифода намоед. Шундан чӣ гуна буд?

3. Озодӣ ба кадом инқилоб нисбат дода шудааст?

4. Аз рӯи ин порча оид ба тарзи баёни ҷумлаҳои тасдиқию инкорӣ чӣ гуфта метавонед?

5. Ду ҷумлаи охириро бори дигар бихонед ва андешаатонро баён кунед.

6. Дар мавзуи «Ошноӣ», «Рузҳои истироҳат дар таътил» ва «Ташхиси фаъолият» мусоҳиба тартиб диҳед ва аз ҷумлаҳои нопурра истифода баред.

7. Ҳикояро хонед ва муайян кунед, ки ҳикмати он дар чист. Сипас, ҷумлаҳои нопурраи онро ёбед ва шарҳ диҳед.

Нохушовозе бо бонги баланд Қуръон ҳамехонд.
Соҳибдиле бар ӯ бигузашту гуфт:

– Туро мушоҳара чанд аст?

Гуфт:

– Ҳеч.

Гуфт:

– Пас заҳмати худ чандин чаро ҳамедиҳӣ?

– Аз баҳри Худо мехонам.

Гуфт:

– Аз баҳри Худо махон!

Гар ту Қуръон бар ин тамат хонӣ,

Бубарӣ равнақи мусулмонӣ.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

бонг – фарёд: овоз, садо

соҳибдил – покдил, аҳли маърифат

мушоҳара – маош, моҳона, музди кор

тамат – навъ, тариқ, равиш

8. Порчаҳоро бодикқат хонед ва хулосаҳоятонро баён кунед.

Аз Афандӣ пурсиданд:

– Лукмаи ҳалол бо кӣ хӯрам?

– Бо фарзандон.

– Сипас бо кӣ?

– Бо хешу ақрабо, бо ҳамсоя ва душманон.

- Дар кучо панаҳ ёбам?
- Дар сояи дӯст.

* * *

- Чанд хатои чоҳилонро бахшиданд?
- Ҳафтаашро.
- Чанд хатои олимро бахшиданд?
- Ҳеч кадомашро.
- Чаро чунин бошад?
- Чунки чоҳил чоҳил асту олим-олим.
- Ба асри нав чӣ?
- Агар ақли солим ба ҳисси қайсар сарварӣ карда тавонад, хатое содир нашавад.

Чун ҳама ёвари инсон бошад,
Ба ҳама қитъа биҳишт ёфт шавад.

Абдулвайси Азиз

9. Порчаҳоро хонед ва шарҳ диҳед, ки ҳикмати онҳо дар чист? Сипас ҷумлаҳои пурра ва нопурраи онро шарҳ диҳед.

Лукмонро гуфтанд:

- Адаб аз кӣ омӯхтӣ? Гуфт:
- Аз беадабон. Ҳар чӣ аз эшон дар назарам нописанд омад, аз он парҳез кардам.

* * *

Подшоҳе порсоеро гуфт:

- Ҳечат аз мо ёд меояд? Гуфт:
- Бале, вақте ки Худоро фаромӯш мекунам.

Саъдии Шерозӣ

10. Ҷумлаҳои нопурраро ёфта шарҳ диҳед ва онҳоро пурра намоед.

- Имрӯз кӣ омада буд?
- Хаткашон.
- Чӣ овард?
- Мактуб.
- Аз кӣ?
- Аз акаам.

11. Аз рӯи асарҳои хондаатон ва ё филми дидаатон мусоҳибае таҳия кунед. Аз ҷумлаҳои нопурра истифода ба-ред.

12. Матнро хонед ва ҷумлаҳои нопурраро ёбед. Шарҳ диҳед, ки дар ҷумлаи нопурра кадом аъзоҳои дар ҷумлаи пурра буда зикр нашудаанд. Ҷумлаҳои яктаркибаи муайяншахсро низ муайян кунед.

– Хайр, – гуфт Маҳмуд симои чиддӣ гирифта, – кор карда истодаӣ?

– Ҳа, кор карда истодаам.

– Дар кучо?

– Хайр, кори нағз-мӣ? – пурсид Маҳмуд.

– Дуруст, бад не.

– Кӣ шуда кор мекунӣ?

– Ҳозир шогирди чопкунанда. Ба даромаданам қариб як моҳ шуд.

– Чӣ, китоб ҳам чоп мекунетон?

– Ҳоло газета ва ҳар гуна фармонҳо. Китоб чоп намекунем. Одам кам.

– Хайр, табассум намуд Маҳмуд, – маро ҳам ба кор мегиретон.

– Ҳазл мекунӣ?

– Не-е! Аз ростӣ мегӯям.

– Ҳозир коргар чӣ қадар бошад, ҳамон қадар даркор. Биё як бор даромада бин, агар маъкул шавад, даромадан мегирӣ-дия. Кор кори бад не.

– Хайр як модаркалонам катӣ маслиҳат кунам. Аз бекорӣ дилам зиқ шуд, – гуфт Маҳмуд.

Пӯлод Толис

13. Саволу ҷавобро нависед ва ҷумлаи нопурраро ёфта, ба зерашон хат кашед. Гӯед, ки шакли пурраи он чӣ гуна аст.

– Зариф!

– Ҳа, Маҳмуд!

– Ҳар ду дасти якдигарро фишурданд.

– Кай омадӣ? – пурсид Зариф.

– Дина.

- Хайр, Душанбе нағз будааст?
- Дуруст, нағз. Лекин боз шахри худамонро ёд кардам.
- Ҳа, ба ҳар кас шахри таваллудшудааш нағз менамо-
яд.

Пулод Толис

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи содаи яктаркиба

Нақшаи таҳлил

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи яктаркиба мисли таҳлили ҷумлаи содаи дутаркиба сурат мегирад. Танҳо банди 4 такмил меёбад.

4. Сохтори ҷумла: а) дутаркиба ё яктаркиба; навъи ҷумлаи содаи яктаркиба.

Намунаи таҳлил:

Ба хона бояд рафт.

Таҳлили шифоҳӣ

Ин ҷумла ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ. Асоси грамматикаи аш бояд рафт. Ҷумла сода аст, содаи яктаркиба. Сараъзои ҷумла ба воситаи феъл ифода ёфтааст. Ҷумлаи содаи бешахс аст. Ҷумла аъзои пайрав дорад (ба хона – холи макон). Аз ин рӯ, ин ҷумлаи содаи яктаркибаи бешахси тафсилӣ маҳсуб мегардад.

Таҳлили хатгӣ

х.м. хабар

Ба хона бояд рафт.

САВОЛУ СУПОРИШҶОИ ҶАМЪБАСТӢ

1. Ҷумлаи дутаркиба аз яктаркиба чӣ фарқ дорад?
2. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаро номбар кунед.
3. Дар кадом ҷумлаҳои содаи яктаркиба сараъзои ҷумла бо феъл ифода меёбад?
4. Ҷумлае, ки дар он танҳо мубтадо иштирок мекунад, чӣ ном дорад.
5. Ҷумлаҳои содаи яктаркиба аз рӯи иштироки аъзоҳои пайрав чанд хел мешавад?
6. Ҷумлаи номуайяншахс аз ҷумлаи муайяншахс чӣ фарқ дорад?

7. Хабари чумлаи бешахс бо чанд роҳ ифода меёбад?
8. Кадом чумлаи яктаркиба одатан дар аввали тасвири бадеӣ барои нишон додани макон ва замони ҳодиса истифода мешавад?

24. Чумлаҳои ҷидаъзо

1. Чумлаҳоро хонед ва гӯед, ки кадом хусусияти онҳоро пай бурдед.

1. Як гурӯҳ созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги раксро менавозанд. (С.У.)

2. Дар зери девори қалъаи Бухоро пирамарди косиби пойлуч аз пеши нардбонҳо, аробаҳо, лошаҳои аспон, аз назди сарбозони гурӯҳ-гурӯҳ нишаста мегузарад. (С.У.)

3. Мо метавонем ба ту обу замин, ғулому каниз, рамаю галаҳо бахшем. (С.У.)

4. Дар баъзе тоқчаҳо зарфҳои хурду калони гуногуншакл ва даста-даста гиёҳи хушкро мебинем. (С.А.)

5. Ҳаёху, шавку чӯш, нидоҳои «офарин»-у «шод бош»-и аҳли чодар ханӯз хомӯш нашуда буданд. (С.А.)

6. Дар миёни ўрдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеди сипаҳсолор... назаррабост. (С.У.)

7. Аз ин ҷо овози суруду нағма, созу наво ба гӯш мерасад.

8. Пурсупос ва сӯхбати дӯстона сар шуд. (С.У.)

9. Чӯпонону дарахтбурон, гиёҳчинону сайёҳон хабар меоварданд. (Баҳманёр)

10. Ба диданаш меомаданду ангушти хайрат мегазиданд ва мегуфтанд. (Баҳманёр)

Савол ва супориш

1. Чумлаи якум чанд пуркунанда дорад? Онҳо ба кадом савол ҷавоб мешаванд ва чӣ гуна алоқаманд шудаанд?

2. Боз дар кадом чумлаҳо пуркунанда ҷида шудааст ва кадом навъ аст?

3. Дар чумлаи дуҷум кадом аъзои чумла ҷида шудааст? Ба кадом роҳ алоқаманд шудаанд?

4. Дар чумлаи панҷум кадом аъзои чумла ҷида шудааст? Дар байни аъзоҳои ҷида кадом аломат омадааст?

5. Ҳамаи чумлаҳоро як-як баррасӣ кунед.

Чумлае, ки яке аз аъзоҳо ва ё чанд аъзои он чида шудааст, чидааъзо ном дорад.

Аъзоҳои чида асосан ба як савол ҷавоб шуда, як вазифаи синтаксисиро иҷро мекунад: **Чамшед, Ҷамила** ва **Парвиз** мақола навиштанд.

Аъзоҳои чида баробарҳуқуқ буда, яке ба дигарӣ тобеъ нест: Созандагон **бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр** як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

Аъзоҳои чида бо ҳам бо ёрии оҳанг ва ё оҳангу пайвандакҳои пайваस्तкунанда алоқаманд мешаванд: Ҷузҷонӣ **хӯрчин дар китф, давон-давон ва харсосзанон** ба ӯ расида гирифт. (С.У.)

Дар хат агар аъзоҳои чида пайихам ва беаппайвандак омада бошанд, ба воситаи вергул ҷудо карда мешаванд.

2. Чумлаҳоро хонед ва хусусиятҳои аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

1. Созандагон бо наю чангу дойра ва дутору танбӯр як оҳанги рақсро менавозанд. (С.У.)

2. Ҷузҷонӣ хӯрчин дар китф, давон-давон ва харсосзанон ба ӯ расида гирифт. (С.У.)

3. Абӯалӣ ва Ҷузҷонӣ дар майдон ҳозир шуданд. (С.У.)

4. Аз ин акси садо, аз ҳисси ғалабаи наздик кӯфти меҳнатҳои шабонрӯзӣ мебарояд, табъ меболад, ҷисму ҷон фараҳ меёбад. (С.У.)

5. Насими сахаргоҳӣ бӯи муаттари гулу сумбул, сабзаву райҳонро ба димоғҳо мерасонад. (С.У.)

3. Матнро хонед ва ба оҳанги хониши чумлаҳои чидааъзо диққат диҳед.

Дар Душанбе баҳор бо тамоми ҳусну таровати рӯҳафзо, дилфиребу қозибадори худ ҳукмфармо буд. Ҷор сӯ мешукуфт, меболид ва тобиши ранг ба ранг дошт. Дарахтон муғча мекушоданд, гул мекарданд, барг меёзонданд. Дар лаби ҷӯйборҳо сабза медамид, дар кӯталу теппахо табиат ва лола қолин мегустурд, камари кӯҳҳо кирмизӣ метобид ва қуллаҳои баланди барфин дар уфуқи лочувард чодари

азими оҳарии куббадор афрошта буданд. Гоҳ- гоҳ борон меборид, борони нарми тару тоза ва ба ин зебоии табиат хусну таровати нав мебахшид...

Фотех Ниёзи

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои чидаъзо ба матн чӣ муассирят бахшидаанд?
 2. Аъзоҳои чида чӣ тавр бо ҳам алоқаманд шудаанд?
 3. Ҷумлаҳои чидаъзоро нависед ва ба зери аъзоҳои чида хат кашед.
 4. Кадом аъзои чида тафсил ёфтааст?
4. Матро хонда, ҷумлаҳои чидаъзоро муайян кунед. Ғӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.

Ба замину боғоту сахроҳо нигаред, ҳар қитъа ғӯё лавҳаи тасвирест, ки дасти кадом рассоми санъаткори сеҳрнигор бо камоли маҳорат оростааст! Рангҳои назаррабо – сабз, зангор, сурх, зард, пистокӣ, гулобӣ, бунафш, чигарӣ ва ҳоказо бо ҳам омехта шуда, тобишҳои гуногун пайдо мекунанд. Гулу гиёҳҳо ба ҳар сӯ тароват мепошанд. Садои ҷӯйчаҳо ва шар-шараҳо бо чаҳ-чаҳу ғулғули мурғони хушхон як шуда концерти форами ташкил мекунанд.

Ба боғу бўстонҳо ки медароед, бар болои саратон, ба шохсори дарахтони мевадор назар андозед. Ҳосили фаровон, аз ҳозир – аз ғӯрағӣ сари онҳоро ҳам кардааст!

Баҳор шаҳрҳои Ватани моро ҳам бо либоси сабзи зумуррадӣ оростааст. Инро дар мисоли пойтахти Қазоқистон – Астана дидан мумкин аст. Саҳаргоҳ, пеш аз ҳама насими форами чехраи шуморо навозиш мекунад.

Дар шимоли шаҳр назаратон ба қуллаҳои пурбарфи кӯҳ меафтад, ки бо шӯълаи офтоби нав тулӯкунанда ба тарзи дилрабо медурахшанд. Дар зери чодир сабзи табиӣ кӯчаҳо гулфурӯшонро мебинед, ки даста-даста лолаҳои сурху зард ва дигар гулҳои рангорангро бо шабнами ханӯз напарида ва таровати бомдодиашон ба ишқбозони гул пешниҳод мекунанд.

Хулоса, баҳор дар ҳама ҷо нашъунамо мекунад хусни оламорои худ, санъати сеҳрангеzi худро намоиш медиҳад!

Баҳорро иди табиат номидан равоост. Ин ид бо иди байналхалқии меҳнаткашон, бо рӯзи якдилии коргарони ҳамаи мамлакатҳои дунё -Якуми Май дар як вақт меояд! Меҳнат ва табиат ба якдигар саҳт вобастаанд. Табиат ҳарчанд бой ва зебо бошад ҳам, бе иштирок ва қудрати дастии меҳнат, сарвати мурда асту хусни бекора ва меҳнати инсон бе мусоидат ва созгории табиат саъйи бесамара.

Абдусалом Д.

Савол ва супориш

1. Дар вақти хондани ҷумлаҳои чидааъзо ҷи оҳангро ҳис мекунед?

2. Дар кадом ҷумла муносибати табиату инсон баён шудааст?

3. Манзараеро тасвир кунед ва аз ҷумлаҳои чидааъзо истифода кунед.

5. Матнро хонед ва гӯед, ки ҷумлаҳои аъзоҳои чидадошта дар вақти хониш бо кадом хусусиятҳои фарқ мекунанд?

Аҳоли омадани ҳамдеҳаи номии худро шунида, чашм ба роҳи ӯ дӯхта будаанд. Ҷавонон, писарбача ва духтарбачагон дар либосҳои рангбаранги идона, кӯҳансолон бо чомаю саллаҳо ӯро дар даромадгоҳи деҳа истикбол карданд. Бачагони хурдсол давон-давон омада, «бобо, бобочон» гӯён устодро миёнагир карда, ба китфу гарданаш овезон мешуданд. Кӯҳансолон – рафиқони бачагии Айнӣ – ӯро ба оғӯш кашида вохӯрдӣ мекарданд. Сурагирон ва режиссёри киностудияи республика рафиқ Кимёгаров, ки аз мо пештар ба он ҷо рафта, роҳи Айниро поида истода будаанд, серкор шуда монданд...

Дар ҳавлии пештараи падару модари Айнӣ, ки ҳоло ба сабаби пайдо шудани биноҳои нав дигаргун шуда будааст, дар хонаи калони оростае зиёфат тартиб ёфт. Дар хона як чил кас – хешони домулло, мӯйсафедон, фаёлолони хоҷагӣ, муаллим ва муаллимаҳо ҷамъ омаданд. Якчанд

нафар пионерхо дар гирду пеши устод худашонро ба ӯ
чафс карда менишастанд. Пурсупос ва сӯхбати дӯстона
сар шуд. Айнӣ бо мӯйсафедон айёми бачагии худро ба ёд
оварда, дар бораи воқеаҳои гузашта тавре гуфтугӯ мекар-
данд, ки гӯё он воқеаҳо дирӯз рӯй дода бошанд.

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Дар бораи кӣ сухан меравад?
 2. Ҷумлаҳои чидааъзоро муайян кунед.
 3. Ҷумлаҳои чидааъзо чӣ вазифаро иҷро кардаанд?
 4. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои чидааъзо исти-
фода шудаанд?
 5. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои чида чиҳоянд?
- 6.** Ба оҳанги хониши аъзоҳои чида диққат дода хонед.
Воситаҳои алоқаи онҳоро шарҳ диҳед.

Ба гетӣ ду чиз аст ҷовид бас,
Дигар ҳарчи бошад, намонад ба кас.
Сухан гуфтани нағзу гуфтори нек,
Нагардад куҳан то ҷаҳон асту рек.
Зи хуршед аз бод в-аз обу хок
Нагардад табоҳ ному гуфтори пок.

Абдурраҳмони Ҷомӣ

Афтодаам ба хоки мазаллат зи дурият
Зору фигуро хаставу бемору нотавон.

Возеҳ

Беҳучраву бекӯяму бечомаву дастор,
Бенуклу маю чангаму бемӯнису ғамхор.

Садриддин Айнӣ

Луғат

рек – некбахт

табоҳ – хароб, вайрон

мазаллат – хорию зорӣ

7. Матнро хонед, аъзоҳои чидаро ёбед ва шарҳ диҳед. Гӯед, ки аъзоҳои чида дар тасвир чӣ нақш доранд. Маҳалеро тасвир кунед.

Ҳирот дар сари роҳҳои тичоратӣ ва маданӣ меистод. Ба Ҳирот аз ҳар сӯ корвонҳо меомад: корвонҳои савдогарон, ҳунармандон, олимон, шоирон, арбобони давлат, ҳар гуна касон, соҳибони ҳама гуна касбу ҳунар. Дар байни инҳо касони бекасбу кор, чоҳталабон, мочарочӯён, аз паи ғоидаи муфту осон давандагон низ кам набуданд.

Шаҳри калон тамоми инҳоро дар коми худ ғурӯ мебард, ҳазм мекард. Нуфуси шаҳр рӯз ба рӯз зиёд мешуд, ободию зебоии зоҳириаш торафт меафзуд.

Ҳирот баъд аз давраи харобиҳо боз аз нав ҷон мегирифт.

Раҳим Ҳошим

8. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд. Муайян карда, шарҳ диҳед.

Дашти васеу боғи латифу ҳавои хуш
Саҳрову ҷангалу ҷаману кӯҳу лолазор;
Аз ҳар канор чашма равон асту обшор,
Ҳар сӯ баланд замзамаву нолаву хурӯш...
Пошида донаҳои гуҳар абри навбахор,
Ҳамчун арӯси ноз дарахтони навҷавон.
Чатри сафеду сабзу гулобиву арғувон,
Бар сар кашида чилвақунон ҳар тараф қатор...
Биншаста буд шӯбонписаре най дар даҳон,
Зери дарахти бед, лаби ҷӯи босафо.
Озода гирди ӯ барае чанд дар чаро
Бо сӯзи дил хурӯш ҳамекард най, ки ҳон
Устоди зуфунуни забардасти рӯзгор,
Яъне табиат аз шоҳи абрешимини баҳор
Нозук иёр бофта қолини маҳмалин,
Густурда, то ки ёр ниҳад пой бар замин.

Пайрав Сулаймонӣ

Луғат

зуфунун – соҳиб илмҳо ва маърифату ғазилати бисёр
иёр – маҳак, олати санҷиш; арзишу қимат

Савол ва супориш

1. Мавзӯи порча ва нақши азоҳои чидаро шарҳ диҳед.
2. Шӯбонписар ё чӯпонписар? Кадоме дуруст?
3. Байти сеюмро ба наср баргардонед.

9. Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд?

Гӯш кардам Шарқро,

Ҳам Нилро, ҳам Гангро,

Нармдил хоку замини пуртахаммул сангро,

Гӯш кардам...

варзиши рӯди равон омад ба ёд.

Деҳаи ман дар Ҳисори Шодмон омад ба ёд.

Қуллаҳои барфпӯши кӯҳсоронаш ба ёд,

Чашмаҳои нуқрамонанди хурӯшонаш ба ёд.

Рӯди кишлоқи ман аз оҳу сабуктар меравад,

Дар шаби маҳтоб сина пур зи ахтар меравад.

Кокулафшонанд мачнунбедҳо дар ин диёр,

Шӯълаафшонанд сафҳои чароғони Ҳисор.

Мирзо Турсунзода

Савол ва супориш

1. Дар мисраи якум чиро мушоҳида кардед?
2. Дар мисраи шашум кадом аъзои ҷумла тафсил ёфтааст?
3. Таҳаммул аз тааммул чӣ фарқ дорад? Бо «тааммул»

ҷумлае гӯед.

10. Ҷумлаҳоро нависед, ҳолҳои чидаро ёбед ва зершон хат кашед.

1. Субҳ ва шом дар хонаҳои худ нону чой мехӯрданд. (Ф.М.) 2. Офтоб роҳи худро дигар карда, хеле ба тарафи ҷануб рафта, аз болои кӯҳистони Тоҷикистон дур шуда бошад ҳам, ба сабаби оромӣ ва софии ҳаво тобишаш асарнок буд. (С.А.) 3. Дар ошхона барои ошпазӣ ва обгармкунӣ дегҳои ҷудогона шинонданд. (С.А.) 4. Ман бо вучуди он хама мондагӣ ва бедорхобӣ шаби дарозхобида натавонистам. (С.А.)

Дар нутқи муқаррарӣ аъзоҳои ҷидаи ҷумла бештар бо як пешоянд ва ё пасоянд истеъмом меёбанд. Пешоянду пасояндҳо он гоҳ бо ҳар як аъзои ҷида такроран меоянд, ки ба таъсириноктар намудани суҳан эҳтиёҷ бошад.

Муқоиса кунед:

Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, донишмандон ва одамони кордида. Аввал китобу дафтар, либос, дасту рӯятро бину баъд гап зан.	Ҳар чӣ ки ман медонам, аз китобҳо, донишмандон ва аз одамони кордида омӯхтаам. Аввал китобу дафтарастро, сару либосатро, дасту рӯятро бину гап зан.
---	--

Ҳиссаҳои таъкидӣ ва инкорӣ бо ҳар як аъзои ҷида такрор шуда меоянд. Масалан: 1. Одам ҳам дар оила, ҳам дар байни рафиқон ва ҳам дар байни аҳли ҷамъият хулқу атвори нек бояд дошта бошад. 2. Сарбоз на аз сардии ҳаво, на аз шиддати борон ва на аз лойи роҳ тарс дошт. Ў бардамона пеш мерафт.

11. Порчаро хонед ва ба воситаи чӣ алоқаманд шудани аъзоҳои ҷидаро шарҳ диҳед.

Эй хоҷа, чӣ мурғам ман, не кабкаму не бозам,
Не хубаму не зиштам, не инаму не онам.
Не хоҷаи бозорам, не булбули гулзорам,
Эй хоҷа, ту номам нех, то хеш бад-он хонам.

Не банда, на озодам, не мум, на пӯлодам,
Не дил ба касе додам, не дилбари эшонам.

Ҷалолиддини Румӣ

12. Матнро нависед ва пайвандакҳоеро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷидаро ба ҳам пайвастанд.

Раҳим Ҷалил ханӯз дар айёми бачагӣ хондан ва навиштанро дӯст медошт. Ў танҳо мактаби ибтидоӣ ва курси яқсолаи педагогиро тамом кардааст. Вазъияти зиндагӣ маҷбур кард, ки таҳсилро қатъ намуда, ба кори муаллимӣ машғул шавад. Вале ӯ муҳаббати ба хондан доштаи ху-

дро гум карда наметавонист. Ҳар як дақиқаи вақти холии
ӯ бо китоб хондан ва мутолиа намудан мегузашт. Хондан
ва мутолиа намудани адабиёти бадеӣ бисёртар диққати
ӯро ҷалб менамуд.

13. Матнро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Ҷумлаҳои
аъзоҳои ҷидадоштаро ёбед ва гӯед, ки кадом аъзоҳои ҷумла
ҷида шудаанд.

Борбад таронаҳои дилангезе дар Бадахшон шуни-
да буд, ки «Булбулик» меномиданд. Ва ҳоло онро ба ёд
оварда бовариаш қавӣ шуд, ки ниёғони мардуми форс
таронагӯиро аз булбул омӯхтаанд. Устои хунёгарон дар
бораи хелҳои ҳайвонот ва сифати овозхое, ки онҳо ме-
бароранд, низ фикр мекард. Ӯ садои мор, сангпушт, кал-
такалос ва дигар хазандаҳоро ба хотир овард. Дар байни
онҳо ягон овозхони хушадое наёфт. Баъд ба чорпоён гу-
зашт. Ҳайфо, ки аз чорпоён низ яке ба парандагон баро-
бар шуда наметавонад. На ҳамаи парандагон овози фораи
доранд. Масалан, мурғҳои хонагии порутиткун хушовоз
нестанд. Лошахӯру дарандаҳои болу пардор низ. Хунё-
гари хунёгарони хушовоз булбул аст, ки гулу бӯстон,
боғу чаманистонро дӯст медорад. Дилангезу гӯшнавоз
аст хониши булбули хушовоз! Борбад бояд дар назди истеъ-
доди булбул сари таъзим фуруд орад! «Булбуловоз»
мегӯянд маро мардум: Лаб фуру бандед, мухлисони ман,
ки шумо навои рӯхпарвари булбули ҳақиқӣ, шохбулбулу
чаманбулбули хуросониро нашунидаед! Чунин булбулон
танҳо дар чаманистони зебо ва гулистони дилрабо меша-
ванд!

Адаш Истад

Савол ва супориш

1. Ба андешаҳои нависанда розиед ё на? Чаро?
2. Воситаҳои алоқаи аъзоҳои ҷидаро шарҳ диҳед. Ҳамеша
«у» «ва»-ро иваз карда метавонад?
3. Ҷумлаҳоеро, ки дар онҳо аъзоҳои ҷида бе пайвандак пай-
васт шудаанд, дубора хонед ва оҳанги қироати онҳоро шарҳ
диҳед.
4. Дар бораи овозхон ё навозандае, ки бароятон маъқул аст,
иншоие нависед.

14. Чумлаҳоро нависед ва зери аъзоҳои чида хат кашед. Гӯед, ки кадом аъзои чумла чида шудааст ва бар эзоҳи кадом калимаҳо омодааст.

1. Тобистон ва тирамоҳи соли бисту сеюм дар деҳаи мо воқеаҳои ғалатӣ рӯй доданд. (С.У.)

2. Дар роҳи оҳани Тирмиз – Душанбе оташароба бо камоли ҳашамат ва шавкат ҳаракат мекард. (С.А.)

3. Ба ин пурсишҳои ӯ бо забони хуш ва чеҳраи кушода ҷавоб медод. (С.А.)

4. Ин мард ё девона аст, ё ки хоб дидааст, ё ҳар ду. (С.У.)

5. Бо ман далерона, бетаъзиму тавозӯӣ гап зада буд. (С.У.)

6. Ба димоғ бӯи барф, бӯи арча ва нақхати гулу гиёҳ мерасид.

15. Ба нақша диққат диҳед ва мувофиқан чумлаҳо тартиб диҳед.

1. _____, _____ ва _____ .

2. _____, _____, _____ .

3. _____, _____ ва _____ .

4. _____, _____, _____.

5. _____ ё ..., ё _____.

16. Порчаҳоро бо риояи оҳанг хонед ва шарҳ диҳед. Чумлаҳои аъзои чидадоштаро муайян кунед ва гӯед, ки воситаи алоқаашон чихоянд.

1. Ҷаҳониён Фирдавсиву Хайёму Саъдиву Ҳофизу Мавлавиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии эшон фуруд оварданд. Пеши ман ин он маъниро дорост, ки ҷаҳониён забони порсиро писандиданд, сари таъзим бар бузургии он фуруд оварданд.

2. Забони порсиро Рӯдакӣ бо ашъори пурҳикмат, Фирдавӣ бо «Шохнома», Хайём бо рубоӣёт, Ҳофиз бо ғазалиёт, Мавлавӣ бо «Маснавии Маънавӣ», Саъдӣ бо «Ғулистон»-у Ҷомӣ бо «Баҳористон» сиккаи безавоӣ

зада. 3-ин рӯ, ҳеч тӯфоне маҳв онро натавонад кардан.
Зиҳӣ забони ҷовидони ман!

Абдурауф Муродӣ

Савол ва супориш

1. Аз порчаи аввал ба чӣ хулоса омадед? Аз ҷумлаи дуҷум
чӣ маънӣ бардоштед?

2. Ҷумлаи ахири порчаи дуҷумро чӣ тавр фаҳмидед?

3. Кадом аъзои ҷумла чида шудааст ва бо кадом ҳиссаи нутқ
ифода ёфтааст?

4. Хулосаи аз ҳар ду порча баровардаатонро мухтасар на-
висед.

17. Порчаҳоро хонед ва маънидод кунед. Аъзоҳои ҷидаро
ёфта шарҳ диҳед.

Ҷаҳонпахлавон, он яли арҷманд,
Ба теғу ба ханҷар, ба гурзу каманд,
Ялонро сару синаву пову даст
Буриду дариду шикасту бубаст.

Абулқосими Фирдавӣ

Зан агар оташ намебуд, хом мемондем мо,
Норасида бодаи дар чом мемондем мо.
Зан агар моро намебахшид умри бардавом,
Бе тахаллус, бе насаб, бе ном мемондем мо.

Мирзо Турсунзода

18. Ҷумлаҳоро хонед, пайвандаҳои пайваस्तкунандаро
ёфта, вазифаҳои онҳоро шарҳ диҳед.

1. Кӯчаю бозор, одаму олам ба назараш нағзу дилра-
бо менамуданд. (Р.Ҷ.) 2. Дар ин бозӣ ӯ ё мебурд, ё бой
медод. (С.А.) 3. Ҷам падару модар ва ҳам пиразан ба
тарафи ӯ тохтанд. (Р.Ҷ.) 4. Фирдавсии бузург на танҳо
қиссаву ривоятҳои мардуми Шарқро медонистааст, бал-
ки аз адабиёти атиқӣ низ огоҳ будааст. 5. Садои карнаю
сурнай, доираю нағора ба фалак мепечид. (А.Д.) 6. Ҷама
нофаҳмо, ношно ва асроромез, аммо шавқангез, бисёр
шавқангез, бисёр шавқангез буд. (С.У.)

19. Аввал порчаро хонда, чои вергулҳоро муқаррар созед, сипас нависед ва воситаҳои алоқаи аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

Ҳавлии Алибекро рӯбучин карданд. Роҳраву таги дарвозахона кӯчаи берунро об зада рӯфтанд. Шаб то рӯз нон пухтанд ҷой оростанд ош дам карданд.

Алибеку занаш ошпазу мулло ва чанд нафар наздикон ба ҳаври аз зери табақи дам баромада чашм дӯхтаанд. Мардум бояд пеш аз кор ба оши наҳор оянд... Офтоб ба деги ош баъд ба ҷои маърака расид. Оташи таги дег хомӯш ва ҳаври он паст шуд, вале маърака нест.

Сорбон

20. Ҷумлаҳоро хонед ва мавқеи вергул ва пайвандакҳоро дар ҷумлаҳои чидааъзо шарҳ диҳед.

1. Аз тоқи Заргарон, аз растаи Заргарӣ, аз байни мадрасаҳои Мирзо Улуғбек ва заргарон, аз гузарҳои Дегрезӣ, Мехчагарон, Калобод ва дигарҳо гузашта, ба гузари Ҷаъфархоҷа расидем. (С.А.)

2. Дар тоқчаи болохона доира, танбӯр, дутор ва рубоб барин асбобҳои мусиқӣ буд. (С.А.)

3. Баъд аз вафоти падару модараш ҳавлӣ, замин, ҳайвонот ва асбобҳои деҳқонии падарашро фурухта, ба шаҳр омадааст.

4. Порчаҳои абрҳои парокандаи сафеду сурхи зарду бунафштоб ба осмони қабуд зинати рангоранг меоданд. (С.А.)

Калимаҳои хулосақунанда дар ҷумлаҳои чидааъзо

1. Ба калимаи додашуда ҷӣ номи умумӣ гузоштан мумкин аст? Он калима ва ибораҳоро, ки моҳияти ҷамъбасти доранд, ёбед.

1. Баҳор, тирамоҳ, тобистон, зимистон...
2. Нависандагон, шоирон, драматургон...
3. Мӯза, туфлӣ, калӯш, масҳӣ, кафш...
4. Пиёз, сабзӣ, турб, шалғам, кашниз...

Калима ва ибораҳои хулосакунанда пеш ё пас аз аъзоҳои чида омада, онҳоро ба таври хулоса ё умумӣ нишон медиҳанд. Дар деворҳои хона яроку аслиҳаҳои гуногун: шофу шамшерҳо, найзаҳо ва сипарҳои хуршедтамға овехта шудаанд. (С.У.)

Калимаҳои хулосакунанда ва аъзоҳои чида ба як савол ҷавоб шуда, ба як аъзои ҷумла тааллуқ дорад: Сардорони бригадаҳои дигар: Салимамак, Шомуроди қаддароз, Юнусбобо ва дигарон аз Ҷамолӣдин чашм намеканданд. (Ф.Н.) Дар ин ҷумла калимаи хулосакунанда ва аъзоҳои чида мубтадо буда, ба саволи кӣҳо? ҷавоб мешаванд.

Агар калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои чида омада бошад, пас аз он дунукта гузошта мешавад: Соҳибони ҳавлӣ: як зан ва ду марди солхӯрда дар рӯи тахтакати васеъ дар сари дастурхон менишастанд. (Ф.М.)

Агар калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои чида ояд, пеш аз он тире гузошта мешавад: Қасрҳо, кӯшкҳо, кӯҳҳо, саройҳо, корвонсаройҳо, растаҳо, бозорҳо, тимҳо, мадрасаҳо, китобхонаҳо, манораҳо, масҷидҳо – ҳама ва ҳама сӯхта хокистар гардида буданд. (С.А.)

2. Ҷумлаҳоро ба оҳанги хониш риоя карда хонед ва шарҳ диҳед. Калимаҳои хулосакунандаи онҳоро ёфта, ба кадом аъзои ҷумла тааллуқ доштани онҳоро гӯед.

1. Падарам корҳои гуногунро иҷро мекард: бор мекашонд, ароба меронд, асбобу ускуна ва анҷомҳои мухталифи дар саҳни завод паҳну парешонгаштаро ғундошта тахт мекард, баъзе шабҳо ба посбонии анбор мерафт. (С.У.) 2. Аз ҳама гандатар се чиз аст: якум дуздӣ, дуҷум ятимонро озор додан, сеҷум бахилӣ. (С.У.) 3. Ватанам, диёрам, ёру дӯстони ба ҷон баробарам – ҳамаи инҳо ба назари ман гӯё дар сурати ту намоён мешуданд. (С.У.) 4. Ранги кабудӣ осмон, тобиши бунафшачаи кӯҳсор, ранги сабзи абрешими сабзаҳо, сафедии қуллаи кӯҳ – ҳамагӣ ба ҳам омехта бо як наримӣ зебӣ чашми кас, рӯҳи касро навозиш мекарданд. (С.Ш.)

3. Ба нақша бодикқат нигариста, чумлаҳо тартиб диҳед ва ё аз асарҳои хондаатон пайдо кунед ва нависед.

1. ○: ○, ○, ○, ○ ва ○.
2. ○: ○, ○, ○, ○, ○.
3. ○: ○ ва ○.
4. ○ ҳам, ҳам ○, ҳам ○.

4. Чумлаҳоро хонед ва оҳанги талаффузро ба мушоҳида гиред. Чиро мушоҳида кардед.

1. Дар ин ҷо аз кӯраҳо ва бӯтаҳои ғалатӣ дудҳои рангбаранг: сабз, зард, бунафш ва сиёҳ фавора мезаданд. (С.У.)

2. Дехқонони бисёре, зану мард дар сабаду қачоваҳо анвои мевачот: ангур, нок, олу, себу зардолу, анору анчир, харбузаю тарбузҳоро барои фурӯш ба лашкароҳ оварданд. (С.У.)

Калимаи хулосакунанда пеш аз аъзоҳои ҷида ояд, оҳанги махсуси хонишро талаб мекунад. Баъд аз калимаи хулосакунанда ист ҳатмист ва овоз бадоҳатан паст мегардад. Аъзоҳои ҷида бо оҳанги шумор талаффуз мегарданд. Дар ҳолати дигар, яъне баъди аъзоҳои ҷида омадан задаи мантиқӣ ба калимаи хулосакунанда меафтад ва он оҳанги ҷамъбасти мегирад. Дар ин сурат пеш аз калимаи хулосакунанда ист мешавад.

5. Оҳанги хониши чумлаҳоро риоя карда хонед. Ва мавқеи гузоштани аломатҳои китобатро баъд ва пеш аз калимаҳои хулосакунанда шарҳ диҳед.

1. Милтиқи шофдор, шоф, шашпар, сипару зирех, найза, шамшер, каманд – ҳамаи ин яроқҳои ҷангӣ дар девори ин хона овезон буданд. (С.А.) 2. Як аспӣ даванд, як уқоби дурбин ва як тозии бӯйгир – ҳамаи инҳо шаб то рӯзу рӯз то шаб чор тарафро дидбонӣ карда мегарданд. (аз «Афсона») 3. Манзараи якрангу дилгири биёбон: замини бегиёҳи заранг, теппаҳои рег, чараёни реги равон, буттаҳои тоқа – тоқа ва лучу урёни саксавул ва тафбодҳои

чонкохи дам ба дам вазанда машаққати роҳи мусофирро садчанд афзун мекарданд. (А.Д.) 4.Рӯи кати Иванамак пур аз садбарги рангоранг: гулҳои арғувонӣ, сафед, зард, гулобӣ, ҳатто садбарги нодири сиёҳфом. (Ф.М.)

6. Матро хонед ва мазмунашро нақл кунед. Дар вақти нақл аз калимаҳои хулосакунанда истифода бурда, вазифаи онҳоро шарҳ диҳед.

Масалан: Лекин комедияҳои халқӣ дар ҳама ҷо: хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд. Комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин – дар ҳама ҷо мавҷуд буд.

Тамошои сахнагӣ ва театр бо шакли ҳозирааш то революция дар байни тоҷикон набуд. Лекин комедияҳои халқӣ хоҳ дар кӯҳистон бошад, хоҳ дар поин мавҷуд буд.

Халқӣ тоҷик, ки дар тӯйҳо, дар сайру тамошоҳо, ё дар меҳмонхонаҳо барои шабнишинӣ ғун мешуд, як машғулияти вақтхушӣ ва шабхушии онҳо баъд аз музика ва рақс тақлидчигӣ буд.

Тақлидчиён мактабдорро тақлид карда, бесаводӣ, бекифоятӣ ба болои ин дилсаҳтӣ ваҳшигӣ, гурусначашмӣ ва дигар сифатҳои ўро фош мекарданд.

Яке аз муфтхӯрон маддох буд. Як мавзӯи муайяни тақлидчиёни тоҷик ана ҳамин маддох буд. Тақлидчӣ бо киёфаи яке аз маддохони маълум даромада, овоз, оҳанг ва ҳаракатҳои ўро тақлид карда, ҳам ўро, ҳам гуфтаҳои ўро масҳара мекард.

Аз дасти тақлидчиёни халқӣ қозӣ, раис, амлоқдор барин торочкунандагони мол ва харобкунандагони аҳволи халқ ҳам наемонд. Тақлидчиён яке қозӣ, дигаре раис ва сеюмӣ амлоқдор ё миршаб шуда ба болои асп мебаромаданд. Инҳо ба асп ба ҷои даврӣ (ҷули зарбафти асп) бӯрӯ, ё чипта, ба ҷои абзол (лаҷоми заррин) луҳ ва ба ҷои кӯтоси (пулаки тиллоӣ) гарданбанд сабзимадони (гули бед) бедро зада савор мешуданд.

Инҳо «ман қозиям», «ман раисам», «ман амлоқдорам» ё «миршабам» гуфта, ба онҳо тақлид карда гап мезаданд ва корҳои нолоиқ ва кирдорҳои бади онҳоро дар пеши мардум фош карда, онҳоро расво мекарданд.

Ин гуна корҳо қобилияти актёрӣ доштани халқро нишон диҳад ҳам, ҳеҷ гоҳ ба ҷои тамошоӣ сахнагӣ ва театр намегузашт.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Магар кори тақлидчиёро меписандед? Чаро?
2. Ҳадафи тақлид чист? Аз кучо фаҳмидед?
3. Нақли мухтасар оид ба тақлидгаре нависед.

Таҳлили синтаксисии ҷумлаи чидааъзо Нақшаи таҳлил

1. Навъи ҷумла аз рӯи ифодаи мақсад: ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ.
2. Навъи ҷумла аз рӯи тобиши эҳсосӣ: хитобӣ ва ғайрихитобӣ.
3. Асоси грамматикӣ.
4. Сохти ҷумла: тафсилӣ, хуллас. Кадом аъзои ҷумла чида шудааст ва воситаи алоқаи байни онҳо (танҳо бо ёрии оҳанг ё оҳангу пайвандакҳо).
5. Аъзои ҷумла ва воситаҳои ифодаи онҳо: мубтадо, хабар, аъзоҳои пайрави ҷумла.

Намунаи таҳлил

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор гармӣ мебахшид. (С.Т.)

Ин ҷумлаи ҳикоягӣ. Асоси грамматикааш офтоб (мубтадо), мебахшид (хабар). Ҷумла сода ва дутаркиба аст.

Ҷумла аъзоҳои пайрав дорад: мебахшид (чӣ?) гармӣ, ба чӣ гармӣ мебахшид? (ба гулу гиёҳ, сангу шох ва буттаву дарахтони кӯҳсор). Пас ин ҷумла тафсилест.

Дар ҷумла аъзои пайрав чида шудааст ва байни ҳам бо оҳанги талаффуз ва пайвандакҳои ва -у алоқаманд шудаанд.

Офтоб – мубтадо буда, бо исм ва мебахшид хабар аст ва бо феъл ифода ёфтааст.

Гармӣ – пурқунандаи бевосита, ба гулу гиёҳ, сангу

шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор – пуркунандаи бавосита буда, бо исм ифода шудаанд.

Таҳлили хаттӣ

Чӣ? Ба чӣ? Кадом дарахтон?

Офтоб ба гулу гиёҳ, сангу шах ва буттаву дарахтони кӯҳсор

Чӣ мебахшид? Чӣ кор мекард? гармӣ мебахшид.

Ҷумла сода, ҳикоягӣ, ғайрихитобӣ, дутаркиба, тафсилӣ, дар он пуркунандаи бавосита чида шуда омадааст.

7. Ҷумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобати мувофиқро дар ҷояш гузоред. Чаро дар ҷумлаҳои дуюм ва шашум ба душворӣ рӯ ба рӯ шудед. Ин ҷумлаҳоро ва ҷумлаи чорумро таҳлили шифоҳӣ кунед.

1. Дар ин ҷо баззоҷо ҷойфурушҳо ва шоҳифурушҳо дӯкандорӣ мекарданд. (С.А.)

2. Ба рӯи чизҳои хӯрдани ҳамеша тӯрҳои симини сиёҳ мепӯшонид. (С.А.)

3. Шарифҷонмахдум дар хушхатӣ хушсаводӣ шеърфаҳмӣ ва маорифдӯстӣ дар байни муллозодагони Бухоро қариб ягона буд. (С.А.)

4. Сафаралӣ то наздикии деҳа бепарво ва хомӯш сархам омад. (Э.Субҳон)

5. Пиру ҷавон зану мард ба кор часпида буданд. (Э.Субҳон)

Савол ва супоришҳо барои санчиш

1. Чӣ гуна ҷумлаҳоро чидааъзо мегӯянд?

2. Аъзои чида бо чанд роҳ ба ҳамдигар алоқаманд мешаванд?

3. Воситҳои алақои аъзоҳои чида кадомҳоянд?

4. Пайвандакҳоро номбар кунед, ки аъзоҳои чидаро алоқаманд мегаронанд.

5. Махсусияҳои аъзоҳои чидаро шарҳ диҳед.

6. Чида шудани аъзоҳои ҷумла бештар хоси кадом услуб аст?

7. Чӣ гуна калимаҳоро хулосакунанда мегӯянд?
8. Кадом аломатҳои китобат пеш ва баъд аз калимаҳои хулосакунанда гузошта мешаванд?
9. Оҳанги талаффузи ҷумлаҳои аъзои чида ва калимаи хулосакунанда доштаро шарҳ диҳед.

КАЛИМА ВА ИБОРАҶОЕ, КИ БО АЪЗОҶОИ ҶУМЛА АЛОҚАИ ГРАММАТИКӢ НАДОРАНД

Мухотаб ва калимаҳои туфайлӣ бо сараъзоҳоя аъзоҳои пайрав алоқаи грамматикӣ надоранд ва аъзои ҷумла намешаванд, зеро ба онҳо савол гузоштан мумкин нест.

Ин калимаю ибораҳо барои ба сӯхбат дохил шудан, баён доштани ризоият, боварӣ, таассуф, муносибати шахс нисбат бо муҳити атроф ва ғайра ёрӣ мерасонанд. Ин калимаю ибораҳо ва ҷумлаҳо дар гуфтугӯ бо оҳанги даъват ва дар хат бо аломатҳои китобат ифода меёбанд.

Шаиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,

Пас, мақун аз оташи сӯзон ҳазар. (М.Т.)

Дар ҳақиқат ҳам, Шокирчон ба қавли худ вафо кард
(С.У.)

25. Мухотаб

1. Ҷумлаҳоро хонед ва муқоиса кунед. Гӯед, ки ҳангоми хондани ҷумлаҳои сутуни дуюм чиро пай бурдед.

– Ту чӣ кор кардӣ?	– Карим, ту чӣ кор кардӣ?
– Ин шеърро Мавҷуда Ҳақимова навиштааст?	– Муаллим, ин шеърро Мавҷуда Ҳақимова навиштааст?
– Соли оянда мо гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.	– Соли оянда, дӯстони азиз, гурӯҳи сайёҳон ташкил мекунем.

Калима ва ё иборае, ки барои ба мазмуни ҷумла хитобан ҷалб намудани диққати мусоҳиб истеъмол мешавад, мухотаб ном дорад.

Мухотаб ба воситаи исм ва ё калимаҳои ба вазифаи исм омада ифода меёбад. Вай метавонад дар таркиби ҷумла ва ё берун аз он ояд: Биё, **ҷони бибиаш**, ана ин холаҳоят ба ту савғотӣ оварданд. (Р.Ҷ.)

Пушкин! Ту улфати пиру ҷавон гардидай. (М.Т.)

Мухотаб бо аъзоҳои ҷумла алоқаи грамматикӣ надошта, оҳанги махсуси талаффуз дорад ва аз онҳо бо вергул ва ё аломати хитоб ҷудо карда мешавад: Росташро гӯй, **Ёдгор!** Ин ҷо чӣ кор мекардӣ? Писарам, **Пӯлодҷон**, аз хавз якта об биёр, ҷой кунам. (Р.Ҷ.)

Дар асарҳои бадеӣ мухотаб бо исмҳои ғайришаҳс низ ифода меёбад.

Эй бахт, аҷаб маро Ватан додай ту,
Гулҳои умед аз чаман додай ту.

Ҳабиб Юсуфӣ

2. Матнро хонед ва ба расму оини мактубнависи диққат диҳед. Гуед, ки чӣ гуна ифодаҳо дар нома ба вазифаи мухотаб меоянд.

Устоди мӯхтарам Айнӣ!

Намояндагони Эрон ва мудирони рӯзномаҳо ва вакилони маҷлис, ки омада буданд, беандоза аз судмандии «Намунаи адабиёти тоҷик» хурсанд буданд ва борҳо дар хусуси ин китоб ва заҳматҳои Шумо дар тараққии адабиёти тоҷикӣ баҳс карданд.

Мегуфтанд, ки ҳама кас дар Эрон орзуи дидани ин китобро дорад. Чанд дастовез роҷеъ ба ҳамон китоб, ки яке аз онҳо пеши худам пайдо шуд ва дигаронашро аз наشريёт гирифтаам, барои Шумо мефиристам. Гарчи вақти онҳо гузашта, аммо чун роҷеъ ба Шумо буд, барои худатон фиристодам. Ба хидмати дӯстони мӯхтарам Зеҳнӣ, Ҷабборӣ, дигар дӯстон саломӣ фаровон мефиристам...

Бо салом, иродат ва ихлос, Лоҳутӣ

3. Мактубе нависед, барои барқарор кардани робита. Ба назар бигиред, ки ба кӣ муроҷиат менамояд.

Ба падар...

Ба бародарон.

Ба устод...

4. Агар сӯҳбати телефонӣ кунед, аз кадом мухотабҳо истифода мекунад. Он мухотабҳо нависед.

5. Чумлаҳо ро бо риояи оҳанг хонед ва мухотабҳо муайян кунед. Гӯед, ки бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтаанд.

1. Шоҳо! Ман тамоми хоки Хуросонро тай кардам!
(С.У.)

2. Барака ёбед фарзандонам, аз ин пеш ин гуна ҳосилро надида будам. (И.Ф.)

3. Дӯстони азиз, ин ҷо бо ман бимонед.

4. Биёед, эй рафиқон, дарс хонем,
Ба бекорию нодонӣ намонем. (С.А.)

6. Чумлаҳо ро аввал пурра, баъд бе мухотабҳо хонда, ба оҳанги талаффузи онҳо диққат диҳед. Гӯед, ки илова кардани мухотаб ба чумлаҳо ҷӣ тобише дод. Чумлаҳои якум, чорум ва шашумро нависед ва мухотаби онҳоро аз ҷиҳати сохт шарҳ диҳед.

1. Нина, амакатро шинохтӣ. (Ф.Н.) 2. Ту худатро зик накун, Шодигул. (С.У.) 3. Шумо, Қосимака, ҳеҷ парво накунад. (А.Д.) 4. Ман аз вазидани ту, эй насими баҳор, ҳаловат мебарам. 5. Мактаббачагони азиз! Дар таҳсил саъй мебояд. 6. Ҷӣ гуна неъматҳои фаровон дорӣ, модари азиз – Замини Ватан! (А.Д.)

Мухотаб дар навишт аз дигар аъзоҳои чумла бо вергул ҷудо карда мешавад: Ин ҳавас не, **додари меҳрубон**, ин ишқ аст, ишқи касб. **Шодигул**, ба модаратон гӯед, ки заҳмат нақашанд. (С.У.) Моро ниҳоят шод кардед, **бобо**. Шумо, **рафиқон**, ўро мешиносед. **Ҷиянам**, хафа нашав! Ниҳолҳо ро лозим шавад, кӯчат мекунем. (П.Т.)

Чунон ки аз мисолҳои боло мебинед, агар мухотаб дар аввали ҷумла омада бошад, пас аз он, агар дар охири ҷумла омада бошад, пеш аз он ва дар байни ҷумла омада бошад, аз ду тарафи он вергул гузошта мешавад. Аломати охири ҷумла бошад, мувофиқи қоидаи умумӣ гузошта мешавад.

Агар мухотаб дар аввал ва ё охири ҷумла омада, бо ҳиссиёте гуфта шавад, пас аз он аломати хитоб гузошта мешавад: Ватан! Ҳастии ман бо туст.

7. Порчаро бо риояи оҳанг хонед. Ҷумлаҳои мухотабдорро нависед, сараъзо ва аъзоҳои пайрави онҳоро ишора кунед.

Пуштаҳо чун киштиҳои монда дар гил хомӯшанд,
Донаҳо чун доғҳои монда дар дил хомӯшанд,
Зинда бош, уммеди ман!
Кӯху барзан тан ба сармои зимистон додааст,
Чашма дар чанголи як гӯё асир афтадааст,
Ханда кун, хуршеди ман!
Лонаҳо пурбарфу урён аст шохи навниҳол,
Зоғ мехонад ба ҷои булбули ошuftаҳол,
Ту марав, эй сабри ман!
Дил ба сони пуштаҳо пазмони нури офтоб,
Дар хаёли сабзазору нағмаҳои ҷӯи об,
Ту гузар кун, абри ман!
Мерасад бӯи хазону бӯи барф аз боғзор,
Шеъри ман аммо чу турна мепарад сӯи баҳор.
Зинда бош, эй навбаҳор!

Гулназар Келдӣ

8. Ҷумлаҳоро хонед. Бо иваз шудани ҷой мухотаб дар оҳанги хониш тағйироте рух дод?

1. Қосим, ту дар кучо таҳсил мекуни? Ту дар кучо таҳсил мекуни, Қосим? Дар кучо, Қосим, ту таҳсил мекуни?

2. Саидалӣ Ашуров ба хонандагон дар бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл мекард. Саидалӣ Ашуров, ба хонандагон дар

бораи ғалабаи варзишгарони тоҷик дар мусобиқаи байналмилалӣ нақл кунед.

9. Матни даъватномаро нависед ва аз мухотаб моҳирона истифода баред.

10. Порчаро хонед ва мухотабҳои онро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо ба чумла чӣ тобише додаанд.

1. Ай чӯяндагони зебоӣ! Вақтро бар ҳадар мадихед: зебоиро танҳо аз вожаву ибораҳои забони модарӣ метавон дарёфт.

2. Магасаки азиз! Аз паи хониши булбул машав ва аз гинг-гинг намон, ки хиёнат биварзӣ ба забони модарии хеш.

3. Забони модарии мо бонии фарҳанги мо, бонии таърихи мо, бонии миллати мо, бонии ҳастии мост. Акнун бияндешед, ки онро чӣ гуна пос бояд дошт, ай соҳибзабонон!

Абдурауф Муродӣ

Мухотаб метавонад ҳам бо як калима ифода гардад ва ҳам тафсил ёбад: **Писарам!** – гӯён Абдулло худро ба тарафи вай мепартояд. (С.У.) **Дугонаи чоноҷонам Зайнаб,** ҳар ду мактуби ту ба мо расид.

11. Ҷумлаҳои хонед ва муайян созед, ки мухотабҳо дар кадом ҷумлаҳо ба шахс ва дар кадом ба ғайришахс нигаронида шудаанд. Гӯед, ки мухотаб аз мубтадо чӣ фарқ дорад.

1. – Ғам махӯр, Шошо! -дилбардорӣ кард Бобуна. (Баҳманёр)

2. «Эй замини муқаддас, эй модари башар, эй гаҳвораи одаму олам! Бигӯй ки чаро кори ҷаҳон яксон нест?». (Б.Н.)

3. Магар нашнохтӣ, Собир! Ин Ёдгор, писари ака Бозор аст. (С.А.)

4. – Эй офтоб! Ту ба он фахр кардӣ, ки шоҳи табиат ҳастӣ. На! (П.Т.)

5. Дӯст дорам, модарам, бо ёди ту кишлокро, – Рӯдҳои нуқрагину нилгун офоқро. (М.Т.)

6. Рафикон! Корвон имшаб равон аст, Дили мискини ман бо корвон аст. (Салмон)

7. Дарахти бахти ман, акнун калон шав, Сар афрозу ба сарҳо соябон шав. (М.Қ.)

12. Матнро хонед ва мухотабҳоро ёбед. Сипас хулосаатонро бо ду-се ҷумла нависед ва аз мухотабҳои матн истифода баред.

Азизи ман, агар мазлум аз расидани золим бар ту пургӯй кунад, бояд ки дилтанг нашавӣ, зеро ки ҳоким ҳукми табиб дорад ва мазлум масобаи (мисли) бемор. То бемор тамоми дарди худро пеши табиб нагӯяд, аз ҳақиқати дарди ӯ муталлеъ нашавад ва аз дорулбақои (он дунё) адолат шарбати шифо ба зулмкашидагони рӯзгор натавонад дод. Овардаанд, ҳикоят, ки яке аз вузарои мозӣ (гузашта) бар шахсе гуфт, ки аз омадушудӣ мардум ба танг омадаам. Он шахс гуфт:

- Эй вазир, болиши иззат аз пеш бардор ва аз маснади (вазифа) вазорат бархез. Ман зомин, ки туро касе озор надиҳад, дубора пеши ту як кас наёяд. Чунон ки гуфтаанд:

Қитъа

Пеши он кас, ки ихтиёраш ҳафт, халқе бе ихтиёр меоянд,
Дигар он ихтиёр рафт зи даст, бар дарах чӣ кор меоянд?

Самандари Тирмизӣ

Саволҳо ва супориш

1. **Ҳаким ҳукми табиб дорад**, яъне чӣ?
2. **Болиши иззат аз пеш бардор** чӣ маъно дорад?
3. Ба андешаи адиб розиед ё на?
4. Агар Шумо мебудед, ба мулк (подшоҳ) чӣ маслиҳат медедед.

13. Мухотабҳоро бодикқат хонед. Мухотабҳои зерин аз мукотибаи устод Айни ва Абулқосим Лоҳутӣ интихоб шудаанд. Ҳангоми навиштани нома аз ин мухотабҳо истифода баред.

Устоди бузургвор, Садриддин Айни! Рафиқи мӯхтарам ва устоди муаззам, Садриддин Айни! Фозили мӯхтарам

ва устои азиз, Садриддин Айнӣ! Устои мӯхтарам, Садриддин Айнӣ! Устои мӯхтарам! Устои мӯхтарам ва азиз!

Рафиқи азиз, Лохутии мо! Рафиқи шафик, мӯхтарам, Лохутӣ! Фозили мӯхтарам, рафиқ Айнӣ! Рафиқи мӯхтарам Айнӣ! Мӯхтарам, рафиқ Лохутӣ! Рафиқи шафик, фозили мӯхтарам Лохутӣ! Рафиқи азиз, мӯхтарам устод Айнӣ! Рафиқи шафик, Лохутии меҳрубон! Рафиқ ва дӯстдори меҳрубон Лохутӣ! Рафиқи мӯхтарам ва азиз, устод Айнӣ! Мӯхтарам, рафиқ Лохутӣ! Устои мӯхтарам, Айнӣ!

14. Порчаи манзумро ифоданок хонед ва мухотабхояшро муайян кунед. Гӯед, ки онҳо ба шеър чӣ оҳанге бахшидаанд.

Хушӣ, охир? Бигӯ, эй ёр, чунӣ?
Аз ин айёми ноҳамвор чунӣ?
Ба рӯзу шаб маро андешаи туст,
К – аз ин рӯзу шаби хунхор чунӣ?
Аз ин оташ, ки дар олам фитодаст,
Зи зуди лашкари тотор чунӣ?
Дар ин дарёву торикиву сад мавч
Ту андар киштии пурбор чунӣ?
Манам бемору ту моро табибӣ,
Бипурс охир, ки эй бемор, чунӣ?
Манат пурсам агар, ту менапурсӣ,
Ки эй ширини ширинкор, чунӣ?...

Ҷалолиддини Румӣ

АЪЗОҲОИ ТУФАЙЛИИ ҶУМЛА

26. Калима ва ибораҳои туфайлӣ

1. Хонед ва гӯед, ки калимаҳои ишорашуда чӣ тавр барои дигар шудани маънои ҷумлаҳо таъсир расонидаанд.

Хушбахтона, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ба назарам, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Ҳатман, зимистони имсола чандон хунук намешавад.

Калима, таркиб ва ибораҳое, ки ба фикри баёншуда чӣ гуна муносибат доштани гӯяндаро нишон медиҳанд, аъзоҳои туфайли ном доранд: 1. Мактуби ту, **ҳақиқатан**, маро хеле хурсанд кард. 2. **Хайрият**, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ.

2. Ин ҷумлаҳоро ифоданок бо риояи оҳанг хонед ва гӯед, ки дар кадоме аз онҳо гӯянда шубҳа дорад, қатъан тасдиқ мекунад ва ё ба таври оддӣ баён месозад. Вобаста ба мақсад калимаҳои гуногуни туфайли истифода мешаванд.

Бародарам аз сафар бармегардад.

Яқинан, бародарам аз сафар бармегардад.

Албатта, бародарам аз сафар бармегардад.

Бешак, бародарам аз сафар бармегардад.

3. Ҷумлаҳоро бо риояи оҳанг хонед. Гӯед, ки калимаҳои кадом сутун туфайлианд. Аз чӣ донистед?

1. Он вақт ба назарам аз Шумо дида одами нағзтар наменамуд. (С.Т.)

2. Тир агар рост равад, бар ҳадаф аст. (Ҷомӣ)

3. Орзӯи аҳли башар хушбахтона зиндагӣ кардан аст.

1. Имрӯз Устозокир, ба назарам, хеле парешонхотир менамояд. (Ю.А.)

2. – Рост, – гуфт бо оҳанги таассуф. (С.Т.)

3. Хушбахтона, дилаш аз андеша фориғ шуд. (С.А.)

4. Матнро хонед, калимаҳои туфайлиро ёфта шарҳ диҳед. Гӯед, ки онҳо чӣ вазифаро иҷро кардаанд.

Барои чӣ дар вақташ намегуфти?

- Барои чӣ? – такрор кард ӯ ва ҳамон лаҳза гӯё ба худ ҷавоб дод: Аввалан, барои он ки гӯям, нагӯям фоида надошт. Чунки хирси молу пул дар рагу пайи шумо саҳт чой гирифта буд. Афсӯс ки ман инро дер фаҳмидам. Шумо ҳозир ҳам, албатта, ҳамон одамед. Не нагӯед... Дар ин синну сол дигар шудан душвор... Сониян, барои он ки дар ин хусус ба шумо гап заданро муносиб намедидам.

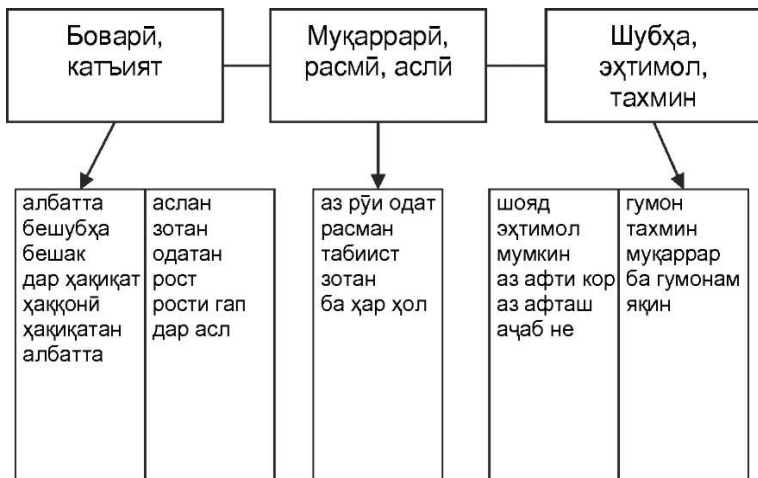
Саттор Турсун

5. Ҷумлаҳоро хонед ва ба зери калимаҳои туфайлӣ хат кешед. Тобиши маъно ва таркиби онҳоро шарҳ диҳед.

1. Соҳибамак, аз афти кор, саҳт ранҷид. (П.Т.) 2. Ба фикри ман, образҳои профессор ва писараш нағз баромадагӣ. (П.Т.) 3. Кас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст. (С.Т.) 4. Чунон ки дар боло қайд шуд, дарстайёркунии мо рӯзона дар ҳуҷраи Абдухалилмахдум ташкил меёфт. (С.А.) 5. Дарвоқеъ, Дохунда кори намоёне кард. (С.А.) 6. Хушбахтона, ин орзуям на як бор, балки чандин бор ба вуқӯъ омад. (С.А.)

На танҳо калима, балки таркиб, ибора ва ҷумлаҳо ҳам метавонанд туфайлӣ шуда оянд ва тобишҳои гуногуни маъноиро ифода намоянд.

6. Нақшаро хонед. Дар хусуси тобишҳои гуногуни маъноиро ифода кардани калимаҳои туфайлӣ мулоҳизаҳоятонро гӯед. Бо истифода аз калимаҳои туфайлӣ барои ҳар гурӯҳ дучумлай тартиб диҳед.

7. Ҷумлаҳоро хонда, калимаҳои туфайлиро ёбед ва тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед!

1. Назар ба фикри ӯ, дар ин кор бояд дасти коргарони ӯ бошад.

2. Хайр, сафар ягон чиз дод? (У.Р.)

3. –Дар баста нест, марҳамат, бифармоед, – садо доданд устод. (У.Р.)

4. –Э, афсӯс, сад афсӯс! – бо алам сар мечунбонданд амакам.

5. Қисса кӯтоҳ, мо пагоҳ ба тумани Ромитан меравем. (Р.Ҳ.)

6. Назар ба қавли онҳо, Лутфулло Гӯппон аз пагоҳӣ то вақти хӯроки пешин ва аз пешин то шом дам нағи-рифти каланд мезадааст. (С.А.).

8. Нақшаро хонед ва бубинед, ки калимаҳои туфайлӣ нисбат ба фикр чӣ ҳаяҷону ҳиссиёти гуногунро ифода мекунанд.

9. Шаш ҷумла нависед, ки калимаҳои туфайлии истифодашуда тобишҳои гуногуни маъноӣ дошта бошанд.

10. Ба ҷои нуқтаҳои калимаҳои туфайлии мувофиқро гузошта, ҷумлаҳоро хонед ва ҷи тобиш доштани онҳоро шарҳ диҳед.

1. ...шер ба мо зӯр ёрмандӣ кардӣ. (Ф.М.) 2. Ман,..., хурсанд: мисли пештара ба гап даромадӣ. (Ф.М.) 3. Мӯи сар ва ришу мӯйлаби ӯ, ..., саду панҷоҳ фоиз сафед шудаанд. (П.Т.) 4.., аз сӯҳбати мо ба худи Шумо низ суде хоҳад расид. 5. Ҳоло ин кор, ..., «аз бекорӣ кадукорӣ» аст. (С.А.)

(ошно, ба қавли худаш, воқеан, чунон ки, навакак гуфтам,боракалло).

11. Ҷумлаҳоро нависед, калимаҳои туфайлии онҳоро ёбед ва аломатҳои китобатро дар мавқеаш гузоред.

1. Шумоён дар ҳақиқат ҷавонони хушбахтед. 2. Ба бахти мо мактаб аз ҳавлиамон он қадар дур набуд. 3. Хайр боқимондашро пагоҳ ба шумо нақл мекунам. (Ҳ.К.) 4. Ба фикри падарам имсол ҳавои тирамоҳ мисли тобистон гарм мешавад. 5. Гуфтагӣ барин таътили ту кай тамом мешавад? 6. Ӯ баръақс бо талабагон ҳамчун калонсол бо калонсол муносибат дорад.

12. Аз калимаҳои туфайлӣ истифода бурда, ҷумлаи «Ман имтиҳонҳоро бо баҳои панҷ месупорам»-ро чор маротиба бо тобишҳои гуногун нависед ва эзоҳ диҳед.

Намуна: Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ҳақиқатан, устоди кори худ шуд.

Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ, ба бахти мо, устоди кори худ шуд.

Ҳамин тариқ, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устоди кори худ шуд.

Хулоса, Бахтиёр дар муддати кӯтоҳ устоди кори худ шуд.

13. Чумлаҳоро нависед, аъзоҳои туфайлиашонро муайян карда, ба кадом маъно омадани онҳоро шарҳ диҳед.

1. Ниҳоят, навбати Зебӣ расид. (Ҷ.И.) 2. Ба ҳамин тариқ, ҳар ду баромада рафтанд. (А.Д.) 3. Дар омади гап гуфта мондам-дия, хавотир нашавед. (Ф.Н.) 4. Ба гуфти падарам, об хуни замин аст. 5. Чунон ки мегӯянд, дар кӯҳҳо алафзор бисёр аст.

14. Матро хонед ва калимаҳои туфайлии онро муайян сохта, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.

Рӯзи якшанбе, бозори Конибодом серодам мешавад. Дар ин ҷо, ба қавли модари Шодӣ, ғайр аз чони одамизод, ҳама чизро харидан мумкин аст. Ҳозир, ки охири моҳи сентябр аст, махсусан, растаҳои мевафурӯшӣ тамошобобанд. Дар ин ҷо, ба фикрам, намунаи ҳама гуна меваҳои хушлазати кишвари тоҷиконро, ки шӯҳрати умумичаҳонӣ пайдо кардааст, дучор карда метавонед. Масалан, анчиру анор, себу шафтолу, харбузаву тарбуз, ноку бихӣ, лимӯю афлесун, даҳҳо хел ангури сурху сафеду сиёхро ғарам – ғарам рехта мондаанд.

Шодӣ сумкае дар даст, аввал чизе нахарида, хуб тамошо карда гашт. Вай ба салони шиносҳои бешумораш андаке сарашро ҷунбонида, алек мегирифт. Ў ба ҷойхонаҳои атроф, ки ҷавонон палави «дастӣ» мепухтанд, рафта, аз дасти мӯйсафедони шинос якпиелагӣ ҷой менӯшид. Вай, ниҳоят, ба растаи мевафурӯшӣ омад. Дар охир, ду харбузаи «Шакарпайванд»-ро интихоб намуда, хариду ба сумкааш андохта, роҳи хонаро пеш гирифт.

Ҳамин тавр, ҳамаи одамоне, ки ба бозор меомаданд, дар ин ҷо чизу чораҳои ба талаби худ мувофиқро ёфта мехариданд. Махсусан, барои онҳое, ки тӯй мекунанд, дар ин ҷо ҳама чиз ёфт мешавад. Охир ин бозор не, балки ярмаркаи калонест, ки дар он ҳама чиз ҳаст. Агар дар бозор ёфт нашавад, ба фикрам, дар магазине, албатта, ёфтани чизи даркорӣ мушкил нест.

Абдумалик Баҳорӣ

Калима, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои туфайлӣ дар нутқи шифоҳӣ бо ист, паст гаштани овоз ва зуд талаффуз кардан ва дар нутқи хаттӣ бо вергул ҷудо карда мешавад.

15. Нақли мухтасар дар бораи манзарае тартиб диҳед ва дар он аз калимаҳои туфайлӣ истифода баред.

16. Ҷумлаҳоро нависед ва ба ҷойҳои лозима аломатҳои китобаташро гузоред.

1. Росташ ки дар вақти таҳсил дар мактаб дар ҳар мавзӯ лексияҳои бисёре ва ғоидабахше шунидем. (М.М.)

2. Баъзан ҳатто кишти ғалла норасида зери барф мемонад. (М.М.) Ин ҷонаки ҷонам хонаи падари ман. (М.М.)

3. Ба гумони ман шайтонҳо аз даруни шӯълаи тилисмоте, ки болои сари мо истодааст, мебароянд! (М.М.)

4. Ташаккур ҳама чиз дар ин ҷо ёфт мешавад, – дарҳол ҷавоб дод устод. (М.М.)

5. Хушбахтона вохӯрӣ бо интиҳобкунгандагон ба хубӣ анҷом ёфт. (М.М.)

17. Матнро ифоданок хонед ва калимаҳои туфайлиро ёбед ва шарҳ диҳед.

Аз шунидани овози устод рангам канд, дасту поям ба ларза даромад. Дарҳол ба устод нигаристам, устод ишора кард, ки ба наздаш равам, зуд рафтам, ба нишастан тақлиф кард. Ягон боре ҳам дар қатори якум, илова бар ин дар паҳлуи шахсони мӯътабар нишастанро ҳатто ҳаёл ҳам накарда будам. Аммо гардонидани сухани устодро камоли беадабӣ донистам, нишастам. Сӯҳбат сар шуд. Устод баланд-баланд гап мезад. Ба фикрам, на танҳо дар раёсат будагон, балки нисфи ҳозирон сухани ӯро мешуниданд. «Дехотӣ,- гуфт устод, – дostonатро ба ман оварда нишон дод, хондам». Аз ин хабари хуш хурсанд шудам... Устод илова намуд: «Дар бораи сохтмони азими Вахш манзума навиштан чуръати калонест... Барои ту аз ҳаёти сохтмон навиштан нисбатан осонтар аст. Ҳамаи он воқеаҳои аҷиб

дар пеши назари ту ба вучуд меоянд. Афсӯс ки шеърна-
вис нестӣ...».

Баъд устод гуфт, ки дар ин рӯзҳо китобат аз чоп меба-
рояд ва пурсид:

– Ин китоби нахустинат будааст?

– Бале

– Муборак шавад! – дастамро самимона фишурда
гуфт.

Мирсаид Миршакар

18. Матро хонед ва мазмуни онро нақл кунед. Дар
нақлатон аз **ифодаҳои ба фаҳми ман, аввал ин ки, хусусан,
албатта, дуом ин ки истифода баред.**

– Агар тӯйро дар Соктаре мекардед, ба фаҳми ман, ин
кадар харҷ намешуд, ин деҳаи мо – деҳаи гушнагон аст,
дар ин ҷо сад дег ош пазед ҳам, боз сер намешаванд, –
гуфт модарам ҳасраткунон.

Аввал ин ки, – гуфт падарам, – барои зиёд ё кам шудани
харҷи тӯй гушнагӣ ё ин ки серии тӯйхӯрҳо дахл надорад,
балки калонгир ё ки бечора будани тӯйхӯрҳо дахл дорад:
бечораро агар як чиз диҳанд, хурсанд шуда меҳӯрад ва
агар надиханд, ҳарчанд гушна бошад ҳам, талаб намеку-
над. Аммо калонгир, ҳарчанд сер бошад ҳам, ба пеши ӯ
ба ҷои як табақ таом се табақ мондан лозим аст, вагарна
«маро ҳурмат накарданд» гуфта қаҳр мекунад. Ба фаҳми
ман, агар мо ин тӯйро дар Соктаре мекардем, харҷи мо
сечанд мешуд, боз калонони он ҷо, хусусан миракиён, аз
мо розӣ намешуданд. Зеро онҳо ба тӯйҳои одамҳо раф-
та бисёр ҳурмат дидаанд ва ҳурмати онҳо ҳам иборат аз
ин аст, ки ба пешашон бисёртар таом мекашиданд ва дар
охир ҷома мепӯшониданд, ҳеч набошад, каллақанд ме-
доданд. Албатта, мо ҳеҷ кадоми инҳоро карда наметавони-
стем.

Падарам баъд аз қадре ором гирифтаи сухани худро
давом кунонида гуфт.

Дуом ин, ки ман баъд аз хонадор шуданам дар Со-
ктаре ғайр аз хешовандони худамон қариб тӯйи касеро
нахӯрдам. Аммо дар ин ҷо аз ҳар кадом хонаи ҳамин бе-

чорагон, ки ту «гушнагон» гуфтӣ, ман як бор-ду бор тӯй хӯрдаам. Бинобар ин ба ман лозим буд, ки ба ҳаминҳо тӯй карда диҳам, хешовандон ва ошноҳои соктарегиам бошанд, ба ҳамин ҷо меоянд ва омаданд.

Садриддин Айни

Савол ва супориш

1. Мазмуни матнро дарк кардед? Ба шумо маъкул шуд ё не? Чаро?

2. Ҳадафи нависандаро дар чӣ мебинед?

3. Шумо ба расму одатҳо чӣ назар доред?

4. Ҷараёни ягон тӯйро ба хотир оварда, онро дар накли мухтасар баён созед.

19. Ҷумлаҳоро нависед ва калимаҳо- ҷумлаҳои туфайлиро муайян сохта, тобишҳои маъноии онҳоро шарҳ диҳед.

1. Чунон ки дар «Мақтаби кӯхна» гуфтаам, падарам маро дар шашсолагӣ дар мақтаби пеши масҷид гузошт. (С.А.)

2. Чунки, аз рӯи қавли худаш, ӯ «Қофия» -хон буда, бо ман «баробар» буд. (С.А.)

3. Ниҳоят, бо дастони ларзонаш мактубро печонда ба бағал меандозад.

4. Худоро шукр, ки шуморо ва ҳамроҳатонро сихату офият боз ба манзил расонд.

5. Ҳамин тавр, он пагоҳ марсияи пурдарду алами Фирдавсӣ ба марги писараш ба вучуд омад.

6. Гумон мекунам, ки аслан ин фазилат ба паҳлавононе ҳамчу Бахроми Чӯбина мероси ҷаҳонпаҳлавон Рустами Зол будааст. (С.У.)

7. Ҳар заҳмат як роҳат дорад, лекин, ба назари ман, дар дунё кори осон нест. (У.К.)

20. Муайян кунед, ки кадоме аз ифодаҳои зер калимаҳои туфайлианд ва кадоме не.

Ба андешаи ман, маълум, ногаҳон, хушбахтона, хушбахт, баъзан, ҳақиқатан, албатта, табиӣ, ҳатман.

21. Муайян созед, ки аз ифодаҳои додашуда кадомашон калимаҳои туфайлӣ нестанд.

1. Албатта, нохост, воқеан, афсӯс, ниҳоят, асосан, даррав, хайрият, хуллас.

2. Ба гумонам, аз афташ, афту андомаш, дар ҳақиқат, ҳақиқӣ.

3. Ба ҳамин тариқ, аз як тараф, ин тараф, он тараф, аз тарафи дигар, аз рӯи шунидам.

22. Калимаю ибораҳои туфайлии мувофиқ гузошта ҷумларо хонед.

Маро пайдо кардани аввалин китоби сарфу наҳви забони тоҷикӣ муяссар гашт.

Ифодаҳо барои истифода: хушбахтона, ҳамин тариқ, ниҳоят, воқеан, хайрият, ростӣ!

27. Аъзоҳои истисноии ҷумла

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонда муқоиса кунед ва ғӯед, ки аъзоҳои ба сутуни дуюм иловашуда чӣ зарурият ва вазифа доранд.

1. Мо аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем.	1. Мо – падару писар аз хона баромада, ба ҳавлии бобоям рафтем. (С.А.)
2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар дӯсти деринаи падарам истиқомат мекард.	2. Аз ҳавлии мо чанд хона онсӯтар, дар паҳлӯи дӯкони собиқи усто Додобой , дӯсти деринаи падарам – Қаҳҳорамаки шикорчӣ истиқомат мекард. (С.У.)
3. Ман ба рӯзномаи «Санъат ва адабиёт» аз аввал обунаам.	3. Ман ба рӯзномаи «Санъат ва адабиёт» аз аввал (ин рӯзнома чанд сол боз нашр мешавад) обунаам.

Калима ва иборасе, ки ба аъзоҳои ҷумла илова ва алоқаманд гашта, маънои онҳоро равшану возеҳ шарҳ

медиханд, аъзоҳои истисноӣ ном доранд: Мо, **талабагон**, дар шабҳои барф такрори рӯисаҳнии худро тарк намекардем. (С.А.) Ин амакзодаҳои ман – **писарони амакам Исоҳон** буданд. (С.У.)

Вай дина, **баъди пешин**, ба назди гилкорон рафта, муддате корашонро тамошо карда истод. (Ф.М.)

Тавре ки мебинем, **талабагон**, **писарони амакам Исоҳон** ва **баъди пешин** аъзоҳои истисноӣ буда, аввали мубтадо, дуҷумӣ хабар ва сеҷумӣ ҳоли замонро шарҳ додаанд.

Ба вазифаи аъзоҳои истисноӣ на фақат калимаю ибораҳо, балки баъзан ҷумлаҳо ҳам омада метавонанд: Ҳайрат як ҷавони қадаш аз ман пасттари гарданкӯтоҳ, лоғарбадани сиёҳчеҳра, чашмаш сиёҳ буда, лекин, **ҷунон ки мегӯянд**, «роғ-роғ» мерафт, яъне ба ҳар чиз бо ҳайрат ва хомӯшона нигоҳ карда меистод. (С.А.)

Аъзоҳои истисноӣ мисли сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла ба як оҳанг талаффуз нашуда, савти махсус доранд. Гӯянда аъзоҳои истисноиро нисбат ба аъзоҳои ҷумла нармтар ва бо фосилаи муайян талаффуз мекунад. Воситаи забони аъзоҳои истисноӣ дар нутқи шифоҳӣ оҳанги талаффуз буда, дар нутқи хаттӣ бо вергул ва баъзан бо тире ҷудо карда мешавад.

2. Калимаҳоро бо риояи оҳанги талаффуз хонед ва шарҳ диҳед.

1. Дар тобистон, аксари рӯзҳо, дар боғот яйлоқазори кӯхистон чихати касби обу ҳаво рафта, чанде мемонад. (Мирзо Сироч) 2. Ман... дар вақти дарс аз домуллои худ – Мулло Абдусалом пурсидам. (С.А.) 3. Мо – маҷрӯҳонро, ба Когон – ба беморхонаи шаҳрӣ, бурданд. (С.А.)

3. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зер аъзоҳои истисноӣ хат кашида, бар шарҳи кадом аъзои ҷумла омадани онҳоро маънидод кунед.

1. Зимистон бинокориҳои мардум хобида буд, Усто-амак, яъне Устохоча дар ҳавлии беруни худ, дар зер

айвончае дарсозӣ мекард. 2. Дар вақте ки мо ба Соктаре омадем, падарам ба модарам таъкид карда буд, ки ҳар чизе ки пазад, ба амакаш – Абдуллоҳоча аз вай як коса диҳад. 3. Дар он тараф – дар тарафи шимоли рӯд, бар болои хомаи пасти рег чӯпонбачагон бо ҳам гӯштингири мекарданд. (С.А.) 4. Ғулғулаи шаҳр – шаҳре, ки худро аз «чину ачинаҳо» мудофия мекунад, дур гашта, торафт пасттар шунида мешавад. (С.У.) 5. Хоҷа Исматӣ Бухорӣ (вафоташ соли 1425) дар замонаш шоири забардасте буд. (С.У.)

4. Чумлаҳоро нависед ва аломатҳои китобатро дар ҷояшон гузоред.

1. Дастанвисҳои қиматбахоро аз дӯстони худ ба орият (барои истифодаи муваққатӣ) мегирифтам. 2. Ин қитъа сар то сар аз шимол ба ҷануб ба растаҳо ҷудо карда шуда буд. (С.А.) 3. Онҳо зану шавҳар Сафияро духтар хонданд. (Ҷ.И.) 4. Мо ба соҳили дарёи Волга ба соҳили бузургтарин наҳри Россия наздик шудем. (Ҷ.И.)

5. Чумлаҳои ҳар ду сутунро ифоданок хонед ва ӯед, ки ифодаҳои ишорашудаи сутуни дуюм аз яқум чӣ фарқ доранд.

<p>1. Мутаассифона, то ин дам фаъолияти публицистии С.Айнӣ... ба кулӣ омӯхта нашудааст. (А.М.)</p>	<p>1. Мактабдор (муаллимамон) ба вай як қоғазгир (тирезаи қоғазӣ) карда, барои дар барфу борон надаридани он ба қоғазаш рағғани зағир молида буд. (С.А.)</p>
<p>2. Назар ба кавли падарам, Сайидмуродоча падари ӯ – Саидумархоча одами хату саводнок буда, аз ҳунарҳои дастӣ... дуредгариро хуб медонистааст. (С.А.)</p>	<p>2. Ман аз ин шаҳр – макони балво баромада меравам. (Ҷ.К.)</p>

3. Чунон ки дар мавридаш гуфта будам, ман бисёр мехостам, ки да-руни шахтаро бубинам. (С.Т.)	3. Дар ин мадраса ориятнишин (касе, ки худ хучраддор набуда, дар хучраи каси дигаре нишинад) кам набуд. (С.А.)
--	--

6. Ҷумлаҳоро ифоданок хонед ва аломатҳои китобати аъзоҳои истисноии ба исмҳои хос алоқамандро шарҳ диҳед.

1. Бобокалон, бародари калонии ман, ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.	1. Бародари калонии ман Бобокалон ба боғпарварӣ рағбати фаровон дорад.
2. Дар рӯзи ҷашни Артиши миллӣ чун меҳмон, Саидамир Зухуров, генерал полковник даъват шуда буд.	2. Дар рӯзи ҷашни Артиши миллӣ чун меҳмон генерал-полковник Саидамир Зухуров даъват шуда буд.

7. Ҷумлаҳои зеро дуруст хонед ва баъд нависед.

1. Саидалӣ, бародари хурдии ман, табиатро бисёр дӯст медорад.

2. Бародари хурдии ман -Саидалӣ табиатро бисёр дӯст медорад

3. Бародари хурдии ман, Саидалӣ, табиатро бисёр дӯст медорад.

8. Ҷумлаҳоро ифоданок ва бо риояи оҳанг хонед. Ғӯед, ки кадом аъзои ҷумларо аъзоҳои истисноӣ аниқ мекунад. Дар онҳо чиро мушоҳида кардед.

1. Аз он тарафи кишлок, аз майдони кишт, овози трактор ба гӯш мерасид. (Ҷ.И.) 2. Ҳоким ба одамонаш фармуд, ки моро аз ҳам ҷудо карда, аз хона – аз пеши ӯ бароранд. (С.А.) 3. Ман бояд имрӯз ба кишлок – пеши модарам биравам. (Ҳ.К.) 4. Дар пеши дари ҳамсоя ба ақибаш, ба тарафи ялангии кишлок, назар андохт. (Ҳ.К.)

9. Чумлаҳоро хонед, баёнияҳои истисноиро муайян кунед ва вазифаю аломатҳои исти онҳоро шарҳ диҳед.

1. Дар зери хокҳои ин теппаҳо Панҷакенти қадим – шаҳри як вақтҳо маданӣ ва ободи суғдиён зиёда аз ҳазор сол беному нишон хоб карда буд. (Ҷ.И.) 2. Оймулло мақоми хузноварро ба охир расониду ба уфар – ба мақоми шӯҳ ва рӯҳбахше гузашт. (Ҷ.И.) 3. Ин ақида ба ман аз бибиҳилифа – муаллимаи мактаби духтарон талқин шуда буд. (С.А.)

Баёнияҳои истисноӣ барои возеҳу аниқ кардан ва чун муайянкунанда шарҳу эзоҳ додани ягон аъзои чумла хидмат мекунанд. Баёнияҳои истисноӣ мазмунан бо муайяншавандаи худ муродиф мебошанд ва якдигарро иваз карда метавонанд: Ё ба устои худ – Абдурахмони Ҷомӣ мурочиат карда, аз вай илтимос намуд (С.А.). Мо чумъаи гузашта – шашуми май ба ин чо омада будем (Ҷ.И.).

Дар нутқи хаттӣ баёнияҳои истисноӣ ба воситаи вергул ё тире чудо карда мешаванд.

10. Чумлаҳоро нависед, ба онҳо аз дохили қавс баёнияҳои истисноии мувофиқ ёфта илова кунед. Бо назардошти ҷойи баёнияҳои истисноӣ аломатҳои китобати мувофиқро гузоред.

1. Ширинтарин навъи харбуза бо даромадани нӯги корд чарсос зада кафида ду бўлак мешуд. (С.У.) 2. Ронанда ба бадии ҳаво нигоҳ накарда, мошинро босуръат пеш меронд. 3. Аммо Ғанӣ саросема нашуд. (Р.Ҷ.) 4. Ҳар дуяшон либосҳояшонро пӯшида ба роҳ даромаданд. 5. Ин кас муаллими синфҳои боло буданд. 6. Аҳмад ва Ҳалим ба ниҳолшинонӣ ёрӣ расониданд.

(зани малларанги сабзчашм, гурги борондида, фамилияшон Мирмуҳаммадов, шакарпайванди сабзранги рӯяш тӯрдор, модаркалону набера, ин ду ҷавони бағайрат).

11. Порчаҳои шеърро хонед ва баёнияҳои истисноиро муайян созед. Тарзи хониши онҳо дар назм аз наср фарқ дорад ё не?

Такаягоҳи мо – падару модарон!
Гавҳараки дидаи мо – хоҳарон!
Ҳаст фронти дигаре чанги мо
Соҳаи меҳнат, ки кӯшунаш шумо.

М. Турсунзода

Вахш – дарёи зарфишону бузург
Зинату зеби Тоҷикистон аст.

М. Миршакар

Лохутӣ, он суҳанвари даврон, чу гуфтааст
Дурӯҳои ноб дар ғазали лочавоби сурх.

А. Ҳамдӣ

12. Ҷумлаҳоро хонед ва аъзоҳои истисноиро, ки вазифаи эзоҳдиҳиро доранд, муайян созед.

1. Дар он тарафи кӯча хавлии бобо Ҳидоят ва дар пешғаҳи он (кӯча пешбаста буд) хавлии Юсуф буд. (Ҷ.И.)
2. Боровиков бештарин вақтҳо бо вай тоҷикӣ гап мезад (вай дар давоми хидмати даҳсолааш дар Тоҷикистон забони тоҷикиро ёд гирифта буд). (С.У.)
3. Шайбониҳон... мехост Мовароуннаҳр (байни дарёҳои Сир ва Омӯ) ва Хуросонро ба даст дарорад. (С.А.)
4. Омӯзиши метеоро (ситораҳои паррон) аз нуктаи назари илмӣ хеле аҷоиб аст.

Калима, ибора ва ҷумлаҳои истисноии эзоҳӣ маънои ягон аъзо ё мазмунӣ умумӣ ҷумлаи асосиро аниқу мушаххастар намуда, гоҳо шарҳи иловагӣ зам мекунад.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ аз баёнҳои истисноӣ аз он ҷиҳат хеле фарқ доранд, ки бо муайяншавандаи худ мазмунан муродиф нестанд: Автобус аз пайраҳаи серчанг ба роҳи калон (асфалтпуш) баромад. Модар ба духтарчааш ҳар рӯз ширбиринҷ, угро ва кабоб (аз гӯшти гӯсфанд) пухта меод. Ман дар баҳрҳои Азоб, Сиёҳ, Каспӣ, Сафед (онҳоро аз харита нишон меод) шино кардам, – гуфт баҳрнавард.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ баъзан бо калимаҳои **яъне, махсусан, мисли, аз ҷумла** ва ғайра ҳамроҳ меоянд: Дар синфи мо шаш нафар хонанда, аз ҷумла Отифа, бо баҳои «аъло» таҳсил мекунад. Шаҳрҳои ҷумҳурии мо, алалхусус, Астана хеле зебост.

Аъзоҳои истисноии эзоҳӣ дар навишт асосан бо қавс ва баъзан бо вергул чудо мешаванд.

13. Ҷумлаҳоро нависед ва зери аъзоҳои истисноӣ хат кашида, вазифаашонро маънидод кунед.

1. Зариф бачаҳоро аз деҳа (ҳар ду ҳам бепадару модар монда буданд) дирӯз бо худ овард. 2. Ногоҳ (ин дар пеши дӯкони китобфурӯшӣ буд) дидам, ки ҷавоне аз ман чашм намеканад. (А.Ш.) 3. Насри тоҷик (таърихӣ, илмӣ ва адабӣ) ханӯз дар асрҳои 1X-X ба вучуд омада буд. 4. Дар Бухоро магар моро фаромӯш кардед, ки барги сабз гӯён ягон савғотӣ (роҳовард) наёвардед. (С.А.)

14. Матнро хонед ва тақлидан шарҳи ҳоли худро нависед. Аз аъзоҳои истисноӣ огоҳона истифода баред

Ман, Саидкарими Юсуфии Саъдуллозода, 31 январи соли 1965 дар деҳаи Баққонуси шаҳри Жетисой дар хонаводаи деҳқон таваллуд шудаам. Соли 1983 таҳсилро дар мактаби миёнаи рақами 104 ба поён расонида, ба факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Қазоқистон шомил шудам. Аз соли 1984 то соли 1966 дар сафҳои Артиш хидмат намудам. Баъди адои хидмати низомӣ таҳсилро дар факултаи номбурдаи Донишгоҳ идома додам ва онро соли 1990 хатм намудам. Аз моҳи сентябри соли 1990 то кунун дар омӯзишгоҳи сохтмони ш.Шимкент ба сифати муаллими забону адабиёти қазақ кор мекунам.

Дар умури иҷтимоӣ омӯзишгоҳ сахми фаъол мегирам, узви кумитаи иттифоқи касаба мебошам.

Падарам – Юсуфи Саъдуллозода нафақахӯр аст. Модарам – Гулрӯи Алидухт узви гурӯҳи паймонкории «Сабззор» мебошад.

Ҳамсарам – Насибаи Хуршеддухти Раҳмонзода, соли таваллудаш 1968, дар дармонгоҳи шумораи 7-и ш.Шимкент ба сифати маъмури сабт кор мекунад.

Писарам – Ҷамшеди Саидкарим Саъдуллозода, соли таваллудаш 1989.

Нишонии ҷойи зистам: ноҳияи Баққонус, шаҳраки Жетисой.

*26 январи с. 1991
Имзо Ҳасани Ёрзод*

НУТҚИ АЙНАН ВА МАЗМУНАН НАҚЛШУДА

1. Ҷумлаҳои ҳар ду сутунро хонед ва муқоиса кунед. Чӣ фарқро пай бурдед?

Шикорчиён гуфтанд: «Дар ҷангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад» Яке аз шикорчиён гуфт: «Дар ҷангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон аст».	Шикорчиён гуфтанд, ки дар ҷангалзори наздик сайдҳои гуногуни зиёде дида мешавад. Яке аз шикорчиён гуфт, ки гӯё дар ҷангалзор бузҳои кӯҳӣ фаровон бу- дааст.
Ӯ пешниҳод кард: «Худи пагоҳ ба шикори мурғи даштӣ равед».	Ӯ пешниҳод кард, ки мо худи пагоҳ барои шикори мурғи даштӣ мерафтем.

Нутқ асосан бо ду роҳ нақл мешавад: айнан ва мазмунан. Нутқе, ки ба каси дигар тааллуқ дораду гӯянда ё нависанда онро бе ягон тағйирот меорад, нутқи айнан нақлшуда номида мешавад.

Дар нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои грамматикӣ лугавӣ ва услубӣ оҳангнокии суханони гӯянда нигоҳ дошта мешавад.

Нутқе, ки аз забони каси дигар бо тағйироти ҷузъӣ ва мазмунан оварда мешавад, нутқи мазмунан нақлшуда номида мешавад.

Нутқи мазмунан нақлшуда дар шакли ҷумлаи мураккаби тобеъ, ки ҷузҳои он ба воситаи пайвандакҳо ва калимаҳои дигар, ки вазифаи пайвандакхоро иҷро мекунанд, алоқаманд мегарданд.

2. Бо риояи оҳанг ифоданок хонед ва ба нутқи айнан нақлшуда ва мазмунан нақлшуда диққат диҳед. Дар кадоме аз ин ҷумлаҳо оҳанги таъкид ва шарҳдиҳиро ҳис кардед.

1. Бисёр ҳамдеҳагонам мегӯянд: «Падарат пир шудааст, хоҳаронат бо рӯзгори худашон овора, ту биё ба муйсафед саробонӣ кун...». (С.Т.)

2. Бегоҳӣ Қосимҷон насихатомез гуфт, ки беҳуда бо он бача даст ба гиребон шудаам.

Ман хайрон шуда гуфтам:

– Охир, вай мана зад!

– Хайр чӣ шудааст? – маро тамоm дар хайрат мононда гуфт Қосимҷон. – Як мушт хӯрдӣ – хӯрдӣ – дия! Дар чойҳои мо мегӯянд, ки «Ман – маниҳо пешаи шайтон бувад, ҳар кӣ худро кам занад, мард он бувад».

Пӯлод Толис

28. Нутқи айнан нақлшуда

1. Дониши пеш гирифтаатонро ба ёд оварда, аломатҳои китобатро дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед. Ҳангоми шарҳ додан ба нақша таъя кунад. С.М. – сухани муаллифро мефаҳмонад.

С. М.	:	«	▨	!».	«	▨	!».	С. М.
С. М.	:	«	▨	?».	«	▨	?».	С. М.
С. М.	:	«	▨	».	«	▭	»,	С. М.

Нутқи айнан нақлшуда дар ноҳунак гирифта шуда, калимаи аввали он бо ҳарфи калон навишта мешавад.

Агар нутқи айнан нақлшуда баъди сухани муаллиф ояд, пас аз он дунукта ва пеш аз нутқи айнан нақлшуда тире гузошта мешавад.

Баъд аз нутқи айнан нақлшуда ва пеш аз сухани муаллиф вергул ё аломати савол ва ё хитоб гузошта шуда, пас аз онҳо ҳатман тире меояд.

Муаллим аз ман пурсид: «Номи ту чист?». «Иброҳим», – ҷавоб додам ман

2. Мисраъҳои дар поён овардашуда аз кадом шоиронанд? Пас аз муайян кардани муаллифони онҳо ҷумлаҳои тартиб диҳед, ки нутқи айнан нақлшуда ҳам баъди сухани муаллиф ва ҳам пеш аз он омада бошад.

1. Банӣ одам аъзои яқдигаранд.
2. Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад.
3. Дустиро ҷустуҷӯ дорем мо.

Агар нутқи айнан нақлшуда ба ду қисм ҷудо шуда, дар байни он сухани муаллиф ояд, аз ду тарафи сухани муаллиф аломати вергул ва тире гузошта мешавад.

– Акаам «говзӯр» аст, – гуфт ӯ, – ба ҳамин сабаб ба ӯ Махдуми Гав лақаб додаанд. (С.А.)

3. Ҷумлаҳоро хонед ва муайян кунед, ки ба кадом нақшаҳо тааллуқ доранд. Аз рӯи тартиби нақшаҳо ҷумлаҳоро нависед.

1. «Аз кучо омада истодаӣ ва ба кучо меаравӣ?» – боз пурсидааст гамбусак. (аз афсонаҳо)

2. «Бечора Карим Девона! Охир, вай дар ин мавсими сол аз ин роҳҳои лағҷонаки хавфнок чӣ тавр мегузарад», – дилсӯзона мегуфт ҳамсоя. (Ҳ.Н.)

3. «Аз кучо пайдо шудед, набудед-ку!» – ба Мустафо фаҳмониданӣ шудам, ки ҳозиракак омадаанд. (Сорбон)

« [] !» – [С.М.]

[] », – [С.М.]

[] ?» – [С.М.]

Агар нутқи айнан нақлшуда саволӣ ё хитобӣ бошад, дар он сурат ба ҷои вергул аломати савол ё хитоб гузошта шуда, дар ноҳунак оварда мешавад: «Ин пули ман аст, ин пулро ман худам ёфтаам!» – аз дил мегузаронидам. (П.Т.)

«Чӣ гуфтед, рафиқ муаллим?» – пурсидам ман саросема шуда. (С.У.)

4. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зер нутқи айнан нақлшуда хат кашида, ҷой ва аломатҳои китобати онро шарҳ диҳед.

1. «Агар Қорӣ Ишкамба, – гуфт ӯ, – донад, ки ман ҳамроҳи худ як одами бегоноро гирифта омадам, ба шубҳа афтада, дарвозаашро нахоҳад кушод» . (С.А.)

2. Саъдии Шерозӣ «Чашми танги дунёдорро ё қаноат пур кунед, ё хоки гӯр» – гуфтааст.

3. Ман дарвозаи он ҳавлиро кӯфтам ва дар дили худ гуфтам: «Агар ин ҳавлӣ – ҳавлии Қорӣ Ишкамба набошад ҳам, зарар надорад». (С.А.)

5. Чумлаҳои зеро ба нутқи айнан нақлшуда баргардонед ва гӯед, ки чӣ тағйирот рух дод.

Намуна: Падарам гуфт: «Писарам доништа кор кунед».

1. Норзода исроркорона гуфт, ки чомаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд.

2. Камандир фармон дод, ки зуд бароям.

3. Овардаанд, ки дар кӯхҳои шаҳри Ҳамадон ҳамдунағони бисёр буданд, ки он чо мақом доштанд ва эшонро сардоре буд. (аз «Ҳақим Сандбод»).

6. Матнро хонед ва маънидод кунед. Чумлаҳои нутқи айнан нақлшудадорро аниқ сохта шарҳ диҳед.

– Аз худат пурсам? Чанд моҳ боз наменамоӣ... Мабодо бетоб – ку набудӣ?

– Не, додар, бетоб набудам. Лекин... пир шудаам. Худи ҳамин пирӣ баробари сад бетобӣ.

– Шикоят накун, падар, ту ҳоло чандон пир нестӣ, – гуфт мард ва даме сукут варзида, ба думбураҳои пеши пояш назар давонд. – Инҳо аз худат?

– Ҳо, – гуфт мӯйсафед, аз чӣ бошад, нигоҳашро каме гурезонда.

– Хайр... Чумча надорӣ?

– Не, додар, қариб як сол мешавад, ки ҳеч чиз натарошидаам, – кифоя. Танҳо ҳамин....

– Ба ман чумча даркор буд. Аммо дар наздат фақат думбура мебинам...

– Қиссаи дароз ин, – гуфт мӯйсафед ва бо лабханди маҳине гоҳ ба марду гоҳ ба думбураҳои худ нигариста илова намуд: – Ягонтааш форида бошад, бигир, арзон медиҳам.

– Раҳмат, падар, ба ман чумча даркор буд. Марди кунғузмӯйлаб хайрухуш карду калон – калон қадам партофта, аз дарвозаи бозор берун рафт.

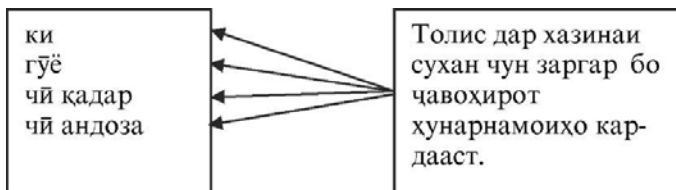
Мӯйсафед охиста дар ҷояш нишаст.

Саттор Турсун

29. Нутқи мазмунан нақлшуда

1. Муайян кунед, ки дар кадоме аз ҷумлаҳо нутқ мазмунан баён шудааст. Фарқи ҷумлаҳоеро, ки бо калимаҳои **ки, гӯё, ҷӣ қадар** алоқаманд шудаанд, шарҳ диҳед.

Мирзо Турсунзода дар муҳокимаи повест хуб гуфтаанд: «Толис дар хазинаи суҳан чун заргар бо ҷавохирот хунарнамоиҳо кардааст». Мирзо Турсунзода дар муҳокима гуфта буданд,

2. Суратмачлис (протокол)-ро хонед. Қисмҳои онро муайян созед. Гӯед, ки чаро дар он нутқ асосан мазмунан оварда шудааст. Кадом феълҳо дар он бештар истифода гаштаанд?

Суратмачлиси №1

Ҷаласаи хонандагони синфи У111 мактаби миёнаи таҳсилоти умумии №34 н.Махтарал аз 20 сентябри соли 2006

Рӯзномаи мачлис

1. Масъалаи ташкили рӯзномаи «Забоншиноси ҷавон»
2. Инихоби ҳайати таҳририя.

Шунида шуд:

1. Гузориши роҳбари умумӣ, муаллими забон ва адабиёти тоҷик
Меликов Ҳ.

Баромад карданд:

Салимова С. (хонандаи синфи XI) оид ба аҳамият ва зарурати ташкили чунин як рӯзнома изҳори ақида карда гуфт, ки таъсиси он айни муддаост.

Тағоев С. (хонандаи с. 8 «а») таъкид кард, ки рӯзнама асосан бояд масъалаҳои имлою иншоро фаро гирад. Вай гуфт, ки рӯзнама агар ҳар моҳ ба нашр расад, ба мақсад мувофиқ аст.

Ҳақимов Т. (хонандаи с. 7 «б») пешниҳод кард, ки дар рӯзнама гӯшаи «шоирони ҷавон» ташкил гардад, то ки баъзе шеърҳои шоғирдон дар он ба таъбир расад.

Саидова Қ. (хонандаи синфи 9 «а») зикр кард, ки чун соли гузашта рӯзнама ба бозиҳои шавқовари грамматикӣ бештар диққат дода, дар ҳалли онҳо озмунҳо эълон намояд.

Меликов Ҳ. Ба ҳамаи хонандагон барои иштироки фаъолона ва пешниҳоду дархостҳои мушаххас, ки дар бештар гаштани сифати рӯзнама мусоидат мекунанд, изҳори миннатдорӣ намуд.

Маҷлис бо назардошти фикру мулоҳиза ва пешниҳодот

қарор кард:

1. Рӯзнамаи мактаб таҳти унвони «Забоншиноси ҷавон» ташкил ва наشري ҳармоҳаи он ба роҳ монда шавад.

2. Ҳайати таҳририяти пешниҳодшуда маъқул доништа шавад.

Раиси маҷлис:

Котиб:

3. Ҳикояро хонед ва нутқи айнанро ёфта шарҳ диҳед. Ҷумлаи охириро ба мазмунан баргардонед. Чаро нависанда бештар аз нутқи айнан истифода бурдааст?

Подшоҳе писареро ба адибе доду гуфт:

– Ин фарзанди туст, тарбияташ ҳамчунон кун, ки яке аз фарзандони хеш. Адиб хидмат кард ва мутақаббил шуд ва сола чанд барӯ саъй карду ба ҷое нарасид ва писарони адиб дар фазлу балоғат мунтаҳӣ шуданд. Малик донишмандро муоҳазат карду муотабат, ки ваъда хилоф кардӣ ва вафо ба ҷо наёвардӣ!

Гуфт:

– Бар раъи худованди рӯи замин пӯшида намонад, ки тарбият яксон асту табоеъ муҳолиф.

Гарчи симу зар зи санг ояд ҳаме,
Дар ҳама санге набошад зарру сим.
Бар ҳама олам ҳаметобад Сухайл,
Чое анбон мекунад, чое адим.

Саъдии Шерозӣ

Луғат

мутақаббил шудан – ба зимма гирифтан
мунтаҳӣ – интиҳоёбанда, анҷомёфта
муоҳазат – сарзаниш, танбех
муотабат – сарзаниш кардан
анбон – халтаи чармини сафарӣ
адим – ниёзманд, дарвеш

Савол ва супориш

1. Ҳикояро чӣ ном муносиб аст? Онро дар матн ҷӯед.
2. Ба андешаи адиб розиед? Андешаи шахсии Шумо?
3. Бо истифода аз мисраи дуюми қитъа чумлае тартиб диҳед, ки дар он нутқ айнан бошад.

4. Порчаро хонед ва чумлаҳои нутқи айнан нақл-шудадоштаро ёфта шарҳ диҳед. Чумлаҳои якум ва дуюмро ба мазмунан нақлшуда баргардонед.

Шунидам, шеърро хуб мехонед, дostonхонии шуморо таъриф мекунамд, чаро боре назди ман наёмадед? – гуфт Фирдавсӣ.

Абӯ Дулаф шармгинона гуфт:

– Мехостам биёям... чуръат накардам, устод... ибo кардам...

– Чаро ибo? Бечo, бечo. Аммо айб ба Ҳушанг ҳам ҳаст, ки то имрӯз шуморо ба мехмонӣ нахондааст. Мегӯянд, шумо Рустаму Ашкбӯсро аз ёд кардаед?

Оре, устод... Боз фасле аз Фаридуну Заҳҳок ҳам. Фаридуну Заҳҳок? Оё ин дoston дар дастраси шумо буд?

Аз кучо пайдо кардед?

– Устод онро ба чаноби Муҳаммади Лашкарӣ тақдим карда будаанд, он чаноб ориятан ба ман дода буданд, ки фаслерo аз ёд кунам.

– Пас он фаслро барои мо мехонед, – гуфт шоир ва пурсид: – Мехонед?

– Ба чашм, устод, – қабул кард Абӯ Дулаф.

Сотим Улуғзода

Савол ва супориш

1. Баъди ба нутқи мазмунан баргардонидан чӣ тағйироти ҷумлаҳоро ҳис кардед?

2. Чаро нависанда нутқро айнан ва бе дигаргунӣ меорад?

3. Бо истифода аз калимаи **орият** ҷумла тартиб диҳед.

Дар асарҳои бадеӣ дар вақти навиштани гуфтугӯи ду ва ё якчанд шахс (диалог) нутқи ҳар яке аз онҳо аз аввали сатр бо ҳарфи калон оғоз ёфта, дар аввали нутқи ҳар кас аломати тире гузошта мешавад ва аломати нохунак бардошта мешавад.

Танҳо бо нутқи айнан нақлшуда тамоми хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ин ё он шахси амалкунанда-ро дода метавон. Вале аксар вақт нутқ мазмунан оварда мешавад, зеро айнан овардан, аз як тараф, вақти зиёдро талаб кунад ва, аз тарафи дигар, айнан овардани нутқ ҳамеша зарурате надорад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ БАРОИ САНЦИШ ВА ҶАМЪБАСТ

1. Нутқи айнан нақлшуда чист?

2. Нутқи мазмунан нақлшуда аз айнан нақлшуда чӣ фарк дорад?

3. Кадом аломатҳои китобат дар ҷумлаҳои нутқи айнан нақлшудадор истифода мешаванд?

4. Асосан чанд навъи дар нутқ истифода шудани нутқи айнан нақлшударо медонед? Бо мисолҳо шарҳ диҳед.

5. Дар кадом ҳолатҳо аломати нохунак аз нутқи айнан нақлшуда меафтад?

6. Дар кадом услуб бештар нутқи айнан нақлшуда истифода мешавад?

7. Равшантар баён кардани хусусиятҳои забонию оҳанги талаффуз ва барҷастагии баён махсусияти кадом нутқ аст? Айнан ва ё мазмунан нақлшуда?

8. Ҷойи нохунак, дунукта ва тиреро дар нутқи айнан нақлшуда шарҳ диҳед.

ТАКРОР

1. Хонед вазифаҳои ҳар кадом қисми грамматикаро шарҳ диҳед.

Синтаксис аз калимаи юнони «syntaxis» гирифта шудааст ва маънои таркиб ёфтани сохтро дорад.

Синтаксис як қисми грамматика буда, ибораю ҷумла, қоидаҳои сохтани ибора, ҷумла, тарзу воситаҳои созиши онҳоро меомӯзад. Наҳв (синтаксис) устухонбандии тарзи ифодаи фикр аст. Дар наҳв ду масъала; маъно ва тарзи ифодаи он, яъне қолиби ифодаи фикр, ҷои асосиро мегирад. (Ҳочаев Д.)

Морфология аз калимаи юнонии «morphé» шакл сохт ва «logos» – мафҳум, илм гирифта шудааст. Илм дар бораи калима, шаклҳои тағйирёбии калима, роҳҳои ифодаи маънои грамматикӣ, инчунин дар бораи ҳиссаҳои нутқ ва роҳҳои калимасозии онҳо маълумот медиҳад. (Ҳусейнов Х.)

Воҳидҳои морфологӣ барои сохтани ҷумла маводи сохтмонӣ маҳсуб мегарданд. Ҳамаи ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи аввалияи синтаксисӣ мебошад. Масалан, исм ва ҷонишинҳо бештар ба вазифаи мубтадо ва пурқунанда, феълҳо ба вазифаи хабар, сифату сифати феълӣ ба вазифаи муайянқунанда ва зарфу феъли ҳол ба вазифаи ҳол меоянд.

Вале ҳиссаҳои нутқ дорои вазифаи дигар ҳам мебошанд. Масалан, исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла меояд.

2. Матро хонед ва гуед, ки дар бораи чӣ гап меравад?

Агар таърихи баромади калимаеро аз касе шунида бошед, нависед ва пешкаши ҳамсинфон гардонед.

– Аҷиб, – гуфт Деҳотӣ. – Аммо калимаи Кобул чӣ маъно дошта бошад? Шояд ин аз забони автолиҳо бошад? – Кобулиҳо ҳикоя мекунанд, ки як вақтҳо подшоҳе

ба шикор омадааст ва дар баландии Кобули имрӯза хонае дидааст, ки чор тарафашро об ихота кардааст. Подшоҳ фармон медиҳад, ки аз рӯи об пул андозанд.

Сарбозон аз коҳ месозанд. Подшоҳ ба воситаи он ба қазира мегузарад ва фармон медиҳад, ки он чоро обод кунанд. Вақте қазира обод мешавад, номи онро Коҳпул мемонанд. Бо мурури замон «п» ба «б» мубаддал мешавад ва «х» аз миён меравад. Лекин вақте ки аз як афғонӣ маънои Кобулро пурсидам, вай бо ин байт ҷавоб дод:

Аз номи диёри ман чӣ пурсӣ,—
Обест миёни гул чакида.

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Матн аз чанд калима ва чанд ҷумла иборат аст?
2. Ҷумлаи сеюм аз чанд ибора таркиб ёфтааст?
3. Чӣ гуна ҷойро қазира мегӯянд?

3. Матнро навишта, ҷумлаҳои содаи онро аз ҷиҳати сохт муайян кунед ва вазифаи аломатҳои китобати дар матнбударо шарҳ диҳед.

Моҳи савр. Баҳори кӯҳистон бо ҳазор ранг таровату назокат одамро мастӣ мебахшид. Дар чордеворҳои поёни ҳавлӣ шилха сабзида, ба қади одам баробар гашта, бӯи талхи чорӯби кабуд димоғро ба хориш меовард. Сари роҳҳо, қабати сангҳо гулу гиёҳ ҷӯшида буд. Оби рӯд хеле зиёд гашта, аз он ҳоло харсавор мегузаштанд. Аз зовҳо парида шав-шув кардани он шабҳо ба гӯш монанди мусиқии дилнавозе гоҳ баланду гоҳ паст расида, гучумакиёро гӯё алла мегуфт.

Баҳром Фирӯз

Савол ва супориш

1. Оё баҳори кӯҳистонро мушоҳида кардаед? Бо мазмуни матн муқоиса кунед.
2. Ба матн боз чихоро илова карда метавонед?
3. Гулу гиёҳ ҷӯшида буд – ро шарҳ диҳед?

4. Матнро ифоданок хонед ва ҳадафи онро шарҳ диҳед.

Чони гап дар он аст, ки ба кори хайр пеш даромада, сарварӣ кардан аз дасти ҳар кас намеояд. Ин қабил одамон «ними нон роҳати ҷон» мегӯянд ғами фардо надоранд. Гапи амаки Абдуфаттоҳ дуруст: «Вақте ки аз дарёи тезоб мегузарӣ, мӯлҷаргоҳро баланд гир, вагарна об мебарад». Аз кӯтоҳназарӣ онҳо як қадам онсӯтарро намебинанд, танҳо имрӯзро медонанду фаромӯш мекунанд, ки пас аз даҳ сол чӣ мешавад. «Ба ман бошад, мон ки пас аз сарам офтоб набарояд» мегӯянд. Лекин офтоб ҳамеша мебарояд, дарёи тезоб ҳамон равон асту равон.

Замони ба ним ҷав қаноат кардан гузашт. Инсон имрӯз ба уфуқҳои дур менигарад, ободиву осудагӣ мехоҳад, заминро замонро гулпӯш мекунад, меҳнату роҳат мехоҳад, ба насли фардо мероси бузурге ҳада кардан мехоҳад. Инсоният имрӯз сайёраҳои осмонро ба каф гирифта истодаасту баъзеҳо ду пула кори заминро ӯҳда карда наметавонад. Ганҷ дар дасташону онҳо пушти кӯҳи Қофро нишон медиҳанд. Э охир, ин бебарорихо ба кӣ даркор?... Ногаҳон аспашро нигоҳ доштани амаки Абдуфаттоҳ риштаи фикри Орзумуродро канд.

Бобо Насриддинов

Савол ва супориш

1. Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи матнро муайян кунед.
2. Ҷумлаи охирро таҳлили наҳвӣ кунед, ба зерӣ аъзоҳои ҷумла хати муносиб кашед.
3. Ба андешаи дар матн баёншуда розиед ё не? Чаро?
4. Ашхосро медонед, ки чунин фикр доранд? Мулоҳизаҳои Шумо барои ободонию пешрафти ҷомеа?

5. Матнро хонда, чумлаҳои аъзоҳои чида доштара муайян кунед ва гӯед, ки кадом аъзо чида шудааст.

Дар он тарафи чӯйи Мазрангон ва канори деҳа майдони фарохи нишебе буд, ки то лаби дарёи Зарафшон сарозер мерасид. Сар то сари ин майдонро чӯйчаҳои обпартови Мазрангон, чӯйҳои осиеи боло ва осиеи поён, шохобҳои онон, захкашҳои хурду калон, ки дар атрофи заминҳои қорам деҳқонони он сомон кандаанд, фуру мегирифтанд. Шилдир-шилдири ин чӯйчаҳо бо шарроси новаҳои осие ва ғурриши оби Зарафшон ба ҳам омехта, ба гӯшатон як мусикаи мукаммали зеру бамдореро менавохтанд.

Киштҳои кунҷид, лӯбие, нахӯд, мош, харбуза, тарбуз хусусан шолӣ зинат бар зинати ин майдони сабзу хурам меафзуданд. Заминҳои ғайриқорами ин майдон ҳам ҳолӣ намонда, сусҳои сурхчатобро, ки ширинмияш меноманд, то миёни одам расонда буд. Мурғони титав (тустовук), ки дар ҳеҷ ҷо аз дасти фарзандони одам дар амон нестанд, дар даруни ин сусзорҳои ғӯлӣ хона монда, тухм пахш карда, чӯча бароварда, бо хотирчамии тамои бачагони худро парвариш менамуданд.

Садриддин Айнӣ

Савол ва супориш

1. Махсусияти оҳанги хониши чумлаҳои чидааъзо дар чист?
2. Аъзои чида бо кадом воситаҳо алоқаманд шудаанд?
3. Ҷӯи маҳаллатон (ё дидаатон)-ро шифоҳӣ тасвир кунед.

6. Матнро хонед ва нутқи айнан ва мазмунанро ҷудо кунед ва фарқи онҳоро шарҳ диҳед.

Овардаанд, ки Амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва ҷӯб бисёр задӣ.

Ва Амир Наср гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ки ман ба султони расам, сазои вай бикунам.

Шабе тафаккури айёми гузашта мекард. Муаллимаш ёд омад, хама шаб дар андешаи интиқоми вай буд. Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон дах чӯби обӣ биёрад ва якеро гуфт: «Муаллимро ҳозир кун!».

Ходим рафт, то муаллимро ҳозир гардонад. Муаллим пурсид: «Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард».

Гуфт: «Ғуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон дах чӯби обӣ биёварад ва маро гуфт, ки муаллимро ҳозир кун».

Ҷӯро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дӯкони мевафурӯше расид ва дурусте бидод ва аз вай обии хуб харид ва дар остин кард.

Чун пеши Наср омад, амир чӯбе баргирифт ва гуфт: «Дар ин чӣ гӯӣ?». Гуфт: «Саҳл аст».

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт: «Зиндагонии подшоҳ дароз бод, калимае дорам». Гуфт: «Бигӯӣ».

Гуфт: «Ин мева бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст». Султон чун ин бишунид, бағоят биписандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

Муҳаммад Авфӣ

Савол ва супориш

1. Ҳадафи хикоя дар чист?
2. Магар ситонидани интиқом ё қасосгирӣ дуруст аст? Назари шумо дар ин хусус?
3. Ҷабри устод бех, ки меҳри падар ба мӯхтавои хикоя чӣ робита дорад?
4. Чӣ чиз устодро аз интиқом раҳонид?

7. Порчаи шеърро ифоданок хонед ва гӯед, ки аъзоҳои чида ба он чӣ муассирият бахшидаанд.

Бо қаҳқаҳи мастонаю бо шеъру тарона,
Бо рӯҳияи ғолибу ошӯбгарона,

Бо тантанаи ақл карон то ба карона,
 Чун рӯд ба сад ғулғула бигзашт ҷавонӣ,
 Чун раъд ба сад валвала бигзашт ҷавонӣ.
 Раҳ сохт, раҳ омӯхт, хато кард, хато сӯхт,
 Дил бурд, дил овард, дил омӯхт, дил афрӯхт,
 Аз рафтаву аз омада бас тачриба андӯхт,
 Мушкил зи ҳама мушкила бигзашт ҷавонӣ,
 Масъули ҳама масъала бигзашт ҷавонӣ...

Лоиқ Шералӣ

8. Ҷумлаҳоро нависед ва ҷойи нутқи айнанро муайян сох-
та, аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

1. Навоӣ аз хеши Восифӣ пурсид: «Ҳарифе, ки муаммоҳои беномро меёбад, ин аст?». (А.Д.)

2. Рафиқам шоири маъруф Пайрав Сулаймонӣ ба ман маслиҳат дода мегуфт: «Агар ба тасвирҳои олии шоирона ошно шуданӣ бошед, албатта «Ҳамса»-и Низомиро хо-
нед. (А.Д.)

3. «Фикри шумо фикри нав не, – гуфт вай ба Нуралӣ. Ин масъала пештар ҳам чанд бор бардошта шуда буд. (С.У.)

4. Андак истед, – гуфт Нуралӣ, – ҳозир масъаларо маъ-
лум мекунем. (С.У.)

5. «Об омад, об омад!» – фарёд заданд дар соҳили ка-
нал будагон.

9. Ҷумлаҳои яктаркибаи зеринро нависед кадом навъи
ҷумлаи яктаркиба будани ҳар кадомро дар болояш нависед.

1. Пагоҳӣ ба тамошои шаҳр рафтам. (С.А.)

2. Бе шумо ҳам ҳамин хокро мекашонем, ҳамин
ниҳолҳоро мешинонем. (Р.Ҷ.)

3. Бо Фаттоҳ бо забони махсус гуфтугӯ бояд кард.
(Ф.М.)

4. Дохунда! Дастонатро аз остин барор! (С.А.)

5. Дӯстиро чунин касе бояд, ки аз ӯ кори баста бикшо-
яд. (Зарб.)

6. Оташи андак тавон куштан ба об. (Аттор)

7. Писару духтарони як падарем, Шўълаи офтоби як сахарем. (М.Т.)

8. Ду шаби дигаре набояд хуфт. (М.М.)

10. Порчаро хонед ва аъзоҳои истисноиро муайян сохта гӯед, ки бар шарҳи кадом аъзоҳои ҷумла омадаанд.

Вақти ангурпазӣ расид, мо бо додарам ба деҳаи Маҳаллаи Боло – ба хонаи бобоямон баргаштем. Дар он ҷо – дар боғи бобо чанд рӯз ангурхӯрӣ кардем. Чун моҳи мизон – аввали таҳсили мадрасаҳои Бухоро наздик расид, ки аввалҳои сентябр буд, барои ба шаҳр баргаштан тайёри дидам ва Қурбонниёз тағоиям маро бо бародарам ба шаҳр бурда мондани шуд.

Садриддин Айнӣ

11. Ҷумлаҳоро нависед ва ба зери калимаҳои хулосакунанда хат кашида муайян созед, ки кадом аъзои ҷумлаанд.

1. Қади навраста, рӯи хучаста, зулфи шикаста, абрӯи пайваста – ҳама ба якдигар шинам, ҳама ба якдигар зебанда афтида буданд. (С.А.)

2. Ин боди гарм хусусан ба наботот: ба растанӣ ва меваҳо офат меовард. (Ҷ. И.)

3. Мухтасар пой то сарат рангин:

Зарду сабзу бунафшу кабуд.

Абдусалом Деҳотӣ

4. Мо миқдори бисёри ашёи сӯхтасӯз: бензин, керосин, ангишт, молҳои саноатӣ ва ашёи нақлиётро сарфа кардем. (Ҳ.К.)

12. Ҷумлаҳоро хонда, аъзоҳои чидаи онҳоро муайян кунед ва шарҳ диҳед, ки кадом аъзоҳои ҷумла чида шудаанд.

1. Соро баъд аз ба як тараф кардани обҳои рӯи ҳавлӣ ва хушконидаи сари оташдон ба ширбиринҷпазӣ даромад. (С.А.)

2. Онҳо бар рӯи ях аз аспи ман хубтар ва чолоктар мегаштанд. (С.А.)

3. Басе нишастам бо акобиру аён, Биёзмудашон ошкору пинҳонӣ.

Абӯабдулло Рӯдакӣ

4. Чавобгарон рост хеста, нолону ларзон ба пеши дарича омаданд. (С.А.)

13. Матнро хонед, нутқи айнан нақлшуда ва аломатҳои китобати марбути онро шарҳ диҳед.

Дар вагон танҳо нависандагон монданд. – Дӯстон, – гуфтам, – оё медонед калимаи **чакман** ихтисори чокдоман аст? Калимаи **чароғ** ихтисори чарбу-роғ аст. Яъне равшании чарбу.

Ҳама хандиданд. Устод сар бардошта: – Чаро механдед, – гуфт, – дар ҳақиқат **роғ** маънои равшанӣ дорад. Барои ҳамин ҳам дар Бухоро «дар нимроғ» кушода шудааст, мегӯянд.

Баъд аз ҳамон рӯз ҳар боре, ки дар бораи таърихи калимае баҳс мерафт, Абдусалом Деҳотӣ ба шӯҳӣ мегуфт: «Бо Миршакар баҳс накунад, вай ҳатто устод Айниро коил карда буд».

Мирсаид Миршакар

Савол ва супориш

1. Муаллиф устод гуфта киро дар назар дорад?
2. Дар ин матн дар чӣ хусус гап меравад?
3. Оё шумо таърихи баромади калимаеро шарҳ дода метавонед? Худро бисанҷед.
4. Донистани таърихи баромади калима чӣ аҳамият дорад?

14. Хонед ва хулосаатонро нависед.

Дар гӯшаи катибаи Тахти Ҷамшед доимо садо меод:
«Ин мамлакат гирифтори лашкари душман ва дурӯғ ма-
бод».

Шодравон Фаррухрӯз борҳо гуфта буд: дурӯғ аз лаш-
кари душман хатарнок аст. Лашкари душманро метавон
мағлуб кард, аммо мубориза бо дурӯғ мушкилиҳо дорад.
Агар дурӯғ набошад, душман мамлакати ростиро тасхир
карда наметавонад. Шоҳи мамлакат чунин дурӯғе бар
худ мегӯяд: – Ман аз шоҳи кишвари ҳамсоя донотар ва
лашкарам низ тавонотар аст. Ва ин дурӯғ боиси ҳалоки ӯ,
шикасти лашкару бадбахтии халқаш мешавад.

Адаш Истад

15. Матро хонда. Калимаҳои туфайлии онро муайян ку-
нед ва гӯед, ки чӣ тобишҳоеро ифода кардаанд.

Хайрият, ки Носир, ту он воқеаро фаромӯш накардаӣ.
Қас кори бадашро фаромӯш накунад, ба ҳаёлам, хуб аст.
Чунки як рӯз не, як рӯз агар донад, ки ҳанӯз аз ёди одам
набаромадааст, ногузир ҳама неку бадашро ба тарозу гу-
зошта, аз хусуси зиндагиаш фикр мекунад...

Ва баъди ин, агар дилаш кӯр набошад, кӯшиш меку-
над, ки дигар ҳеч гоҳ хор шуда, ба пой касе нахалад... Оё
ту, Носир, тасаввур мекуни, ки ҳамон кори кардаат чӣ па-
стие буд? Охир, пас аз чор сол ман онро беҳуда ба хоти-
рат наовардаам. Ман бадкина нестам, Носир. Ман бо ин
гапам гуфтан намехостам, ки «ана ту чӣ хел одамай!». Бо-
вар кун, Носир. Маро ба ин худат маҷбур кардӣ, рафтори
бадат маҷбур кард. Ба сарам омад, ки шояд он воқеаро ба
ёд оварда, шарм куниву аз дамаи фарой. Аммо ту, баръ-
акс, ҳаво гирифта ба таҳдид гузаштӣ...

Саттор Турсун

16. Матнро бодикқат хонед ва мазмунашро нақл кунед. Гӯед, ки кадом хислатҳои Борбад ба шумо писанд омад. Чаро? Мухотабҳои матнро ёфта шарҳ диҳед.

Он шаб базми сурудҳои Борбад барпо гардид. Борбад аз муваффақияти кори худ шоду мамнун гашта, рӯҳи тоза гирифт, сурудҳои дилангези худро дарег надошт. Хусрав баъди адои ҳар суруд ба шавқ омада «Зих!» мегуфт, ки маънои «Зинда бош!»-ро дорад. Хазинадор ба ҳар як «Зих!» гуфтани шоҳ ба пой Борбад ҳазор тангаи зари сурхро мерехт.

Саркаш дар поёни базм аз кардаи худ пушаймон шуда, аз Хусрави Парвиз ва Борбад узр хост. Хусрав Саркашро саҳт коҳиш кард, ки чунин нобиғаи мусиқӣ, хушовозтарин андалеби Эронро аз ӯ пинҳон доштааст. Аммо Борбад, ки дар бисоташ бухлу ҳасад заррае набуд, гуфт:

– Шоҳо! Гуноҳи Саркаш бубахшоем, ки ӯ яке аз устодони созу овоз аст ва дар оянда низ бисёр хизмат хоҳад кард.

Хусрав аз покдилии Борбад хеле мамнун шуд ва гуфт: Бори аввал мебинам ҳунарвареро, ки ба рақибаш кинае надорад. Ин шояд аз дарёдилӣ ва бузургии хиради ӯст.

Борбад бошад ба хунёгарон рӯ оварда гуфт:

– Ҳар яки шумо дар ҳунари худ устои моҳиред. Мо дигар якка суруд хонда, ба ҳамдигар рақобат намекунем. Китоби таронаҳои Аҷамро дастачамъ эҷод хоҳем кард. Ноҳиди Чангӣ равшангари роҳи мост!

Сарвари навозандагон Накисон Чангӣ бо фараҳмандӣ нидо кард:

– Мо ҳама ғуломони туем! Ҳар чи гӯӣ, ҳамонро мекунем.

Борбад гуфт:

– Ба ман ғулом лозим нест. Эҷодгарони озодипараст заруранд, ки аз чорчӯбаи мусиқии маҳали худ берун бичаҳад, то ки мо суруди ҷовидонаи Аҷамро бисозем.

Адаш Истад

17. Порчаро ифоданок хонед ва гӯед, ки шоир ба кӣ муроҷиат кардааст, муайян кунед ва шарҳ диҳед.

Эй кӯдаки деҳот! Кунун тарки хоб кун,
Паймой роҳи донишу дар бар китоб кун!
Бедонишӣ бас аст, хусусан дар ин замон,
Бархез баҳри рафтани мактаб шитоб кун!
Дониш чароғи роҳи саодат шавад туро
Аз ин ту шоми тираи худ маҳтоб кун...

Абдусалом Деҳотӣ

18. Матнро бодикқат хонед ва чӣ нуқтаеро дарёфтед. Ба андешаи муаллиф розиед ё на? Агар чизе илова кардани бошад, шифоҳӣ баён созед.

Поёни ғафлат ва таносой низ мучиби зиллату бадномӣ аст. Чунон ки таърихи шоҳ Султон Ҳусайни Сафавӣ ба мо нишон медиҳад, бояд аз Худо дархост кунем, ки суҳанони рости ба беғарази ғайратмандони миллатро таъсире бахшад, ки дар дилҳои бузургони миллат ва авлиёи давлат коргар ояд ва то об аз сар нагузашта, ба тадбири халосии ватан бархезанд. Имрӯз наҷоти мо манут ба иттифоқи давлату миллат ва хусули мусовату адолат дар мамлақату ватани муқаддас аст. Аз даргоҳи Худовандӣ ба камоли тазарруъ дархост менамоем, ки давлатро ба миллат меҳрубон ва миллатро тобею мутеи авомири фармони подшоҳ бидорад, кибру ҳасадро аз дили бузургони мамлақат дур дошта, ин дуоро аз бандаи гунаҳгор қабул фармояд.

Эй ҳамватанон зи хоб бедор шавед
В -аз мастии кибру ноз ҳушёр шавед.
Аз ғафлату аз нифок дурӣ чӯед,
Дар ҳифзи ватан ба ҳамдигар ёр шавед.

Зайнулобиддини Мароғай

Луғат

авлиёи давлат – мансабдорон, бузургон
авомир – чамъи амр, фармон, ҳукм
манут – вобаста ба мақсад расидан, ба зист овардан
мусоват – баробарӣ; баробар будан
нифоқ – дурӯягӣ, макр
хусул – ба даст овардан; ба мақсад расидан.
ғафлат – беҳабарӣ, бепарвой

19. Матнро хонед ва гӯед, ки аз он чӣ нуктаро дарк кардед.
Андешаи Шумо дар ин хусус?

Занак баъд пурсид, ки ман (Гурбахш Сингх) ба забони модарии худ ҳам чизе менависам ё не? Ман ҷавоб додам, ки асосан ба забони англисӣ менависам. Занак ранҷид. Баъд ба ман наздиктар омада, дасташро бар сарам гузошта, мӯҳоямро силакунон чун модаре, ки бар сари гаҳвора нишаста, кӯдакашро панд медихад, гуфт:

– Фаромӯш накун, чигарбанди Шарқ, забони англисӣ барои ту чун маъшуқи дилдодаест, ки дар номади кор метавонад аз ту рӯ гардонад, ба тарафи дигарон чашмакӣ занад. Аммо забони модарӣ модари туст. Модар дар муш-килтарин дақиқаҳо ҳам фарзанди худро дар кӯча танҳо намегузорад.

аз ёддоштҳои Мирсаид Миршакар

ИХТИСОРАҶО

- А.А. – Аълохон Афсаҳзод
А.Д. – Абдусалом Дехотӣ
А.И. – Адаш Истад
А.Л. – Абулқосим Лохутӣ
А.М. – Абдуқодир Маниёзов
А.Ш. – Аминҷон Шукӯҳӣ
Б.Н. – Бобо Насриддин
В.А. – Воҳид Асрорӣ
М.А. – Муҳиддин Аминзода
М.Б. – Меҳмон Бахтӣ
М.Т. – Мирзо Турсунзода
М.Х. – Муҳиддин Ҳочаев
М.Қ. – Мӯъмин Қаноат
П.С. – Пайрав Сулаймонӣ
П.Т. – Пӯлод Толис
Р.Ҳ. – Расул Ҳодизода
Р.Ҳ. – Раҳим Ҳошим
Р.Ҷ. – Раҳим Ҷалил
С.А. – Садриддин Айнӣ
С.У. – Сотим Улуғзода
У.Р. – Убайд Раҷаб
У.К. – Урун Кӯҳзод
Ф.М. – Фазлиддин Муҳаммадиев
Ф.Н. – Фотех Ниёзӣ
Ҳ.К. – Ҳақим Карим
Ҳ.Н. – Ҳабибулло Назаров
Ҷ.И. – Ҷалол Икромӣ
Ҷ.О. – Ҷумъа Одина
Ю.А. – Юсуф Ақобиров

МУНДАРИЧА

Забон ва сухан	3
Такрор ва ҷамъбасти маводи синфҳои 5-7	6
Фонетика	6
Калима	9
Таркиби калима	13
Морфология (Сарф)	14
Услубҳои нутқ	21
Синтаксис (наҳв) ва аломатҳои китобат	27
Ибора ва ҷумла. Маълумот дар бораи ибора	27
Фарқи ибора аз калима, таркиб ва ҷумла	29
Алоқаи калимаҳо дар ибора	30
Хелҳои асосии ибора	34
Ҷумла	38
Хелҳои ҷумлаи содда	41
Алоқаи калимаҳо дар ҷумла	52
Тартиби калима дар ҷумла	54
Задаи мантиқӣ	57
Мубтадо	59
Хабар	68
Хабарҳои феълӣ	71
Хабарҳои номӣ	74
Пурқунанда	80
Пурқунандаи бевосита ва бавосита	84
Ҳол ва хелҳои он	93
Муайянқунанда	107
Баёния	117
Ҷумлаҳои соддаи яктаркиба навиҳои ҷумлаи соддаи яктаркиба	121
Ҷумлаи пурра ва нопурра	136
Ҷумлаҳои чидаъзо	143
Мухотаб	160
Аъзоҳои туфайли ҷумла. Калима ва ибораҳои туфайлӣ	166
Аъзоҳои истисноии ҷумла	175
Нутқи айнаннақлшуда	183
Нутқи мазмунан нақлшуда	186
Такрор	190
Ихтисораҳо	202
Мундариҷа	203

Д. Хоцаев, Ф. Зикриёев, А. Муллохонов

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Жалпы білім беретін мектептің
8-сыныбына арналған оқулық

(тәжік тілінде)

Құрастырушы *А. Хурматов*

Редакторы *С. Нуралиев*
Көркемдеуші редакторы *Н. Тазабеков*
Техникалық редакторы *З. Бошанова*
Компьютерде беттеген *Д. Мансурова*

Корректорлары
№35 Б.Ғафуров атындағы мектептің директоры
Т.С. Михридинова,
филолог-маман (тәжік тілі), директордың оқу ісі жөніндегі
орынбасары *Г. Акрамова*

Басуға 17.06.2013 қол қойылды.
Қалыбы 84x108 $\frac{1}{32}$. Офсеттік қағаз. Қаріп түрі «Times New Roman
Tj». Офсетті басылым. Есепті баспа табағы 12,75.
Шартты баспа табағы 10,71. Таралымы 222 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы. «Жазушы» баспасы.
050009, Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.